

د اېن خلدون مقدمه

Ketabton.com

عبدالرحمن اېن خلدون

محمد زبير شفيقي

د عثمان غني زابلي لخوا

په PDF بڼه ډالۍ

د مطالبو لړلیک

پر امام مهدي بد ويل ۴۰	د ژباړن يادښت ۹
د امام مهدي د نسب له اړخه سپيناوی ۴۱	د تاريخ ارزښت ۱۱
تاريخ د خواصو فن دی د عامو خلکو نه دی ۴۲	پر تاريخ ليکونکيو تنقيدي نظر ۱۲
په هره زمانه کې د قومونو وضعه بدله وي ۴۲	رښتيني مؤرخين د گوتو په شمار دي ۱۲
په قياس او نقل کې د تېروتنې امکان ۴۳	د مسعودي او واقدي په اړه نظر ۱۳
د قياس د تېروتنې يو ساری ۴۴	په تاريخونو کې د تاريخ ليکونکيو انداز ۱۳
د اسلام په پيل کې د علم حيثيت ۴۴	د تاريخي غلطيو څو مثالونه ۱۸
د اندلس د خلکو لنډه پارې ۴۵	معمولاً خلک د څه شي شمېر ډېر ښيي ۲۰
په لومړيو وختونو کې قضا چا ته سپارل کېدله؟ ۴۶	پر هارون الرشيد يو دروند تور ۲۷
د اوسنيو مؤرخينو موخې او اهداف ۴۶	په ديني علم کې د منصور مقام ۲۸
د اتمې پېړۍ په نيمايي کې وژونکې وبا ۴۷	د منصور تقوا ۲۸
د عجمي ژبو د هجا توريو بيان ۴۹	د اموي او عباسي خليفه گانو د تقوا يو ساری ۳۰
د غير عربي ژبو کلیمه څه ډول وليکل شي؟ ۴۹	د زنبيل حديث ۳۱
په تاريخ کې د دروغ، رښتيا او غلطيو احتمال ۵۱	د دروغو داستانونو جوړولو يو لامل ۳۲
د خبرونو ارزولو يوه معياري قاعده ۵۲	يوه شهزاده ته نصيحت ۳۲
ډېر ناممکن او سخت خبرونه منل کېږي ۵۲	آيا د عبيديانو خليفه گان له اهل بيت څخه وتلي ۳۳
ما ته يوازې د يوه قوم علوم په لاس راغلي ۵۵	د دروغجنو راز زرافشا کېږي ۳۴
د سياست په موضوع د ارسطو يو کتاب ۵۷	د شيعه گانو د پتهېدو سبب ۳۵
بشري خصلتونه چې انسان له حيوان ۵۸	د ادريس په نسب کې د پېغور سبب ۳۷
د ټولني ډولونه ۵۹	پر خلافت د عجميانو برلاسي او د خليفه ۳۸
په ټولنه کې انسان ته شپږ ستونزې پېښېږي ۵۹	د دروغو آوازو د خپرولو سبب ۳۹

ایا جادو د رسالت له زمانې وروسته ختم شوی ۱۲۷

خوب د پیغمبري ۴۶ مه برخه ده ۱۲۹

پرېشانه خوب څه شی دی؟ ۱۳۱

خوب لیدل درې ډوله وي ۱۳۱

د خوب سببونه ۱۳۱

په خوب کې د کومې خبرې د معلومولو عمل ۱۳۲

د کوډو ډولونه ۱۳۴

د شگون او فال یادونه ۱۳۵

د لېونیانو یادونه ۱۳۵

د څېره پېژندونکیو یادونه ۱۳۵

د جوگیانو یادونه ۱۳۷

د صوفیانو یادونه ۱۳۷

د صوفیانو کشف ۱۳۸

حضرت عمر «رض» محدث ۱۳۸

د حضرت صدیق اکبر «رض» یو کرامت ۱۳۹

د بهلول صفته فرقي یادونه ۱۳۹

د نجوم علم ۱۴۰

ایا د رمل علم حضرت ادریس ع ایجاد کړی؟ ۱۴۱

پر پتو او غیبی رازونو د با خبرو کسانو نښې ۱۴۲

د نړۍ زایچه ۱۴۴

په انساني کورنیو کې ښاریتوب او اطرافي ۱۴۹

د ژوند ژواک وسایل انسانان پر بېلا بېلو ۱۴۹

بزرگ او شپانه له کلیو پرته چاره نه لري ۱۴۹

کسبگر د ښه ژوند په حالت کې ښارونه ۱۴۹

د کلیوالو طبعي گرځنده ژوند ۱۵۱

د انساني ژوند لپاره ټولني ته اړتیا ده ۶۰

د ټولني لپاره د پنځو شیانو کېدل اړین دي ۶۱

پاچاهي انساني ځانگړتیا ده ۶۲

د ځمکې نیمايي برخه پرانیستې ده ۶۳

د ځمکې څومره برخه اباده ده ۶۳

د استوا کرښه، د البروج سیمه او معدل النهار ۶۳

هره برخه لس ټوټې ده ۶۴

د ابادې نړۍ سیندونه ۶۶

د نیل سیند ۶۷

جنوبي برخه شاره ده ۶۸

پیغمبران منځلاري خوښونکیو انسانانو ۱۰۲

د نا معتدلو اقلیمونو اوسېدونکي نیمه ۱۰۳

د وحشي توب لامل یې ۱۰۳

د تودوخې او یخنی طبعي خواص ۱۰۴

د حبشیانو، زنگیانو او سوډانیانو تر منځ توپیر ۱۰۵

پیغمبران په کومو قومونو کې راغلي ۱۰۵

د معتدلو اقلیمونو په خلکو کې اقتصادي ۱۰۹

بېوزله خلک تر شتمنو په «اخلاقو» او «روغتیا» ۱۰۹

د آرام ژوندانه اغېزې او د هغو سببونه ۱۱۱

په لوړه بدن اصلاح کېږي ۱۱۲

په معجزه، جادو او کرامت کې توپیر ۱۱۷

د علماو په اند د جادو او معجزې تر منځ توپیر ۱۱۹

د حکیمانو له نظره د کرامت او معجزې تر ۱۱۹

قرآن کریم تر ټولو ستره معجزه ۱۱۹

لومړی ډول وحې ولې سخته وي ۱۲۴

د نړۍ په قومونو کې عربان له سیاست نه ډېر ... ۲۰۱
 د هېواد او عام حکومت تکیه پر ملي ځواک ۲۰۴
 چې کله حکومت پیاوړی شي قومي ملاتړ ۲۰۵
 په بحراني وضعه کې د حکومت ملاتړ ۲۰۵
 له قومي ملاتړ پرته د حکومت ترلاسه کولو ۲۰۸
 مذهبي غورځنگ قومي ملاتړ ډېر پیاوړی ۲۱۰
 مذهبي غورځنگ له قومي ملاتړ پرته زور نه ۲۱۱
 تر ټولو مخکې اصلاحي تحریک له بغداده پیل ۲۱۲
 پر حکومت د بوداتوب اغېزه ۲۱۵
 په کومو هېوادونو کې چې ډلې او قومونه ډېر وي د
 هغوی حکومتونه پیاوړي نه وي ۲۱۹
 عیاشي غوښتل د حکومتولی ځانگړتیا ۲۲۳
 کله چې هېواد د مستی او عیش اوج ته ۲۲۵
 د حکومت د زوال د مخنیوي یوه اغېزناکه لاره ۲۲۷
 یو حکومت ډېر لږ تر ۱۲۰ کاله اوږي ۲۲۹
 د شجرې قانون ۲۳۰
 ښاریتوب څه شی دی ۲۳۱
 په پیل کې په حکومت کې ناز او نعمت ۲۳۵
 د ابن بطوطه کیسه ۲۴۴
 د حکومت د پایته رسېدو یوه نښه ۲۴۷
 تر حکومت مخکې اړیکې تر حکومت له وروسته
 اړیکو ژورې او پخې وي ۲۴۹
 بیدار مغزه او ذهین پاچاهان نرم خوږه نه وي ۲۵۷
 د امامت شرطونه ۲۶۳
 خلافت پر حکومت بدلېدل ۲۷۷

د کلبوالو پر یوه ځای اوسېدل غوره دي ۱۵۱
 کلبواتوب تر ښاریتوب پخوانی دی ۱۵۳
 کلي د ښارونو زړې دي، لوی لوی ښارونه ۱۵۳
 تر ښاریتوب کلبوال خیر ښکې نه ډېر ۱۵۴
 چاپیریال پر انسان اغېز کوي ۱۵۴
 تر ښاریتوب کلبوال زړور وي ۱۵۷
 د احکامو تعميل د ښاریانو زړورتیا خوري ۱۵۸
 د غیرتي کورنیو غړي پر یو بل ظلم نه کوي ۱۶۱
 خلک د کانونو په څېر دي ۱۷۱
 د حسب او نسب گټه ملاتړ دی ۱۷۱
 په یوه کورنۍ کې د حسب انتها څلور پښته دي ۱۷۶
 د عصیت موخه د حکومت ترلاسه کول دي ۱۸۱
 د حکومت او ریاست په مفهوم کې توپیر ۱۸۱
 عیاشۍ او ساعت تېری د حکومت دوام ته ۱۸۳
 د عیاشو پلار او مور اولاده هم عیاشه وي ۱۸۳
 د یوه نسل عمر ۴۰ کاله دی ۱۸۵
 د حکومت او خلافت حقدار څوک دي ۱۸۸
 په واکمنو کې به عادتونه لیدلای شو ۱۸۸
 د واکمنو عام صفتونه ۱۸۸
 د هېواد د زوال سببونه ۱۸۹
 د کمال سببونه ۱۸۹
 د فضابلو د خاوندانو عزت د کمال سبب دی ۱۸۹
 د ځنگلي قومونو پاچاهي پراخه وي ۱۹۱
 زامن د پلرونو تقلید کوي ۱۹۴
 مغلوب قام ډېر زر له منځه ځي ۱۹۵

- ۳۵۹..... د بیرغونو دود له کومه وخته دی
- ۳۶۲..... سریر (تخت)
- ۳۶۲..... په اسلام کې تر ټولو لومړی تخت
- ۳۶۳..... د سکې د لفظ څېړنه
- ۳۶۹..... د لیکونو د نغاړلو دود
- ۳۶۹..... د خاتم (مهر) اداره یانې څه
- ۳۷۷..... دښمني
- ۳۷۷..... جهاد
- ۳۷۷..... د بغاوت د ځپلو لپاره جگړه
- ۳۷۸..... یرغلیزه (چریکي) جگړه:
- ۳۹۰..... حکومت په وروستیو وختونو کې گمرکي
- ۳۹۰..... د حکومت په پیل کې د پاچا او چارواکیو
- ۳۹۰..... د پرمختگ او تمدن په دوران کې د واکمنو
- ۳۹۱..... څلوېښتم فصل
- ۳۹۱..... د پاچا سوداگري د ولس په زیان ده او
- ۳۹۱..... د هېواد لگښتونه څه ډول پوره کړای شي
- ۳۹۱..... د حکومت کړنه او سوداگري
- ۴۰۷..... یو حکومت دوه ټوټې کېدل
- ۴۰۷..... د حکومت ټوټه کېدل د زوال نښه ده
- ۴۱۱..... پوځي فساد
- ۴۱۵..... د نویو حکومتونو جوړېدل
- ۴۱۵..... د نوي حکومت د جوړېدو دوه ډولونه
- ۴۱۶..... نوی حکومت پر پخواني له یوې مودې
- ۴۱۶..... یاغیان ناڅاپي بریا نشي گټلای
- ۴۲۰..... د قحطۍ او وبا خپرېدل

- ۲۷۷..... شریعت پر حکومت او قومپالنې بد وایي
- که حکومت مطلق بد وای نو حضرت سلیمان او
حضرت داود علیهم السلام به ولې پاچاهان وو؟ ۲۷۹
- ۲۸۰..... خلافت څه شی دی؟
- ۲۸۳..... په عادلانه حکومت کې هېڅ بدې نشته
- ۲۸۶..... حضرت عثمان «رض» له خپل ژوند تېر شو
- ۲۸۶..... حضرت علي «رض» د دین لپاره سیاست
- ۲۸۷..... خلافت او حکومت دوه بېل واکونه دي
- ۲۸۸..... د بیعت تعریف
- ۲۸۸..... د بیعت الایمان تعریف
- ۲۹۰..... ځایناستی (ولیعهد)
- ۳۰۲..... د ابن زبیر رضی الله عنه سیاسي غلطی
- ۳۰۴..... په خلافت او حکومت کې توپیر
- ۳۰۴..... د خلیفه ځانگړې دندې
- ۳۰۶..... د فتواو لیکل
- ۳۰۷..... د علماؤ دندې
- ۳۰۷..... د قضا منصب
- ۳۱۰..... د پولیسو مشر
- ۳۱۲..... پاچاهان د علماؤ عزت ولې کوي؟
- ۳۱۷..... د امیرالمؤمنین لقب، د امارت پخوانی یادگار
- ۳۱۷..... امیرالمؤمنین د پوځي منصبدارانو لقب ؤ
- ۳۲۰..... د سلطان د نوم دود کېدل
- ۳۲۱..... مهدي ته د امام خطاب
- ۳۲۴..... د بني اسرایلو د حکومت ټوټه کېدل
- ۳۵۷..... د قلم او تورې په مرتبو کې توپیر

پرهیز د دوا سر دی ۵۷۲

د هرې ناروغۍ رینه په ډکه معده خوراک دی ۵۷۲

د ناروغیو رینه ۵۷۳

په بناړونو او عیاشانو کې ناروغۍ ډېرې وي ۵۷۴

کاغذ جوړول ۵۸۰

زموږ د زمانې طالبان ۵۹۲

خلک د تمدن په اندازه هوشیار وي ۵۹۴

په زده کړو کې د مصریانو کمال ۵۹۴

د نقلی علومو ډولونه ۵۹۸

قرائت ۶۰۰

اووه مشهور قرائتونه ۶۰۰

د ناسخ او منسوخ علم ۶۰۵

د اجماع تعریف ۶۱۴

د کتاب، سنت، اجماع او قیاس څلورو ۶۲۲

یوولسم فصل ۶۳۹

د تصوف علم ۶۳۹

د صوفیانو لقب ۶۳۹

د خوب تعبیر ۶۴۸

له خوب څخه د پټو خبرو د معلومولو سبب ۶۴۸

د تعبیر حقیقت ۶۴۹

د خوب ډولونه ۶۵۰

د تعبیر په فن کې امام محمد بن سیرین دی ۶۵۱

عقلی علوم څلور دي ۶۵۲

د ستوریو پېژندنې علم ۶۶۴

د ازیاج (جدولونو) علم ۶۶۵

د ویايي ناروغیو د زیاتوالي سبب ۴۲۱

په انساني ټولنه کې د نظم لپاره سیاست ته اړتیا. ۴۲۲

د عقلی سیاست ډولونه ۴۲۲

مسلمانان عقلی سیاست ته اړتیا نه لري ۴۲۳

د امام جعفر صادق وړاندوینې ۴۶۳

د ساري ناروغیو اصل سبب ۴۸۱

کره بنسټیز کسب دی ۵۳۰

د صنعت دوهمه درجه ده ۵۳۰

د سوداگری درجه دریمه ده ۵۳۰

عزت او مقام د شتمنی لپاره گټور دی ۵۳۸

دیني علما لکه مفتي، قاضي، مدرس، امام، خطیب،
او مؤذن په عام ډول شتمن نه وي ۵۴۴

کره د لټو او آرامۍ طلبه کلیوالو دنده ده ۵۴۵

کوم تجارت وشي کوم نه ۵۴۷

د بیې د لوړېدو لپاره د مال ساتل ۵۵۰

صنعتونه علومو ته اړتیا لري ۵۵۳

د صنعتونو ډولونه ۵۵۳

عرب له صنعت څخه ډېر لرې دي ۵۵۹

یو سړی په یوه صنعت کې کمال پیدا ۵۶۰

د ترکانی صنعت ۵۶۷

د ترکانی په چارو کې هندسه ډېر رول لري ۵۶۸

د توکرانو جوړولو او گنډلو صنعت ۵۶۹

قابله توب (دایي) ۵۷۰

طب ۵۷۲

معده د ناروغیو کور دی ۵۷۲

۷۳۵.....	د عربي ژبې علوم
۷۳۵.....	د نحوې علم
۷۳۷.....	د لغت علم
۷۴۰.....	د بيان علم
۷۴۱.....	د بيان علم ډولونه
۷۴۲.....	د بلاغت علم موخه

۶۶۶.....	د منطق علم
۶۷۲.....	د نباتاتو علم
۶۷۳.....	الهیات (فلسفه)
۶۷۵.....	جادو او کوډې
۶۷۸.....	د معجزې او جادو تر منځ توپیر
۶۹۱.....	د رنگونو ډولونه
۶۹۱.....	په حیوان کې کیمیاوي عمل آسانه دی

د ژباړن یادښت

د لوی الله جل جلاله ډېر شکرونه چې ما ته یې د اسلامي نړۍ د ستر نابغه علامه عبدالرحمن ابن خلدون نوماند اثر (د ابن خلدون مقدمې) د ژباړې توفیق راوباسنه، دغه اثر تر ننه د اروپا د علمي مرکزونو او پوهنتونونو په درسي نصاب کې شامل دی. د نړۍ پر زیاترو ژوندیو ژبو څو څو ځله ژباړل شوی او په رښتینې مانا د یوه داسې نابغه ذهن محصول دی چې انساني ټولنې ته له پېړیو پېړیو وروسته خدای تعالی یونیم ورلورولي دي.

علامه عبدالرحمن ابن خلدون پر ۷۳۲ هجري په المغرب (تونس) کې زېږېدلی، د وخت له مشهورو علماؤ څخه یې دیني زده کړې ترسره کړې او بیا یې په فلسفې، تاریخ او بېلابېلو نورو ټولنیزو علومو کې د ترلاسه کړې تجربې پر مټ په دوو ټوکونو کې دغه تلپاتې اثر (مقدمه) ولیکه چې د نړۍ له نوماندو اثارو څخه یو ډېر غوره او ویاړمن اثر گڼل کېږي.

د دغه اثر لومړی کتاب نوموړي په ۷۹۹ هجري کال کې د پنځو میاشتو په موده کې بشپړ کړی دی. د ابن خلدون په دغه اثر کې په رښتینې مانا دودیز علوم په یوه ټوک کې راټول شوي دي، له تاریخ، جغرافیه، ټولنپوهنې او ټولنیزو اړیکو تر نجوم او ستوریو پېژندلو پورې، د نړۍ د مذاهبو، تر لویو امپراتوریو پورې د عروج او زوال لاملونه، د بشر د تاریخ لوړې ژورې، علوم، اړیکې، او د بدوي او ښاري ژوندانه ځانگړتیاوې په داسې بڼه لیکل شوې چې لوستونکی یې د لیکوال پر نبوغ اعتراف ته اړ کېږي.

علامه ابن خلدون په رښتینې مانا جامع الکمالات او نابغه عالم دی. نوموړي چې د حکومتونو او قومونو د عروج او زوال او د هغو د پیل، ځوانۍ او بوداتوب کومې نښې او ځانگړتیاوې په گوته کړې نن یې مور هم په خپله ټولنه کې عیني شواهد لیدای شو او هم یې د خپل مظلوم ولس د تېرې نیمې پېړۍ پېښې کټ مټ د ابن خلدون د سوونو کلونو وړاندې ښودلو پایلو سره یوشان مومو.

ابن خلدون وایي چې ټولنې او حکومتونه د انسانانو په څېر زېږي، ځوانېږي او د ژوند شباب ته رسېږي او بلاخره بوډا کېږي او مري.

د ځوانۍ په اوج کې هغو غلطیو او کړو وړو ته اشاره کوي چې د بوداتوب د پیل په مانا دی. نوموړی وایي چې حکومتونه د پرمختګ اوج ته ورسېږي بیا عیاشي او تجملې ژوند پکې پیل شي چې ورځ تر بلې زور اخلي. همدغه عیاشي او تجمل لگښتونه زیاتوي چې بوج یې پر عام ولس وړلوېږي، دا د یوه حکومت او نظام د بوداتوب پیل دی. ابن خلدون مثال راوړي چې کله د حکومتي چارواکیو خرمستی اوج ته ورسېږي نو پر عام ولس مالیې او باج زیاتېږي چې د چارواکیو د خرمستيو لگښتونه پوره کړي.

تاسو څو سوه کاله پخوا دغه درنې خبرې زمور د ټولنې او حکومت له اوسني حالت سره پرتله کړی، پر عامو خلکو څومره بوج دی، چې د څو نازولیو د خرمستيو لگښتونه پوره شي.

د ابن خلدون مقدمه د همدغو ځانگړیتاوو له مخې دغه ارزښت لري چې د نړۍ په معتبرو علمي مرکزونو کې د تعلیمي نصاب برخه ده، نه یوازې دا چې د نصاب برخه ده بلکې په زغرده ویلای شو چې ابن خلدون، ابن

رشد، ابن سینا او څو نور د اسلامي نړۍ ویارمن زامن وو چې په اروپا کې یې د علم او پوهې ډېرې روښانه کړې، نن اروپا د پوهې، تمدن او تکنالوژۍ هغه اوج ته رسېدلې چې موږ یې خوب نشو لیدلی.

راحم د دې درانه اثر ژباړې ته. دا چې بنده په وس پر دی ما چې څومره توان درلود صرفه مې نه ده کړې، دغه اثر مې له دوو ژبو اردو او فارسي ژباړلی، د ژباړې ستونزه په دې کې ده چې پخپله اثر څو متنونه لري، د پاریس چاپ، د بیروت، یني، د قاهرې او ډېر نور. په هر چاپ کې له بل سره یو لړ توپيرونه شته، ما د اردو ژبې څخه چې مولانا عبدالمجید صدیقي ژباړلی او له فارسي څخه چې ایراني لیکوال (محمد پروین گنابادي) ژباړلی دی، په ژباړه کې گټه اخیستې، د دغو دواړو ژباړو په متنونو کې توپيرونه شته، په ځانگړې توگه په فارسي متن کې تفصیل او لمن لیکونه زیات دي. په دې کې د هغه اضافي متن په باب دا وضاحتونه هم شته چې گواکي په یني متن کې نه و او ژباړن د پاریس له متن نه پکې راوړي دي او یا د دې برعکس.

ما ته سمدستي دا اړینه ښکاره شوه چې لومړی په پښتو ژبه کې د دغه نوماند اثر مطلق تشه رفع شي هم غنیمت ده، ځکه مې له ډېرو لږو ځایونو پرته د فارسي متن اضافي برخې نه دي ژباړلې، نه مې لمن لیکونه او حاشيې راوړې.

د ژباړې په برخه کې زما تر ټولو لویه ستونزه دا وه چې دغه اثر د علومو او فنونو خزانه ده، له جغرافې، تاریخ او د بشري ژوندانه له بېلابېلو اړخونو نیولې د نړۍ تر مذهبونو، دودونو، کلتور، خرافي عقایدو او باورونو پورې، آن تر ستوریو پېژندنې، کوډو، جادو، معجزو او کراماتو پورې هر څه پکې په تفصیل بیان شوي دي، په داسې حال کې چې زه د ځینو شیانو په الف، ب هم نه پوهېږم، د کوډو، جادو، ستوریو پېژندنې په باب چې کوم مطالب ژباړل شوي تر ممکن حده مې د ژباړې امانت خوندي ساتلی خو پر اړوندو موضوعاتو د نه پوهېدو په دلیل ما ته د فهم وړ نه وو. ښایي هغه چاته چې له یادو مسایلو سره یې سروکار وي او معلومات پکې لري دغه مسایل د فهم وړ وي.

په ټوله کې د ابن خلدون مقدمه یو علمي اثر دی، له درنو، پوهانو او فاضلو لوستونکیو نه مې د زړه له کومې هیله ده چې که په ژباړه کې چېرته تېروتنه وويني له ما (ژباړن) او یا د اکسوس له ادارې سره یې دې شریکه کړي چې په نورو چاپونو کې اصلاح شي.

د دې درانه اثر پر ژباړلو کمپیوټر او سمون ټول ټال ۱۴ میاشتې ولگېدې، که د درنو لوستونکیو لخوا یې هرکلی وشي دا به زما او زما د ټولو هغو همکارانو لویه ښکمرغي وي چې د دې اثر په کمپیوټر چارو سمون او اېډېټ کې راسره ملگري وو، د دوی ټولو ښه منم په تېره د ښاغلي ولي داد خوېشکي، محمد منعم زماڼي، نورالحق حیدر، رحمت الله ماليار او محمد عاصم منندوی يم. د اکسوس د ادارې ښه غواړم چې د رغنده او علمي اثارو د چاپ په لړ کې یې دروند خدمت ته اوږه ورکړې او تر اوسه یې ډېر ارزښتناک اثار خپاره کړي دي چې د ځوان کool د لوست تنده یې پرې ماته کړې ده، د دې درانه اثر د ژباړې پر بشپړېدو بیا بیا د الله ج شکر ادا کوم، په مینه او درنښت.

بسمه تعالی

حمد او ثنا

د الله فقير او د هغه لطف او کرم ته اړ بنده، عبدالرحمن محمد بن خلدون حَضْرَمِي عرض کوي چې: الله ج دې همت ورکړي آمین.

ټولې ستاینې د الله ج لپاره دي، په رښتیا چې عزت او کبریايي د ده جل جلاله له لوړو صفاتو څخه دي، هغه داسې عالم دی چې نه د گونگوسې خبرې ترې پټې پاتې کېږي او نه هغه خبرې چې په چوپتیا کې کېږي. الله د داسې غلبې خاوند دی چې پر ځمکه او اسمانونو یې کوم شی ناتوانه کولای نشي او نه یې د ځواک له دایرې څخه څه شی وتلي دي. هغه مور له خاورې ژوندي را پیدا کړو او همدغه مور پر ځمکه د قومونو او نسلونو په بڼه بسيا کړو. همدغه زموږ لپاره د روزی برخه آسانه کړه. مور په کورونو او خپلوليو کې راگیر یو، او زموږ د روزي او خوراک ضمانت یې اخستی دی. مور پر خپل هغه ټاکلي وخت چې راته غوره شوی دی، رخصتېږو (مانا دا چې فناه کېږو). او بقا او دوام یوازې د الله ج لپاره ده. او په اصل کې هماغه ذات تل تر تله ژوندی دی او هېڅ مرگ نه لري.

پر رحمة للعالمین درود

زموږ درود او سلام دې زموږ محبوب پیغمبر ته ورسېږي چې زموږ سردار دی او مبارک نوم یې محمد صلی الله علیه وسلم دی. هغه أمي عربي پیغمبر دی چې په تورات کې یې د راتلو زیری ورکړ شوی و. او په انجیل کې یې صفات یاد شوي وو. هغه څوک چې د موجوداتو عالم یې د پیدایښت لپاره ځانگړی شوی دی. او چې لا اونی، لسيزې او میاشتي نه وې پیدا شوې، او زحل له حوت «کب» څخه نه و بېل شوی چې د پیغمبر په بڼه دی پیدا شوی و.

د ده پر اولاد او کورنی او یارانو دې درود او سلام وي، چې د ده مبارک په حضور مشرف شوي او په علم کې پر نړۍ ځلېدلي دي، او د ده په بریا او ملاتړ کې د زړه له کومي ولاړ وو او دښمن یې د گډوډۍ او تیت او پرک کېدو ښکار دی. الله ج دې پر ده او د ده پر یارانو بېساري رحمتونه و اوروي. تر هغو چې د مسلمانانو د وحدت رسی مضبوطه او د کفر شلېدلي وي. پر هغه دې رحمتونه او سلامونه وي.

د تاریخ ارزښت

له حمد او درود وروسته لوستونکیو ته عرض دی چې تاریخ داسې فن دی چې امتونه او قومونه یې لاس په لاس گرځوي او د ترلاسه کولو لپاره یې لرې لرې ځایونو ته سفرونه کوي، په تاریخ کې د معلوماتو د ترلاسه کولو لپاره «عالمان» او «ناپوهان» دواړه سرگردانه دي، په دې کې «پاچاهان» او «نوابان» هم ډېره لېوالتیا ښيي او پر تاریخ د پوهېدو لپاره عالمان او ناپوهان دواړه په هلو ځلو ستومانه دي. ځکه چې ظاهراً تاریخ د جگړو او حکومتونو د خبرونو او د تېرو پېښو له پېښو نه وړاندې نه ځي، په دې کې د نقل قولونو او مثالونو پرېمانی وي.

کله چې چېرته لویه غونډه جوړه شي نو ویناوې یې پر تاریخي روایاتو ښکلې کېږي او تاریخ مور ته د نړۍ وضعه ښيي چې څه ډول خلک له نازکو پړاوونو راووتل. پر هغوی څه ډول نازک وختونه راغلل او د حکومتونو سیمې او لمنې څه ډول پراخه او ورتولې شوې او هغوی په کوم ډول زیار او هڅو په نړۍ کې ژوند وکړ تر دې چې مرگ ورته راغی او له نړۍ نه یې خپله بستره او کمپله ورتوله کړه. خو که په ژور نظر ورته وگورو نو په تاریخ کې تحقیقي نظریات هم شته او د کایناتو لاملونه او مبادي هم. او د دغسې پېښو د کیفیت او اسبابو ژور علم هم شته له همدې لامله تاریخ له فلسفې او حکمت څخه سرچینه اخلي او هغه د دې وړتیا لري چې د حکمت په علومو کې شامل کړای شي.

پر تاریخ لیکونکیو تنقیدي نظر

د اسلام سترو تاریخ لیکونکیو تفصیلي تاریخونه لیکلي او د نړۍ پېښې یې بشپړې لیکلې او په کتابونو کې خوندي کړې دي، خو افسوس چې نابلیو ناپوهو مېلمنو له تاریخ سره دروغ او غلطې افسانې گډې کړې دي. وهمونه او خیالونه یې راوړي او په کمزوریو او له ځانه جوړو شویو روایاتو یې ښکلې حاشیې لیکلې دي. بیا را وروسته کسان د دوی په لاره تللي او د تقلید ښکار شوي دي چې کومې پېښې دوی اورېدلې له کمي زیاتي پرته یې مور ته رارسولې. هغوی د پېښو پر لاملونو «فکر» نه دی کړی او نه یې پر دې پام کړی چې تشې اوازې یې هم نه دي پرېښې نه یې هغو ته معقول ځواب ورکړی دی. لنډه دا چې هېڅ «پلټنه» یې نه ده کړې. په زیاتو پېښو کې د پېښو لړۍ غوټه خوړلې او په خبرونه کې خیال او وهم همگام او همغږي روان دي. تقلید په انساني طبعو کې پوخ شوی دی او رېښې یې خپرې شوې دي. په فنونو کې د نابلیو مېلمنو شور او زور دی او د خلکو خېټو ته د ناپوهۍ واښه ښه نه ور لگي او د هضم وړ نه دي. (نا امله پر علومو مسلط دي او جهالت په عام ډول په زور کې دی.) خو د حق برلاسي داسې نه ده چې مقابله یې څوک وکړای شي او د باطل شیطان د لوېدونکي ستوري (شهاب ثاقب) په یو سرسري نظر وژل کېږي.

نقل کوونکي یوازې نقل کوي، که رښتیا وي او که دروغ، خو د بصیرت خاوندان غوټې خوري او د اصلي او جعلی توپیر کوي او په «بصیرت» او «پوهه» د زړه پانې سپینې، پاکې او رڼې ساتي.

رښتیني مؤرخین د گوتو په شمار دي

که څه هم تاریخ لیکونکي ډېر زیات دي او د تاریخ کتابونه هم بې شمېره دي. مؤرخینو د قومونو پر لوړتیا او ځورتیا ډېر څه لیکلي دي، خو کومو چې په ثقه توب کې شهرت او فضیلت گټلې دي او کومو چې د پخوانیو له اثارو څخه څاڅکي څاڅکي خپلو کتابونو ته رانښتیځلي دي هغوی لږ دي او د لاس په گوتو شمېرل کېدای شي. لکه ابن اسحق، ابن جریر طبري، ابن کلبی، محمد بن عمر واقدی او سیف بن عمر اسدي او نور دوی مشهور مؤرخین او په څېړونکیو کې سرلاري دي.

د مسعودي او واقدي په اړه نظر

که څه هم د څېړونکيو او د احاديثو د رښتينو حافظانو په اند د مسعودي او واقدي په کتابونو کې نیمگړتياوې او عیبونه موندل کېږي او د ستاینې او تنقید وړ دي، خو ټولو ښاغليو بیا د هغوی خبرونه منلي دي او په کتاب لیکلو کې یې د دوی لاره غوره کړې ده. ټول د هغوی په لاره تللي دي، خو د تنقیدي نظر او بصیرت خاوندان د خپل عقل او پوهې په رڼا کې د دوی په نقل کړيو روایتونو کې توپیر کوي چې کوم روایتونه غلط دي او کوم سم؟ ځکه چې تاریخونه له جوړوونکيو طبعو او حالاتو سره ژور تړاو لري او پر همدې اثار او روایات ارزول کېږي.

په تاریخونو کې د تاریخ لیکونکيو انداز

د هغو زیاترو ښاغليو په زیاترو تاریخي اثارو کې د عامو خلکو چلن او لیکدود دی، ځکه چې د اسلام په پیل کې چې د امویانو او عباسیانو په واکمنیو کې په نړۍ کې کومه وضعه راغله او کومې پېښې وشوې، په دې تاریخونو کې هغه ټولې شاملې شوې دي او هغه موخې هم چې له پیله تر پایه ترې ترلاسه شوې پکې شاملې دي. په دې مؤرخینو کې ځینې داسې هم دي چې له اسلام څخه پخوا یې د قومونو او حکومتونو عامې پېښې پکې خوندي کړې دي. لکه مسعودي او د مسعودي د سبک پیروان مؤرخین. ورپسې هغوی راغلل چې د عامو پراخو پېښو نه پرته د تنقید تنکو جونگرو ته ننوتل، هغوی د عامې وضعې د تشریح لپاره پراخ گامونه واخیستل بلکې د خپل وخت هغه پېښې یې خوندي کړې چې له مازغو څخه د ورکېدو په حال کې وې، د خپلو هېوادونو پېښې یې په تفصیل ولیکلې او د خپلو ښارونو او حکومتونو پر پېښو یې تکیه وکړه. لکه ابو حیان چې د اندلس او په اندلس کې د امویانو د حکومت تاریخ لیکونکی دی او ابن رفیق چې د افریقا او د قیروان د حکومت تاریخپوه دی. تر هغوی وروسته هر تاریخ لیکونکی تقلید کوونکی شو چې عقل او فطرت یې نیمگړی و او یا نیمگړی جوړ شوی و، دوی د پخوانیو مؤرخینو د پوهې پر غولي نوي ټابونه وغورول او د هغوی په غوره کړې لاره یې گامونه واخیستل. دوی د وخت د وضعې له بدلون څخه بې خبره پاتې شول، پر دې هم و نه پوهېدل چې د ولسونو په عادتونو او اخلاقو کې څومره لوی انقلابونه راغلي دي. دغه ډول مؤرخین د حکومتونو وضعه او د پخوانیو وختونو پېښې داسې رانقلوي چې له محتوا څخه تشې وي. لکه له پوښ څخه چې توره لرې شوې وي. (مانا دا چې د دوی خبرې او ویناوې د پام وړ نه وي.) د دوی له لوري راټول شوي اوسني او پخواني معلومات د منلو وړ نه وي. هغوی یوازې پېښې لیکلې دي خو د هغو د اصولو د پوهېدو هڅه یې نه ده کړې، داسې شیان یې لیکلي چې د حقیقت له پېژندلو یې ناخبره دي او د هغو د فصلونو توپیر یې و نه کړای شو. دوی بیا بیا پېښې له بېلابېلو موضوعاتو سره تکرار کړې او د تېرو مؤرخینو تقلید یې کړی دی. د خلکو د وضعې بدلون ته یې پام نه دی کړی چې وخت د نویو اړتیاوو له مخې څه ډول بدلونونه او انقلابونه راوستلي دي. دا ځکه چې دوی ته پر دغه نویو بدلونونو پوهېدل گران دي. پر دې سربېره کله چې دغه کسان د کوم حکومت وضعه بیانوي نو که رښتیا وي او که دروغ، کټ مټ روایات رانقلوي نه یې په پیل غرض لري

او نه په لاملونو. نه یې د امتیاز لامل یادوي او نه د زوال. لوستونکي چې د دوی اثار لولي د حکومتونو د پیل او مرتبو په لټه او د پېښو او لانجو د سببونو په موندلو کې سرگردانه او حیران وي. لوستونکي د داسې لاملونو په موندلو کې ستومانه پاتې وي چې د یوه حکومت د پیاوړتیا او دوام سبب وي. زه به ان شا الله په دې مقدمه کې دغه ټولې خبرې بیان کړم.

د لنډې تاریخ لیکونکي

په هغوی پسې د هغو مؤرخینو مهال راځي چې ډېر لنډې او مختصر لیکي او یوازې د پاچاهانو پر نومونو اکتفا کوي. د هغوی به نښه او نوره وضعه غرض نه لري، یوازې د دوی د حکومت د ورځو پېښې ډېرې سرسري یادوي لکه ابن رشيق چې په ((میزان العمل)) کې یې دا کار کړی او هغو وزگارو ښاغلیو هم چې همدغه لاره یې غوره کړې ده. د دوی کتابونه یې اعتباره او بې اسنادو دي او له هغو څخه هېڅ خبره هم د رانقلولو وړ نه ده. ځکه چې هېڅ گټه نه لري او دوی د مؤرخینو له دود او لارو څخه بلکل بېل دي.

پر تاریخ د یوه کتاب لیکلو اراده

کله چې ما د دغو مؤرخینو کتابونه ولوستل او د پرون او نن ترمنځ مې د توپیر اټکل وکړ نو فطري سترگې مې له خوب او غفلت څخه را وینې کړې. اراده مې وکړه چې زه به پخپله د تاریخ یو کتاب ولیکم. په داسې حال چې زه تش لاس یم خو د گټې وټې خبرې کوم. بلاخره مې پر تاریخ یو کتاب ولیکه چې په هغو کې مې د خلکو د پیدایښت له حالاتو پرده پورته کړې ده او په بېل بېل باب کې مې تاریخونه په تفصیل بیان کړل او د حکومتونو او تمدنونو د پیل په سببونو او لاملونو مې رڼا واچوله. ما د دې تاریخ ودانې د هغو قومونو پر تاریخونو ودروله چې په اوسمهال کې په مغرب (المغرب، اوسنی تونس) کې ژوند کوي او د مغرب هر کونج او گوټ ته خپاره شوي دي. ما د هغوی اوږد مهال او یا لنډ حکومتونه هم بیان کړل او هغه پاچاهان او د هغوی مرستندویان هم چې تر دوی پخوا تېر شوي وو. یانې د عربو او بربرو. ځکه چې همدغه دوې قبیلې دي چې د تم کېدو ځای یې پر مغرب ورځي او په مغرب کې په پېړیو پېړیو اوسېدلي دي. تر دې چې په مغرب کې د بل قام د اوسېدو تصور هم نشي کېدای. د مغرب اوسېدونکي د انساني نسلونو څخه له دې دوو پرته پېژندل کېدای هم نشي.

د تاریخ د ترتیب ځانگړتیاوې او څرنگوالی

ما د دې تاریخ موخې په غوره ډول ترتیب کړې دي او هڅه مې کړې چې د عامو او خاصو د ذهنیت او پوهې له کچې سره برابر وي. د دې د ترتیب او شواهدو لپاره مې عجیبه طریقه غوره کړې ده. د مذهبونو په اړه مې یوه خاصه د بیان ژبه ایجاد کړې ده. د آبادی او تمدن بهیر مې په تفصیل راوړی دی. په انساني ټولنه کې مې

د ذاتي عوارضو پېښې په تفصيل بيان كړې چې له هغو څخه لوستونكي د كایناتو د پېښو پر لاملونو او سببونو پوهېدای شي او دا ترې معلومېږي چې واكمن د حكومتونو پر دروازو څه ډول ورننوزي. تر څو لوستونكي له تقليد څخه بېغمه شي او د پخوانيو او وروستيو له پېښو او د نړۍ د قومونو د ورځو او شپو له پېښو په سم ډول خبر شي. ما دغه تاريخ په يوه مقدمه او درې كتابونو كې ترتيب كړی. په مقدمه كې مې د تاريخ د علم پر ارزښت او د مذهبونو پر تاريخ څېړنه بيان كړې ده همدارنگه د مؤرخينو غلطيو ته هم اشارې شوې دي. په لومړي كتاب كې مې د نفوسو او آباديو او د هغو ذاتي ستونزو يادونه كړې چې په يوه هېواد كې د پاچا، كسب او كار، د ژوند د اړتياو او علومو او د هغو په سببونو او لاملونو بحث كېږي.

په دوهم كتاب كې د عربو يادونه ده، د عربو پيداينښت، د دوی نسلونه له پيله تر نن زمانې پورې د عربو ټول حكومتونه بيان شوي دي.

په دې كې د ځينو هغو قومونو او حكومتونو يادونه هم شته چې له عربو سره هم مهاله دي لكه نبطيان، سريانان، فارسيان، بني اسرائيل، قبضي، يونانيان، روميان، ترکان او پيرنگيان.

په درېيم كتاب كې د بربريانو او د دوی د آزاد كړای شويو غلامانو «زناته» تفصيل دی.

د هغوی د لومړيو وختونو او د هغوی د قبایلو پېښې دي. په تېره د هغو حكومتونو چې په لويديز (اروپا) كې اوسېدل. بيا يې د ختيځو رنگانو د وړانگو د ټولولو لپاره د ختيځو قومونو له كتابونو نه د ختيځو قومونو له پېښو د خبرېدو لپاره ختيځ لور ته مخه كړه. ما د عجم پاچاهانو پېښې هم ورزياتې كړې دي تر څو په تاريخونو كې پاتې كمې هم بشپړ شي او د ترکانو د حكومتونو تفصيل هم چې په شاوخوا كې يې جوړ كړي وو. د دې تر څنگ مې د هغو قبایلو سره د هغوی د هم مهاله كليو او پاچاهانو يادونه هم كړې ده خو ډېره په لنډون په اسانه ټكيو د دوی عامو اسبابو له يادونې سره بيان شوې دي. د تاريخ اسباب په ځانگړې توگه ياد شوي، اوس دې تاريخ له ټولې نړۍ څخه خبرونه راټول كړي دي او حكمتونه پكې راټول شوي د حكومتونو او پېښو لاملونه او سببونه يې هم په خپله غېږ كې خوندي كړي ځكه خو دغه تاريخ د پوهې او حكمت خوندي خزانه او د تاريخي معلوماتو ډېره غوره شتمني ده.

د كتاب العبر و ديوان المبتدا و الخبر د نومونې سبب

څرنگه چې په دې كتاب كې د عربو او بربريانو د كليو او ښارونو پېښې او د هغو د هم مهاله لويو لويو حكومتونو په لور اشارې دي. د پېښو او خبرونو د پيل او پای، د نصيحتونو او عبرتونو ډېر روښانه درسونه دي. ځكه خو يې ما نوم «د كتاب العبر و ديوان المبتدا و الخبر من ايام العرب و العجم و البربر و من عاصر هم من ذوی السلطان الاكبر» اېښی دی.

ما د قومونو او پاچاهيو د لومړنيو پېښو په لړ كې، د قومونو د هم مهاله پېښو په باره كې او په تېرو پېړيو كې د مذهبونو د انقلابونو او بدلونونو د لاملونو او دلایلو په بيانولو كې او په ټولنه كې په كوم حكومت، ولس، ښار او يا كلي كې چې كوم څه پېښ شوي د عزت او ذلت، پرېمانۍ او يا كمبود، د صنعت علم او يا بوختيا او وزگاريا،

د ښاريانو او يا كليوالو هغه عام وضعيت چې رامنځته شوی او يا يې د رامنځته کېدو هيله کېږي، د هغو دلايل او شواهد مې هم راوړي دي. ځکه خو دغه کتاب بېساری دی.

پخپله په دې کې عجيب او غريب علوم هم دي او د حکمتونو فهم ته نږدې زېرمه هم. خو له دې ټولو سره، زه د نړۍ په وړاندې پر خپله بې وسۍ اعتراف کوم، پر خپلو کمزوريو مې باوري يم او دا اعتراف کوم چې د تاريخ حق مې ادا نکړای شو. د بصيرت له خاوندانو او په علومو او پوهنه کې د پراخ نظر له خاوندانو مې هيله ده چې دوی زما دغه اثر په تنقيدي نظر ولولي، په نېک نظر نه. په دې کې چې کومې غلطۍ مومي هغه دې اصلاح کړي او سترگې دې پرې پټې نه کړي. د علماؤ په منځ کې زما شته کوټه دې کره نه دي، قصور مې له ملامتۍ د ژغورنې لار ده او له وروڼو نه د يوه ورور هيله ده. الله ج ته دعا کوم چې موږ د خپل لوړ ذات په لورينه مخلصان کړي. آمين هغه جل جلاله موږ ته کافي او تر ټولو غوره چاره ساز دی.

سلطان عبدالعزيز ته د تاريخ د يوه ټوک ډالۍ

کله چې ما دغه کتاب بشپړ کړ او د بصيرت لټون کوونکیو ته مې يې په بې ساري ډول وځلاوه او ډېوه مې يې بله کړه او په علومو کې مې يوه عامه لاره روښانه کړه او د پوهنې په ډگر کې مې لاره ورته پرانيستله او د دې گلبن څلورو لوريو ته مې دېوال را وگرځاوه، نو يو ټوک مې يې مولانا سلطان، امام، مجاهد، فاتح، امير المؤمنين ابو فارس عبدالعزيز بن مولانا سلطان معظم ابوسالم ابراهيم شهيد بن مولانا سلطان مقدس امير المؤمنين ابوالحسن مريني کتابتون ته د ډالۍ په توگه واستولو.

د سلطان ستاينې او ځانگړتياوې

ياد سلطان عزتمن له وړکتوبه او د ځوانۍ له زمانې د تقوا او پرهېزگاري په گانه سنبال دی او د سپېڅلو صفتونو، لوړو اخلاقو او عادتونو ښکلې ځادر يې اغوستی چې د ښکليو تر امېل ډېر ښکلې دی. دی د پخې او مرستندويې ارادې خاوند او د لوړ بخت څښتن دی. د عزت لوړې درجې يې گټلې او د پياوړيو بنسټونو خاوند هېواد ته د حسن او ښکلا سبب دی. د ده درجې او مرتبې لوړې دي او په بېلابېلو علومو کې برلاسی دی. د تيت پرک پوهې او مشکلو پوښتنو پر حل برلاسی دی... د بېلابېلو د اصلاح لپاره هر اړخيز او د نړۍ د غلطيو د سمون هوډمن، د پخوانيو خطرونو له منځه وړونکی او زمانې ته د نوې ځوانۍ د خوښيو او تازگيو جامه ور اغوندي. دوی د الله ج داسې دليل دی چې د انکار کوونکیو له انکار او د مخالفينو له بدگومانو څخه زيان نه ويني.

د مړين کورنۍ تعريف

آل مړين هغه څوک دي چې دين يې نوی کړ او د حقانيت لټوونکیو ته يې د نويو لارو بنسټ کېښود. ياغيان، لنډه غر او فتنه گر يې وځپل. الله ج دې پر محمدي امت د دوی سيوری تل لري او د اسلام په دعوت کې دې

مقدمه

د تاریخ ارزښت، د مذهبونو د تاریخ څېړنې، د مؤرخینو غلطیو ته اشارې او د غلطیو پر لاملونو ځغلنده نظر

د تاریخ ارزښت

په یاد ولرئ چې د تاریخ علم یو عزتمن او د لوړې کچې، ډېر گټور او د شریفانه موخې لرونکی فن دی. ځکه چې دا مور ته د تېرو وختونو او قومونو پېښې او حالات بیانوي، د پیغمبرانو «ع» پر کړو وړو او عادتونو مو خبروي او په حکومتونو او سیاستونو کې د پاچاهانو د وضعې په باب معلومات راکوي چې که څوک په کومه دیني او یا دنیاوي برخه کې د هغوی پر پله درومي، نو بشپړه گټه ترې واخلي.

په تاریخ کې د غلطیو لاملونه او سببونه

په دې کې د بې شمېره سرچینو، د ډول ډول علومو او پوهنو، د حسن نظر او د تایید د رایې اړتیا ده، تر څو د ژور فکر او نظر خاوندانو لوستونکیو ته حق روښانه کړي او دوی د حق په رڼا کې له غلطیو او نیمگرتیاو خوندي شي. ځکه چې که په پېښو کې یوازې د هغو په رانقلولو اعتماد وشي او د عادت اصول، د سیاست قواعد، د مدنیت فطرت او د ټولني حالاتو ته نظر ونشي او شته په نشتوالي او حاضر پر غایب قیاس نکړای شي، نو په هغو کې د ډېرو غلطیو او نیمگرتیاو سره له نېغې لارې څخه د کږېدو امکان پر ځای پاتې وي. ځکه خو د مؤرخینو، مفسرینو او د روایت له استاذانو څخه په کیسو او نکلونو کې ډېرې غلطۍ له همدې لامله شوې چې دوی که سم دي او که غلط یوازې د روایاتو په نقلولو یې قناعت کړی دی. پېښې یې د هغو د اصولو له مخې نه دي ارزولې، پر شکونو او گومانونو یې قیاس نه دی کړی او نه یې د حکمت او فلسفې پر کچ او مېچ ارزولی دی. نه یې د کایناتو پر فطرت ارزولی، نه یې پر هغو ژور او په خلاصو سترگو نظر اچولی دی. پایله دا چې دوی سمه لاره ورکه کړې او په اوهامو او غلطیو کې سرگردانه او ورک شوي دي. په تېره د مالونو او پوځ په شمېر کې یې ډېرې غلطۍ کړې دي. کله چې د دوی د داستانونو یادونه راغله، څرنگه چې په کیسو او داستانونو کې د دروغو احتمال زیات وي او د چټیاتو شتون پکې ډېر دی، ځکه خو داستانونه د اصولو او قواعدو له مخې باید و ارزول شي.

د تاریخي غلطیو څو مثالونه

لومړی مثال

وگورئ مسعودي او زیاتو مؤرخینو د اسرایلي پوځ په اړه ویلي دي چې د تیه پر ډگر حضرت موسی علیه السلام له ۲۰ کلونو نه د لوړ عمر ځوانان وشمېرل نو شپږ لکه تنه بلکې تر دې هم زیات وو. خو د مصر او شام د سیمې له اټکل نه په دې خبره کې غلطی شوې چې دومره پوځ په هغو هېوادونو کې ځاییدای هم شي که نه؟ ځکه

چې هر هېواد دومره پوځ ساتي چې سنبالولای او ځایولای یې شي او دوی یې لگښتونه ورکړای شي. تر اندازې زیات پوځ نه په یوه هېواد کې ځاییدای شي او نه یې لگښتونه پوره کولای شي.

له دغسې دعوي سره په هېواد کې د عام دود له مخې د هغوی ترمنځ د جگړې پېښېدل له عقل څخه لرې خبره ده. ځکه چې کله پوځونه مقابلي ته ودرېږي او د دوی ترمنځ د سترگو د څار دوه یا درې چنده زیات واټن وي نو بیا دواړه پوځونه څه ډول جنگېدای شي؟ یا د یوه پر بل غلبه څه ډول شونې ده. په داسې حال کې چې د یوه لوري پوځ د بل لوري له پوځه هېڅ خبر نه دی، حال د ماضي څرکونه راته ښيي او ماضي کټ مټ د اوسمهال په څېر ده. د فارس هېواد تر اسراییلو ډېر لوی و او د هغه حکومت پر اسراییلو بریالی شو نو هغه د دوی په هېواد کې ډېر مرگونو او وړانې وکړې. هر چېرته یې لوټ او تالان گډ کړ. له هغوی نه یې حکومت ونيو او هېواد یې لاندې کړ. او بیت المقدس چې د دوی د مذهب او ځواک ستنه (پایه) وه او پلازمېنه یې و لوټه لوټه کړ. بخت نصر د فارس د حکومت تابع ؤ او ویل کېږي چې نوموړی د لوېدیځ سرحد مشر و او د ټولواکي په حدودو کې یې عراق، خراسان، ماورالنهر او ابواب شامل وو. د هغه د امپراتوري ساحه د اسراییلو د حکومت تر ساحې ډېره پراخه وه. بیا هم د فارس د لښکرو شمېر هېڅکله هم دومره نه و لکه د اسرایيلي پوځ چې یاد شوی دی او نه د هغو د شمېر په شاوخوا کې و. د دوی تر ټولو زیات لښکر چې د قادسيې پر ډگر راټول شوی و د سيف بن عمرو په قول یو لک او شل زره تنه و. چې د دوی تر لاس لاندې تر دوه لکه زیات ځوانان وو، له حضرت عایشې صدیقې «رض» او زهري څخه روایت دی چې د رستم پوځ چې حضرت سعد «رض» د قادسيې پر ډگر ماته ورکړه یوازې شپېته زره تنه وو. پر دې سربېره که بني اسراییل دومره شمېر ته رسېدلي وای نو د دوی د واکمنۍ ساحه به هم پراخه شوې وه او هېواد به یې ډېر پراخ شوی و. ځکه چې د حکومتونو ساحه او هېواد د پوځونو او د وگړو د شمېر او نفوسو له شمېر سره تړلی وي. «مور پر دې موضوع په لومړي کتاب کې د هېوادونو په څپرکي کې رڼا اچوو. ان شا الله؛ په داسې حال کې چې د یهودو قوم په شام کې د اردن او فلسطین له حدودو او په حجاز کې د یثرب او خیبر له حدودو نه دی پراخ شوی او دا مشهوره خبره ده.

پر دې سربېره د څېړونکیو په اند د حضرت موسی «ع» او حضرت یعقوب «ع» ترمنځ یوازې څلور پښته واټن دی. ځکه چې (۱) حضرت موسی «ع» بن عمران (۲) بن یصهر بن (۳) قاهت (۴) بن لای بن (۵) یعقوب «ع» دی. د حضرت یعقوب «ع» لقب اسراییل دی او په تورات کې یې همدغه نسب دی. او د مسعودي د روایاتو له مخې د دواړو ترمنځ دوه سوه او شل کاله واټن دی. مسعودي لیکي چې کله اسراییل له خپلو زامنو او لمسیانو سره مصر ته ننوتل هغه مهال او یا تنه وو او په مصر کې مېشت شول. بیا چې کله له حضرت موسی «ع» سره د تیه میدان ته راغلل نو په مصر کې دوه سوه او شل کاله اوسېدلي وو. په دې موده کې قبلي فرعونانو پر دوی حکومت کاوه، ځکه خو دا عقل نه مني چې په څلور پښتونو کې د دوی شمېر دومره زیات شو.

د یوه شک ځواب

که د هغوی دا گومان وي چې دغه شمېر د حضرت سلیمان «ع» په زمانه کې او له هغه وروسته و، نو دا هم د عقل پر خلاف ده. ځکه چې د حضرت سلیمان او حضرت یعقوب «ع» ترمنځ ۱۱ پښته دي. د هغو نسب په دې ډول دی:

حضرت سلیمان ع د داود علیه السلام زوی، بن یثا بن عوفیذ (عوفذ) بن باعز (بوعز) بن سمعون بن عمیوذب (حمینا ذاب) بن رم بن حصرون (حسرون) بن بارس (بیرس) بن یهودا بن یعقوب علیه السلام. په ۱۱ پښتونو کې اولاد دومره نه زیاتېږي لکه چې هغوی بنودلی دی. تر سلگونو او زرگونو پورې رسېدای شي. خو له زرگونو وړاندې لکونو ته رسېدل یې ناشوني دي. که تاسو د اوسنۍ زمانې پر عیني واقعیتونو او په نژدې مشهورو واقعیتونو قیاس وکړئ، نو د دوی د غلط اټکل او د روایتونو دروغ به ډېر ښه درته څرگند شي. له اسراییلیاتو نه ثابتېږي چې د حضرت سلیمان علیه السلام پوځ له ۱۲ زه تنو ځوانانو څخه جوړ و، د دوی خاص کسان زرته او څلور سوه اسونه یې درلودل. چې د دوی په دروازو کې به تړلي وو، دغه روایت عقل مني او د عامو خلکو بېځایه خبرې د پام وړ نه دي. د حضرت سلیمان علیه السلام د حکومت مهال د اسراییلو د حکومت د عروج دوران ؤ او هغه ښه پراخ و ځکه خو دغه ټکی په یاد وساتئ.

معمولاً خلک د څه شي شمېر ډېر ښيي

مور د خپلې زمانې زیاتره خلک گورو چې کله د خپل وخت او یا نږدې ماضي د حکومت د لښکرو شمېر یادوي یا د مسلمانانو او عیسویانو د پوځونو د شمېر یادونه کوي یا د مالیې او خراج مال شمېري یا د شتمنیو د لگښتونو او د دوی د وسایلو او سامانونو یادونه کوي نو په شمېر کې له مبالغې زیات کار اخلي او د دودیزو عادتونو له حدودو پښه اړوي، د خاصو خبرو د وړاندې کولو لپاره د گومانونو او اټکلونو پیروي کوي.

کله چې بیا د پوځونو په باب راجسترونه وپلټل شي او د شتمنیو د سامان او وسایلو او د دوی د لگښتونو په باب څېړنه وشي او د ریيسانو او نوابانو د لگښتونو حساب کتاب وشي، نو د هغه بنودل شویو شمېرو لسمه برخه هم ثابتې نشي. د دغه مبالغې لامل دا دی چې خلک له عجایبو او غرایبو سره په زړه کې مینه لري، دوی د خبرې د پلټونکيو په کیسه کې نه وي او سمدستي داسې څه وایي چې پخپله یې هم په غلط او رښتیا فکر نه کوي. په خبرونو کې د روایت کوونکیو او د هغو د عدالت او رښتینولي خیال نه ساتي او هغه څېړنې او نقد ته نه اچوي.

هغوی د ژبې واگې سست پرېږدي او د دروغو په ورشو کې ژبه څرولو ته پرېږدي. د الله ج پر ایتونو ملنډې وهي او خلک د الله ج له لارې نه د بېلارې کولو لپاره د ناروا لوبو خبرې رانیسي. تر دې لویه د زیان معامله به نو بله کومه وي؟

د تباغه په باب یو غلط خبر

د مؤرخینو له خیالي پېښو څخه یوه همدغه پېښه هم ده چې زیاترو مؤرخینو د تباغه «د یمن او عرب پاچا» په باب رانقل کړې ده چې نوموړی له یمن «خپل وطن څخه» پر المغرب سیمو «افریقا او بربریانو» بریدونه کول او دا هم چې افریقش بن قین بن صیفي د یمن د لومړنیو پاچاهانو څخه یو ډېر لوی پاچا تېر شوی چې د حضرت موسی علیه السلام په زمانه کې او یا تر هغه لږ وړاندې وخت کې یې ژوند کړی دی. نوموړي پر افریقا یرغل وکړ او بربریان یې ووژل او پر هغوی «بربر» نوم هم ده اېښی دی. کله یې چې د دوی گونگوسې واورېدلې نو وې ویل «ما هذو البربرة» دا بربر څه شی دی؟ له همدې څخه همدغه نوم را واخیستل شو او له همدې ورځې دغه قوم بربریان ویل شول. دا هم چې کله هغه له مغرب څخه بېرته راستون شو نو په مغرب کې د حمیر ځینې قبیلې پاتې شوې او بیا همالته مېشت شول او له ځایي اوسېدونکو سره گډ شول چې په هغو کې صنهایه او کتامة حمیري قبیلې دي. ځکه خو طبري، جرمانی، مسعودي، ابن کلبی او بیلې وایي چې صنهایه او کتامة حمیري قبیلې دي، خو د بربریانو تېرپوهان دا نه مني او همدغه خبره رښتیا ده. مسعودي هم دا لیکلي دي چې ذوالا ذغار تر افریقایانو مخکې پاچاهان له یمن څخه دي او د سلیمان علیه السلام هم مهاله دي. هغوی پر مغرب یرغلونه وکړل او هغه یې فتح کړ. همدارنگه تر هغه وروسته د هغه د زوی یاسر په اړه یې لیکلي، دا چې هغه په مغرب کې د رمل تر سیمې مخکې لاړ خو په دښتو کې یې لاره و نه موندله له مجبوري بېرته را وگرځېد.

د اسعد ابوکرب په باره کې یو غلط خبر

(اسعد ابوکرب) په باب چې د یستاسف هم مهاله و (یستاسف د فارس له کیاني پاچاهانو څخه دی) وایي چې هغه موصل او آذربایجان ونيول. له ترکانو سره وجنگېد او هغوی یې مات کړل او لوتماري یې وکړه. بیا یې همدغسې دوهم ځلي او درېیم ځلي بریدونه وکړل. د هغه درې زامنو د فارس پر سیمه د سعد په ښارونو کې چې د ترکانو له ښارونو څخه دي او د ماورالنهر ښارونه کېږي او د روم پر ښارونو یرغلونه کول. یو زوی یې تر سمرقنده ځمکې ونيولې او ځنگلونه او دښتې یې لاندې کړې تر چين پورې لاړ چې هلته له خپل بل ورور سره یو ځای شو چې تر ده مخکې یې سمرقند تر پښو لاندې غوبل کړی و او چين ته رسېدلی و. دواړو وروڼو په چين کې لوټ او تالان گډ کړ او دواړه د غنیمت له مال سره بېرته راستانه شول او د چين په سیمو کې یې د حمیر ځینې قبیلې پرېښودې چې تر ننه هلته ژوند کوي. درېیم ورور تر قسطنطنیې پورې ورسېد هغه یې ویجاړه کړه او د رومیانو ټوله سیمه یې فتح کړه. په فاتحانه شان بېرته راستون شو.

دغه ټولې پېښې رښتیا نه دي په دروغو او خیالونو کې ډوبې دي او زیاترې جوړې شوې افسانې دي. څرنگه چې د تباغه حکومت د عربو په ټاپو کې و او پلازمېنه یې د یمن صنعا وه. د عربو ټاپو وزمې درې لوریو ته سمندر دی، جنوب ته د هند سمندر دی، ختیځ ته د عربو سمندرگی دی چې تر بصريې پورې غځېدلی او لویدیځ لور ته د «سویز» سمندر دی. چې د «مصر تر سویز» پورې غځېدلی، لکه چې د جغرافیې له نقشي څخه ښکاري له یمن څخه د لویدیځ لور ته له سویز نهر پرته بله لاره نشته او د سویز د نهر او د شامي بحر په منځ کې

دوه پړاوه او يا تر هغو لږ كم واټن دى. دغه خبره په عقل كې نه راځي چې كوم لوى پاچا به له خپل زړور پوځ سره په دې لاره تېر شي په داسې حال كې چې دغه سيمه به يې په واک كې هم نه وي. دغه خبره د عادت خلاف ده، هغه مهال پر دې سيمه (شام او مصر) د عمالقه ؤ او كنعانيانو واک و. مصر د عمالقه ؤ په واک كې ؤ او بني اسرائيل پر سوريه واكمن وو. هېڅكله هم له چا دا روايت نه دى شوى چې تباعه له دې قومونو څخه پر كوم يوه كوم وخت حمله كړې وي او نه كله د دې سيمو پر كومه برخه دوى تسلط موندلى. پر دې سربېره له يمن نه د سمندر پر لاره مغرب ته سفر ډېر اوږد دى، په دومره اوږده سفر كې د ډېر لښكر لپاره خوراك څښاك او د دوى اسونو او څارويو ته د خوراك ډېره زياته اړتيا وي. كله چې دوى له پرديو هېوادونو تېرېږي نو ډېر فصلونه به ويجاړوي، څاروي به لوټوي او له كوم ځاى نه چې تېرېږي نو ډېره لوټماري به كوي. بيا به هم د دوى او د دوى د څارويو د خوراك اړتيا نه پوره كېږي. او كه ټول د اړتيا وړ سامان له خپل هېواده ورسره راوړي نو د دومره ډېر سامان د راوړو لپاره به يې گادى څه ډول چمتو كړې وي. له مجبورۍ به دا وايو چې دوى له كومو سيمو تېر شوي له هماغه ځايه به يې په لوټ او تالان ځانونو او خپلو څارويو ته خواړه لاسته راوړي وي او دغه سيمې به يې فتحه كړې وي چې دومره ستر پوځ چې له كومو سيمو تېر شوى له هغو به يې په سوله خواړه او اړتيا وړ توکي ترلاسه كړي وي او هغوى به يې بلکل ځورولي نه وي. دغه خبره بيا عقل نه مني او سخته ناشونې ده. بلاخره بايد ووايو چې دغه ټولې خبرې ډېرې كمزورې او له ځانه جوړې شوې دي. په غرب كې چې د كومو دښتو يادونه شوې چې مسافر له سفره را گرځېدو ته اړ كوي، د هغو يادونه په مغرب كې د كوم مسافر او لاروي څخه نه ده اورېدل شوې، په داسې حال چې د سفر كوونكيو او لاره ښوونكيو او يو او بل لور ته د سپرو د تگ را تگ او د مغرب په هر گوټ كې د خلكو د اوسېدونكيو په هره دوره كې ښه گڼه گوڼه وه.

پاتې شوه پر ترکانو او د ختيځ پر سيمو د يمن د يرغل خبره. دا هم له عقله لرې خبره ده. كه څه هم د ختيځ لاره د سويذ د نهر تر لارې ډېره اوږده او پراخه ده خو سفر ډېر اوږد او لرې دى او فارس او روم د يمن او ترکانو په منځ كې پراته دي او هېڅكله هم كوم تاريخپوه نه دي ليكلي چې تباعه يو وخت پر فارس او روم برلاسي موندلې وه. تباعه د فارس له خلكو سره يوازې د عراق په سرحدونو كې شخړې كولې او په هغو سيمو كې هم چې په بحرين، حمير او د جزيرې په منځ كې د فرات او دجلې ترمنځ سيمې دي. لكه چې د يمن د پاچا د ذوالاذعا د (تبع اكبر) او د ايران د پاچا تر منځ او دا هم ويل كېږي چې د كيكاس اذر ابوكرب (تبع اصغر) او گشتاسب د فارس پاچا ترمنځ جگړې شوې. بيا نو كياني او ساسانيانو له پاچاهانو وروسته د تباعه ؤ جگړې د نورو هېوادونو له پاچاهانو سره چې د فارس تر پاچاهۍ ټوپ واچوي پر تبت او تركستان يرغل وړ وړي د عادت له مخې ناشونې ده. ځكه چې پردي قومونه يې په مخه كې پراته دي. سفر اوږد دى او د سفر او اذوقې وسايلو ته ډېره اړتيا ده. ځكه خو دغه ډول پېښې هسې چټيات او له ځانه جوړې شوې كيسې دي. كه دغه كيسې رانقل شوې په امانت هم واى بيا به هم لاندې خنډونه پكې وو او د هغو د صحت مانع به وو. اوس چې دغه روايتونه صحيح هم نه دي او اسناد او شواهد هم نه لري نو د هغو په دروغو كې شك له كومه شي. د يثرب د اوس او خزرچ په تړاو ابن اسحق رانقلوي چې تر ټولو مخكې تباعه پر ختيځ يرغل راوړ. په غالب اټكل د هغه موخه د

فارس او عراق ښارونه دي، د تبت او ترک پر سيمو د تبابعة د يرغلونو روايتونه صحيح نه دي لکه چې پاس مو يې يادونه وکړه. ځکه خو که دغسې خبرې واورې باور مه پرې کوه او له فکر او ارزونې وروسته پرې قضاوت کوه. چې د الله ج حکم هم دا دی چې خبرې اورې نو ښه فکر پرې کوه او بيا پرې رايه ورکوه.

د ارم پلټنه

تر دې هم زيات د عقل خلاف او له باوره لرې هغه روايت دی چې مفسرينو د (بعاد ارم ذات العماد) په تفسير کې نقل کړی دی او د ارم لفظ يې د يوه ښار نوم بللی دی. د هغو صفت يې داسې بيان کړی چې پر ستونو ولاړ و. وايي چې د عاد بن عوص بن ارم دوه زامن وو شديد او شداد. چې له عاد نه وروسته پاچاهان شول. بيا شديد مړ او ټول هېواد شداد ته ور پاته شو او نور پاچاهان د هغه تابع شول. يو ځل يې د جنت ستاينې واورېدې. وې ويل چې زه به د جنت په څېر جنت جوړ کړم. بيا يې په عدن دښته کې په درې سوه کلونو کې ارم ښار جوړ کړ. شداد نهه سوه کاله عمر درلود. ارم يو ډېر لوی ښار و چې مانې پکې له سرو زرو او ستنې له زبرجدو او ياقوتو جوړې وې. په دې ښار کې هر ډول ونې موندل کېدې او هر لوري ته ويالې پکې بهېدلې. چې کله د شداد جنت بشپړ شو نو دی د حکومت له جگپوړيو چارواکيو او علماو سره د هغو د ليدو لپاره ور روان شو. چې د ۲۴ ساعتونو مزل پاتې شو نو الله ج پر هغه د اسمان له لوري يوه چيغه نازله کړه او ټول مړه شول. په مفسرينو کې دغه پېښه طبري، ثعالبی او زمخشري او نورو ليکلې، دې ښاغليو له عبدالله بن قلابه صحابي څخه روايت نقل کړی چې هغه د خپل اوبن په موندلو پسې راوتلی و او ناڅاپي پر دې ښار ور برابر شو او له هغه ځايه يې چې څومره توان درلود سره زر او جواهر يووړل. بيا حضرت معاويه «رض» خبر شو او هغه يې ور وغوښت. حضرت عبدالله «رض» ټوله کيسه ورته وکړه. حضرت معاويه کعب احبار را وغوښت او له هغو څخه يې د دې ښار په اړه د څېړنې غوښتنه وکړه. وې فرمايل دا هماغه ښار دی چې په فجر سوره کې يې د «ارم ذات العماد» يادونه شوې. دې ته به يو مسلمان نوڅي چې د هغه رنگ به سور وي، قد به يې وړوکی وي او په وروڅو کې به يې يو خال وي، بل خال به يې پر غاړه وي او هغه به د خپل اوبن په لټون پسې راوتلی وي او دلته به راشي. چې حضرت معاويه «رض» فکر وکړ په ابن قلابه کې دغه ټولې نښې وې او بې اختياره يې وويل: په الله ج سوگند! هغه سړی همدی دی. وگورئ د ځمکې پر مخ د دې ښار د نښو او ځای په باب هېچا هم هېڅ ونه ويل، د عدن دښته چې ويل کېږي چې په هغو کې دغه ښار ودان شوی و د يمن په منځ کې ده چې يو پر بل پسې هلته خلکو ژوند کړی او اوسېدلي دي. او لاره ښوونکيو هر لوري ته لارې ايستلې او پرې تلل راتلل. خو هېچا هم تر اوسه د دې ښار په باب کوم روايت نه دی نقل کړی. نه يې کوم مؤرخ يادونه کړې نه کوم قام د داسې يوه ښار يادونه کړې ده. که دغه خلک وايي چې د دې ښار ټول اثار او نښې له منځه وړل شوې بيا هم دا عقل منلی شوای، خو د دوی له خبرې خو داسې ښکاري چې دغه ښار اوس هم شته دی. د ځينو په اند دا د دمشق ښار دی چې عاديانو هغه لاندې کړی و. بلکې د ځينو اوتې بوتې تر دې پورې رسېدلې

چې دغه ښار يې پټ کړی دی او د رياضت او جادو خاوندانو ته معلومېږي. غرض دا دی چې دا ټول فاسد او بې بنسټه خيالونه دي.

د ارم په اړه د مفسرينو د تېروتنې سبب

مفسرين عربو دې اوتو بوتو ته هڅولي دي، ځکه چې په تركيب کې د ذات العمامد لفظ د ارم صفت دی او عمامد د ستو په مانا دی له همدې ځايه ارم د ودانۍ په مانا راغی. د ابن زبير په قرائت کې عاد د ارم سره اضافت دی. له دې نه د ده خيال هم تائيدېږي. وروسته مفسرينو ځينې نکلوته وموندل چې د دروغو افسانو حيثيت لري. دا د هغو دروغو روايتونو څخه دي چې په مسخره کيسو کې شمېرل کېږي. اصلاً لعماد د خېمو او کېږديو ډانگونو ته وايي او که له عمامد څخه مطلب ستنې وي بيا هم د ارم قوم د دې صفتونو خاوند بلل چې هغوی ودانۍ او ستنې درلودې دا کومه خاصه خبره نه ده. ځکه چې هغوی په خپل ځواک او دبدبه مشهور وو. خو دا له کومه معلومه شوه چې ارم يو ځانگړې شاهي ماني ده چې په يوه خاص ښار کې ده. که دغه لفظ د ابن زبير په قرائت کې له اضافت سره راغلی هم دی نو دا داسې اضافت لکه د کورنۍ اضافت چې د قبيلې په لور وي لکه کنانه قريش. الياس مضر، او نزار رييعه چې ويل کېږي. نو دغه له احتمال له لري خيالي افسانې او دلايل آخر د کومې اړتيا له مخې دي. له دغسې نکلونو نه د الله ج سپېڅلی کتاب پاک دی. ځکه چې دا له رښتياو څخه ډېر لرې دي.

پر برمکيانو د رشيد د غوسې غلط لامل

د مؤرخينو له جوړو شويو نکلونو څخه يو هغه هم دی چې پر برمکيانو د هارون الرشيد د غوسې د لامل په باب راوړل شوی دی. دا د هارون الرشيد د خور عباسې او د هارون الرشيد د آزاد کړای شوي غلام جعفر بن يحيى بن خالد د مينې داستان دی. چې هارون الرشيد له زړه څخه غوښتل چې عباسه له جعفر سره د ده د شرابو په محفل کې حاضره وي، ده دواړو ته د نکاح اجازه ورکړه خو د دواړو د يوازيتوب مخه يې نيوله. خو عباسه د جعفر په مينه کې ډوبه وه، ځکه يې د يوازې ديدن لپاره پر يوه تدبير فکر وکړ او جعفر له عباسې سره (د هغه په گومان نېشې په حالت کې) وخت تېر کړ. عباسه حامله شوه او پر دې هارون الرشيد هم خبر شو چې هغه سخت پرې غوسه شو او برمکيان يې ټول له دندو برطرف کړل. ډېر د افسوس ځای دی، يوه لور ته د عباسې ديني مقام او د هغې درناوی او د هغې د مور او پلار مذهبي مرتبه بل لوري ته داسې ناوړه کار؟ عقل دا نه مني. معلومه ده چې عباسه څوک ده؟ عباسه د حضرت عبدالله ابن عباس لمسی ده. د عباسې او حضرت عبدالله ابن عباس ترمنځ يوازې څلور پښته دي او څلور واړه له حضرت عبدالله وروسته د دين او ملت ستنې، شريفان او مشران دي. عباسه د محمد مهدي لور، د عبدالله ابوجعفر منصور بن محمد سجاد لمسی د علي کړوسی او د عبدالله يانې د قرآن د ترجمان ابن عباس کودی ده. د خليفه لور ده او د خليفه خور ده او حکومت له عزتمندو، د نبوي خلافت څخه د رسول په مينه کې را ايساره، د مذهب درناوی، د وحی رڼا، د پرښتو را نازلېدل

خلورو لوريو ته مسلط چاپيريال مالمال دی. د دوی مهال د عربو کليوالي او ديني سادگۍ ته ډېر نږدې او د عياشيو او له شرمه ډکو گناهونو نه ډېر لرې دی. که د هغې په پاک لمنی او پاکي داغ ولگېږي نو هېڅ پاک لمنی، پاکي او حيا به پاتې شي. چې له دې کورنۍ نه پاکي او ابرو ووځي نو پاکي او ابرو به چېرته ترلاسه شي. بلاخره د هغو نبيزه له جعفر بن يحيى سره چېرته وصل کېدای شي. دا کله خپل عربي شرافت له يوه عجمي غلام سره چې نيکه يې د فارس و داغدار کولای شي؟ او د خپل نيکه د غلام له لاسه کله خپله پاک لمنی ناولې کولای شي. د دې نيکه هم هغه څوک چې د رسول الله «ص» د کاکا سعادت يې په برخه دې او د قریشو له شريفانو څخه دی. د جعفر د عزت اوج دا دی چې عباسي حکومت هغه او د هغه د پلار عزت څو چنده کړی و. هغه يې له غلامۍ نه وژغوره او د شريفانو مقام ته يې ورساوه او د لوړتيا بام ته يې وخېژاوه.

نوبيا هارون الرشيد له جعفر سره خېښی. ته څه ډول راضي کېدو چې يو عجمي غلام و. په داسې حال کې چې رشيد د لوړ همت خاوند، د لوړ زغم څښتن او له خلفاوو څخه و او د هغوی له مشرانو څخه يو دی. که څوک د فکر او غور خاوند د انصاف له نظره وگوري او عباسه د خپل وخت د کوم لوی پاچا له شهزادگۍ سره پرتله کړي، نو له دغسې پېښې څخه به پخپله هم وشمېږي. او هغه به دا و نه زغمي چې د داسې يو لوړې مرتبې خاونده شهزادگۍ نکاح دې حکومت د يوه داسې آزاد کړای شوي غلام سره وکړي چې د حکومت عادي رعيت گڼل کېږي. بلکې دغه کيسه به په هره ممکنه لاره دروغ وبولي او له هرې زاويې به يې دروغ ثابته کړي. چېرته عباسه او د هارون الرشيد لوړ مقام او چېرته يو عادي غلام.

د برمکيانو د زوال اصلي لامل

د برمکيانو د زوال سبب همدغه دی چې هغوی په خپلواک ډول پر حکومت منگولې ټينگې کړې او خزانه يې په خپلو لاسو کې واخيسته. خبره تر دې ورسېده چې که به هارون الرشيد د خپلې اړتيا لپاره يو څه غوښتل هغه به هم نه ورکول کېدل. برمکيان د ده پر حکومت برلاسي شوي وو او له ده سره په واک کې شريک شوي وو. او هارون الرشيد ته له دوی سره د حکومت په چارو کې واک هم پاتې نه شو. هغوی سترې کرسی د خپلې کورنۍ سردارانو ته سپارلې وې او ولايتونه يې خپلو پالل شويو کسانو ته وېشلي وو. نو وړ کسان يې له وزارتونو، ماموريتونو، ميرزاتوب، مشرۍ، کوټوالۍ او د تورې او قلم له مقامونو بې برخې کړي وو. ويل کېږي چې د رشيد په کور کې د يحيى د کورنۍ ۲۵ تنه مشران وو چې ټول د تورې او قلم خاوندان وو او د حکومت د ارکانو تر څنګ اوسپدل او هغوی يې سوکه سوکه لرې کول، ځکه چې رشيد، يحيى تر پالنه لاندې ستر شوی و. يحيى د ولي عهدۍ پر مهال هم د هغه کفيل و او د خلافت پر مهال هم. تر دې چې د هغه تر پالنې لاندې ځوان شو او د هغه په کور کې د خلافت پر تخت کېناست او يحيى پر خلافت راخپور او مسلط شو. رشيد هغه ته پلار جان ويل. بيا چې کله د رشيد پام د برمکيانو په لور ورواوبست او ده ډېر اخلاص ورسره وښود نو په خلکو کې د هغوی عزت او لويوالي تر لرې لرې پورې خپور شو. د خلکو نظر برمکيانو ته ورواوبست او د هغوی په وړاندې يې سرونه ټيټ شول. د خلکو اړتياوې پر همدوی پورې غوټه شوې او همدوی ته له لرې لرې پاچاهانو

سوغاتونه او ډالی را روانې شوې، امیرانو سوغاتونه ورکړل آن تر دې چې په چالاکی او دوکه له شاهي خزاني نه مالونه د دوی خزانو ته ورتلل. دوی له شاهي خزانو نه خپلې همیانی ډکې کړې او پر خپلو خپلوانو یې د سوغاتونو بارانونه واورول. د هغوی غاړو ته یې د خپلو احسانونو غروندي ور واچول. د شریفو کورنیو کسان یې له دندو لرې کړل او بې وزلو ته یې مقامونه ورکړل. بندیان یې خوشي کړل. شاعرانو به د دوی په ستاینه کې داسې قصیدې ویلې چې د خلیفه په شان کې هم نه وې ویل شوې. هغوی هغه چاته چې څه به یې ترې غوښتل په خلاص لاس، سره او سپین وړ بڼل. دوی د ښارونو پر شاوخوا او د هېواد د ټولو ښارونو په حدودو کې جایدادونه ترلاسه کړل آن تر دې چې د برمکیانو رازداران هم پر دې خپه وو او دوی پخپلو کې هم یو پر بل رخه کوله. علماو او د رایې او نظر خاوندانو چې دغه حالت لیدو له زړونو یې وینې څڅېدې. په هر صورت د دوی پر خلاف په عامو او خاصو کې د دښمنۍ او کینې اور په لمبو شو.

خلک له هغوی سره مخالف شول شکایتونه یې وکړل تر دې چې د قحطبه کورنۍ، د جعفر ماما د شکایت کوونکیو سردار و او د هغه هېڅ رحم پرې رانغی ځکه چې د هغوی په زړونو کې کومې کینې ځای ونيو د رحم احساسات یې لاندې کړل بیا نه خپلوی، دوی له شکایت را وگرځول او نه کوم بل څه. بل لور ته د برمکیانو خپل پالنې او خپلواکو اقداماتو د هارون الرشید په زړه کې د غیرت او شرم احساسات نور هم را وپارول. لنډه دا چې د هغوی پر خلاف کینه او رخه له وړوکو وړوکو خبرو را پیدا شوه، کله چې دوی پر خپل حالت ټینگار وکړ نو کینې په لویو مخالفتونو بدلې شوې. د ساري په توګه د یحیٰ بن عبدالله بن حسن بن علي بن ابي طالب کیسه چې د مهدي ورور دی او نفس ذکيه لقب ورکړای شوی و. هغه چې د منصور پر خلاف بغاوت کړی و دا هماغه یحیٰ و چې فضل بن یحیٰ یې د هارون الرشید امن لیک وړ وښودو دیلم سیمې ته یې ور وباله. د طبري په قول په هغه یې لس لکه درهم ولګول. رشید هغه جعفر ته سپارلی و. او د جعفر په کور کې د هغه تر څارنه لاندې نظر بند شو. جعفر تر یوې مودې پورې هغه نظر بند وساته بیا جعفر د رشید له حکم پرته خوشی کړ. تر څو د ده په اند د اهل بیتو د وینې درناوی پر ځای شي. هغه دې ته هم پام کاوه چې سلطان تل د ده ناز وړي ځکه خو به په دې کار خپه نه شي. کله چې رشید د یحیٰ له خوشې کېدو خبر شو له جعفر نه یې پوښتنه وکړه. هغه ورته وویل چې ما خوشې کړ. رشید د هغه په مخکې هغه مهال خوښ شو وې ویل چې ښه کار دې کړی دی، خو په زړه کې له جعفر نه خپه شو. په دې ډول جعفر د ځان او خپل قوم په لاره کې ازغي وکړل. بیا وضعه تر دې پورې ورسېده چې د برمکیانو د عزت چت را ولوبد، د سترگو په رپ کې اسمان پرې را پرېوت او ځمکې دوی او د دوی کورونه ونغرل. او د دوی حالت د راتلونکیو لپاره د عبرت بېلګه شول. که څوک د دوی وضعه مطالعه کړي او د حکومتونو عادتونه او د برمکیانو عادتو په دقت و ارزوي نو دا به ورته معلومه شي چې د دوی د کړو وړو طبیعي پایله همدا وه. او د برمکیانو د زوال لاملونه همدغه وو.

د برمکیانو د زوال لوی لامل شاهي غیرت دی

وگورئ هارون الرشید د خپل بابا له تره داود بن علي سره د برمکیانو د زوال په باره کې لیکونه استولي، هغه ابن عبدالله په العقد کې رانقل کړي دي. اصمعي چې له رشید او فضل بن يحيى سره په دې لړ کې کومې خبرې او روغې کړې دی چې په العقد کې په باب الشعر کې ابن عبدويه رانقل کړې دي پر دې به هم تاسو پخپله وپوهیږئ چې د برمکیانو د زوال تر ټول ستر لامل شاهي غیرت او دښمني ده او د اهل حل و عقد غیرت هم دی. دا پر رشید غالب شو چې د خپلې خبرې په مخ کې یې د هغه حکم ته اعتنا نه کوله. همدغسې د هغوی په زوال کې هغه لاملونه او توطیې هم شاملې وې چې د دوی خپلو دوستانو د دوی پر خلاف جوړولې. داسې چې خلیفه ته یې د اورولو لپاره او د دې لپاره چې هغه د خپل غیرت د ساتنې لپاره په جوش راولي په پټه یې سندرغاړو ته دغه شعر ور وښود:

ليت هذا انجز تنا ما تعد و شفت انفسنا مما نجد

هندې چې له مور سره کومه ژمنه کړې درېغه پوره یې کړي او مور یې له هغه ستونزو ژغورلي وای چې پرې اخته یو.

واستبدت مرة واحدة

انما العاجز من لا يستبد

یو ځل هغه استقلال څرگند کړ. بې وسي هغه ده چې پر استقلال برلاسې نه وي.

کله چې رشید دغه شعرونه واورېدل بې اختیاره یې وویل هوکې په الله تعالی سوگند! دا زه یم. لنډه دا چې خلکو دغه ډول توطیې جوړې کړې تر څو د خلیفه پټ غیرت په جوش راشي، هغوی د برمکیانو پر خلاف خلیفه کسات ته را وپاراوه. د خلکو له غلبې او بدې وضعې نه د الله تعالی پناه غواړم.

پر هارون الرشید یو دروند تور

دا کومه افسانه چې جوړه کړای شوې چې رشید د شرابو ډېر شوقي او د محفل له یارانو سره به تل د شرابو په څمار کې ډوب و. ماشا الله مور په هغه کې بدې نه ده لیدلې د رشید له داسې بې حیایي سره څه کار و. هغه خود خلافت دنده په ډېره دینداری او عدالت سر ته رسوله. هغه له علماو او اولیاو سره ناسته پاسته درلوده. که یې شرابو او بهلاری ته مخه کولای هغوی یې په مخه کې درېدل. پر دې سربېره رشید له فضیل بن عیاض، ابن سماک او عمري سره مجلسونه کول، له سفیان ثوري سره یې د لیکونو اړیکې درلودې، د هغه نیک و عظونه به یې چې اورېدل وسره ژړل به یې، د طواف پر مهال به یې دعاگانې کولې، په عبادت کې به بوخت و. پنځه وخته لمونځونه یې کول او د سهار لمانځه ته به په اول وخت کې حاضر و.

طبري او نور لیکي چې هارون الرشید د ورځې سل رکعت نفل لمونځ کاوه. هغه به یو کال په جهاد کې بوخت و او یو کال به یې حج کاوه. یو ځل یې ابن ابې مریم چې ده ته به یې ټوکې کولې رټلې هم و. کیسه داسې وه: هارون الرشید په لمانځه کې «و مالی لا اعبد الذي فطرنی» آیت لوستی و نو دې ټوکي وویل (والله ما ادری

لم؟ (په خدای چې نه پوهېږم ولې!) وویل. رشید چې دا واورېدل خدا یې را قابو نکړای شوه وې خندل. بیا یې سلام وگرځاوه، پر ټوکي په غوسه شو ورته وې ویل: ابن ابی مریم! باخبر په لمانځه کې ټوکي مه کوه. بیا په لمانځه او د قرآن په تلاوت کې دا کار ونه کړې. په نورو وختونو کې اختیار لرې چې هر څه کوي.

رشید عالم او سادګي خوښوونکي و

پر دې سربېره رشید عالم او د ساده مزاج خاوند و. څرنګه چې د ده زمانه سلف ته نږدې ده او د سلفو د دین په مزاج او سادګي کې لوړ مقام دی هغه ټولو ته معلوم دی. د ده او د ده د نیکه ابوجعفر په منځ کې زیات توپیر نه و.

په دیني علم کې د منصور مقام

له منصور نه رشید وړوکی پاتې شو او هغه وفات شو. منصور چې په دیني علم کې تر خلافت مخکې او له خلافت وروسته مقام لري، منصور امام مالک ته د موطا د لیکلو مشوره ورکړې وه او ورته ویلي یې وو ای ابو عبدالله! نن د ځمکې پر سر تاسو او ما نه لوی عالم نشته. زه خو د خلافت په چارو کې بوخت وم نو ځکه ته د خلکو لپاره یو کتاب ولیکه چې خلک ګټه ترې واخلي په دې کې د ابن عباس له رخصتونو «آسانیو» او د ابن عمر له «توندي» څخه ډډه وکړه. خلکو ته پر احادیثو د کتابونو لاره پرانیزه. امام مالک (رح) فرمائي پر الله تعالی سوګند! په همغه ورځ منصور زما پام د کتاب لیکلو ته ور واپراوه.

د منصور تقوا

د رشید پلار مهدي به لیدل چې منصور خپلو بچیانو او مېرمنې ته له بیت المال څخه له نویو جامو له جوړولو ډډه کوله. یو ځل مهدي، منصور ته ورغی وې لیدل چې هغه له خیاط سره ولاړ دی او د خپلو بچیانو پر زړو جامو پيوندونه لګوي. مهدي چې دا ولیدل وشرمېد او وې ویل ای امیر المؤمنین! سړ کال به زه پخپلو پیسو خپلو بچیانو ته نوي کالي وګنم. وې فرمایل ته اختیار لرې. منصور، مهدي له دې ارادې منع نه کړ خو د مسلمانانو له مال نه یې د ماشومانو پر جامو د لګښت جرئت هم ونه کړ. نو چې رشید له دغه خلیفه سره دومره په نږدې زمانه کې اوسېده او خلیفه یې نیکه هم و او د دوی په کورنۍ کې په دغسې تقوا روزنه ورکول کېده او دغه ډول اخلاق یې په زړونو کې رینښې کړې وې نو دوی څه ډول د شرابو محفلونو مینه وال کېدای شي او څه ډول یې برالا څښلای شي؟

د جاهلیت په زمانه کې له شرابو نه د عربو د شریفانو ډډه کول

په داسې حال چې د جاهلیت په زمانه کې د عربو شریفانو له شرابو پرهېز کاوه، بله دا چې انګور د دوی په سیمو کې نه پیدا کېدل او شراب څښل په ډېرو عربو کې عیب بلل کېدل. رشید او د هغو مشرانو له دیني او دنیوي

بدیو نه په پرهیز کې لوړ مقام درلود او په دوی کې د عربو بښګڼې او ښه خویونه او د مشرتابه صفات ډېر زیات وو.

له شرابو نه د رشید پرهیز

طبري او مسعودي د جبریل بن بختیشوع طیب یوه پېښه لیکي چې یو ځل د رشید دسترخوان ته کبان راغلل، طیب رشید د کبانو له خوراکه منع کړ او پخوونکي ته یې حکم وکړ چې دغه کبان د دوی کور ته یوسي، رشید وپوهېد پر ده د طیب شک پیدا شوی و. پټ یې خدمتګار ته وویل چې لاړ شه وګوره چې طیب پخپله کبان خوري که نه. خدمتګار ولیدل چې طیب کبان خوړل. طیب د خپل سپیناوي لپاره د کبانو درې ټوټې په درې پیالو کې واچولې، په یوه کې یې مسئله داره غوښه، سابه او ترکاری او مریا ورګډه کړې وه، په دوهمه پیاله کې یې یخې اوبه ور واچولې او په درېیمه کې یې خالص شراب ور واچول. پخوونکي ته یې وویل چې په هغو دوو پیالو کې د امیرالمؤمنین خواړه دي، خوله کبانو سره دې څه شی نه وي. په وروستی کې د امیرالمؤمنین د طیب خواړه دي. بلاخره کله چې امیرالمؤمنین را وینس شو او را جگ شو د رټلو په نیت یې طیب را وغوښت. طیب پخوونکي ته غږ وکړ او درې واړه پیالې یې را وغوښتې. د شرابو په پیاله کې کبان خاشه خاشه شوي او حل شوي وو. په دوو نورو پیالو کې خوسا شوي وو او بد بوی ترې اوچتېده. رشید چې دغه مناسب عذر ولید او په سترګو یې هر څه ولیدل نو چوپ پاتې شو. له دې نه ښکاري چې رشید له شرابو سخت پرهیز کاوه له شرابو څخه د هغه کرکه د ده نږدې کسانو، خدمتګارانو او پخوونکي ته معلومه وه. هغه د ابو نواس شاعر په باب چې خبر شو چې تل شراب څښي دا ژمنه کړې وه چې زندان ته به یې اچوي، تر دې چې هغه له شرابو توبه وکړه.

رشید نیښد څښل

رشید د کجورو نیښد څښل، د عراق اوسېدونکي هغه روابولي او په هغو کې دغه فتوا په خلکو کې عامه ده چې «نیښد» هغه مهال حلال دي چې نېشه پکې نه وي. چې کله څوښ او ځګ پکې راپورته شي نو نېشه پکې را پیدا کېږي بیا دا حرام دي ځکه چې هر نشه لرونکی حرام وي. پر رشید د سوچه شرابو څښلو یوازې تور پورې دی. یوازې پر آوازو باور او د خلکو په منځ کې د اورېدلو خبرو منل د عقل د خاوندانو په اند ښه کار نه دی. رشید داسې څوک نه ؤ چې د ملت په اند دې تر ټولو لویه ګناه وکړي. دغه کورنۍ بشپړه د خوراک څښاک، جامو او ګانو او سینګار په برخه کې له عیاشیو ډډه کوله، ځکه چې دوی شلې کلیوال او پر دیني سادګۍ ولاړ وو چې اوس له خپل پخواني عادت څخه نه شواي ګرځېدای. دوی نو بیا د روا پر ځای ناروا او د حلالو پر ځای د حرامو لور ته چېرته ګام اوچتولای شواي.

د اموي او عباسي خليفه گانو د تقوا يو ساری

مؤرخينو طبري او مسعودي او نور پر دې متفق دي چې د بني اميه ټولو پخوانيو خلفاؤ او بني عباس خليفه گانو د خپلو سپرليو خورجينې، زينونه او خپلې تورې معمولي او يوازې د سپينو زرو کارولې، تر ټولو وړاندې يې چې د سرو زرو شيان وکارول هغه معتز بن متوکل و چې له رشيد وروسته اتم خليفه و.

په جامو کې هم د هغو همدغه حال و. دا خو پرېږده چې په خوراک څښاک کې دې دوی له حد څخه پښه واپروي. په دې دعوه کې زمور د دغو څرگندونو څخه هم زيات پخپله د حکومت د پيل د وختونو وضعه دا ښه روښانوي چې په دې زمانه کې پر حکومت د سارايي ژوند د کم لگښت روحیه غالبه وه. داسې چې د لومړي کتاب په مسایلو کې به رڼا پرې واچوو ان شالله. الله تعالی هدايت کونکی او ښه لارښود دی.

پر مامون او يحيٰ ابن اکثم تور

دې ته ورته چرندیات او يا دې ته نږدې هغه داستان دی چې ټولو مؤرخينو د مامون د قاضي يحيٰ بن اکثم او مامون په باب رانقل کړی دی. دا چې دغه قاضي شرابي و او شراب يې ډېر څښل. يوه شپه يې ډېر شراب وڅښل چې نشه يې نه تله تر دې چې په ريحان کې يې ښخ کړ. تر څو چې په هوبښ نه و راغلی خلکو دغه اشعار ويل:

يا سیدی و امیرالناس کلهم

قد جارنی حکم و من کان یسقینی

ای زما او ای د خلکو امیره! پر ما چې هغو شراب څښلي په خپله پرېکړه کې يې ظلم کړی دی.

انی غفلت عن الساقی فصیرنی

کما ترانی سلیب العقل و الدین

ما له ساقی نه غفلت وکړ

او چې گورې يې هغه عقل او دین را نه یووړ

د مامون او ابن اکثم دینداري

په داسې حال چې د مامون او ابن اکثم حالت هم رشید ته ورته دی، د هغه شراب نیږد و او نیږد د دوی په اند حرام نه وو. په نېشه کې مستبدل د دوی د شان خلاف ده. اکثم له مامون سره چې تړاو درلود هغه يوازې د دیني دوستی و. دغه خبره ثابته ده چې ابن اکثم له مامون سره په یوه کور کې ویده کېدو.

د مامون فضيلت

د مامون د فضيلت او د ښه چال چلن په لړ کې دغه پېښه رانقل شوې چې يوه شپه تېرې شو، را وينښ شو جگ شو چې چېرته د اوبو کوزه په کراره پيدا کړي. وېره يې له دې وه چې ابن کثم را وينښ نشي. دا هم ثابته ده چې د سهار لمونځ به دواړو يو ځای ادا کاوه. نو چېرته دومره دينداري او چېرته د شرابو پيالې!

يحيٰ بن اکثم د لوړې کچې محدث و

پر دې سربېره يحيٰ بن اکثم د لوړې کچې محدث و او امام احمد او قاضي اسماعيل غوندي لويانو يې ستاينه کړې ده. ترمذي په خپل اثر ترمذي کې له هغه نه روايت راوړی. حافظ مزني فرمايلي دي چې بخاري له بخاري پرته يوازې له هغه نه روايت کوي، ځکه خو پر هغو بد ويل پر دغو ټولو لويانو بد ويل دي.

پر نوموړي قاضي يو دروند تور

بې شرمه کسان پر هغو دا تور هم پورې کوي چې نوموړي له هلکانو سره لېوالتيا درلوده. پر دې شرمناک تور پر الله تعالی هم بهتان راځي او پر علماؤ هم. مؤرخينو دغه پېښې له کيسه ويونکو واعظانو روايت کړې چې له سند پرته رښتيا او دروغ کيسې بيانوي. غالباً به پر يحيٰ دغه تور د ده دښمنانو لگولی وي، ځکه چې له هغه سره دده د ذاتي کمال او له پاچا سره د دوستۍ په سبب کينه کېدله. په داسې حال کې چې د نوموړي علمي مقام او ديني مرتبه له دغه ډول تورووو څخه پاکه ده. يو ځل د امام احمد په مخکې هم د دغه تور يادونه وشوه. نوموړي وفرمايل: سبحان الله! دغه تور چا پورې کړی، هغه دغه تور ډېر په کلکه رد کړ، يو ځل يې قاضي اسماعيل ډېره ستاينه وکړه، يو چا د هغه د عيب خبره هم وکړه چې تور پرې لگول شوی و. له الله تعالی څخه پناه غواړو چې ستاسو په خبر دښمنانو او کينه گرو په بد ويلو به عدالت له منځه لاړ شي. دا يې هم وفرمايل چې يحيٰ بن اکثم د الله تعالی په مخکې له دې نه پاک دی چې څه ورپسې ويل کېږي او د هلکانو په لور د لېوالتيا کوم تور چې پرې لگېږي هغه بلکل بې بنسټه دی. زه د هغو په باطني وضعه ښه پوهېږم. ما هغه له خدايه وېرېدونکی انسان ليدلی دی.

د دې تور لامل

نوموړي مجلسي او ټوکي طبيعت درلود. له همدې لامله پرې دغه تور پورې شو. ابن حيان هم هغه ثقه منلی او فرمايلي يې دي چې هغو تورووو ته چې پرې لگول شوي پام مه کوئ، ځکه چې په هغو کې زياتره دروغ دي.

د زنبيل حديث

له دغه ډول غلطو داستانونو څخه هغه هم دی چې ابن عبدويه د عقد الفريد ليکوال بيان کړی دی، دغه داستان د زنبيل د حديث په نامه يادېږي او د حسن بن سهل له لور پوران سره د مامون د اړيکې او واده سبب ښودل

شوی دی. وایي چې یوه شپه مامون د بغداد په کوڅو کې گرځېده، هغه یوه ټوکری ولیده چې چاله یوه بام نه را څرولې وه. ټوکری د ورېښمو په مضبوطو تنابونو ټینګه وه. مامون پر تنابونو بروسه وکړه او کلک یې ونيول. تنابونه چا پورته کش کړل او هغه یې یوه محفل ته بوتلو، د محفل پوښتنه مه کوه د ودانۍ ښکلي انځورونه او سینګار، ښکلي فرش غورېدلې چې زړونه وړي. په دې کې له پردې نه یوه ډېره ښکلې او ګلالۍ نجلۍ راووته چې په ښکلا کې بسارې وه. مامون ته یې په ډېر ادب او درناوي سلام وکړ او ترې وې غوښتل چې که ته نن شپه زموږ سره د شرابو په محفل کې شریک شې نو دا به مو ستره ښکمرغي وي.

مامون له هغې سره درومي او کړی شپه د شرابو پیالې ګرځي. مامون په دې ښځه زر زړه بایلي. سهار خپلو ملګرو ته ورځي، ځکه چې هغوی په هماغه ځای کې د مامون په انتظار وو. دې مینې مامون مجبور کړ چې حسن ته له دې نجلۍ سره د واده پیغام واستوي. اوس نو چېرته دغه ډول بې حیایي او خرمستي او چېرته د مامون تقوا او ښکاره دینداري، علم او د خپلې کورنۍ د روایاتو درناوی، دغه بشپړې کورنۍ د راشده خلفا کړه وړه او خویونه غوره کړي وو چې د اسلام پخې ستنې وې.

پر دې سربېره مامون له علماؤ نه د مسایلو څېړل هم غوښتل او په لمانځه او شرعي احکامو کې د الله تعالی د حدودو له ساتونکیو څخه و. دوی ته د فاسقانو او سپین سترګیو له لوري داسې کړه وړه چېرته منسوبېدای شي چې هغه به د شپې په کوڅو کې گرځېده او کورونو ته به ورننوت، د شرابو محفلونو او د نکلونو اورولو په بڼه ارونو کې به ناست و. بیا د حسن بن سهل د لور د مقام او شرف نه هم او د ښکلا او پاکۍ او پرهېزګارۍ نه هم دغه کیسه دروغ ښکاري. په هر صورت دغه ډول مثالونه ډېر دي او د تاریخ کتابونه پرې ډک دي.

د دروغو داستانونو جوړولو یو لامل

په حقیقت کې د دغسې کیسو د جوړولو یو لامل حرامې عیاشۍ او د پرده دارو باپته ښځو د بې عزته کولو بوختیاوې دي. خلک د لذتونو او خپلو هیلو د پوره کولو لپاره چې کوم څه کوي پر هغو د پردې اچولو لپاره د نورو په باب دغه ډول داستانونه جوړوي. د همدې لپاره به لوستونکي وګوري چې دغه ډول داستانونه بیانوي او په کتابونو کې هم په همدغسې داستانونو پسې ګرځي. درېغه دوی نورې خبرې او د کمال او ښېګڼو بېلګې وړاندې کولای چې د دوی د مشرانو د لویۍ او شان سره ښایي. دا به څومره ښه وای. که دوی عقل او هوښیاري لري نو همدغه یې په خیر ده.

یوه شهزاده ته نصیحت

ما یوه ورځ یوه شهزاده ته نصیحت وکړ چې د موسیقي علم د زده کړې او له تارونو سره د سندرو ډېر شوقی و. ما ورته وویل چې دغه شیان ستا له شان سره نه ښایي او ستا له مرتبې سره وړ نه دي. هغه ویل ته ابراهیم بن مهدوي نه وینې چې هغه په خپله زمانه کې د دې هنر سرلاری او د سندرهاو مشر و.

ما وویل افسوس! تا ولې د هغه د وروڼو او پلار پیروي و نه کړه؟ آیا پر دې دې فکر کړی چې ابراهیم د هغوی مقام ته نشي رسېدای؟

دایې چې واورېدل شهزاده حیران شو او څه ځواب یې رانکړای شو او مخ یې را نه واړاوه. الله تعالی چې چا ته وغواړي هدایت یې په نصیب شي.

آیا د عبیدیانو خلیفه گان له اهل بیت څخه وتلي

د هغو بې بنسټه خبرو څخه یوه دا هم ده چې زیاتره مؤرخین د قیروان او قاهرې شیعہ خلیفه گان عبیدین له اهل بیتو څخه وتلي بولي او وایي چې د امام اسماعیل بن جعفر صادق له اولادې څخه نه دي. دوی پر هغو خبرو استدلال کوي چې د کمزوریو عباسي خلیفه گانو د دوستۍ او د هغوی د خوښۍ ترلاسه کولو په منظور جوړې کړای شوې دي. تر څو دوی د خپلو دښمنانو عیبونه واورې او خوښ شي. او د دې عیبونو ویونکي د خلیفه گانو په زړونو کې ځای نیسي. مور به دغه ډول یو څو خبرې د هغه وضعې د بیان لپاره راوړو. دغه دروغ جوړوونکي د پېښو پر هغو شواهدو او دلایلو سترگې پټوي چې په ښکاره د دوی کیسې دروغ ثابتوي او دوی ردوي. څرنګه چې د شیعہ ؤ د حکومت د پیل په اړه د مؤرخینو پر دې اتفاق دی چې کوم وخت په کتامة کې ابو عبدالله محتسب یې د امام رضي له اولاده وباله او دا مشهوره شوه او د عبدالله مهدي او د هغه د زوی ابوالقاسم پر خلاف د دوی له فعالیتونو خبر شول نو دوی دواړه ووېرېدل او له ختیځ نه چې د دوی د خلافت محل و وتښتېدل. دواړه له مصر نه تېر شول او له اسکندریې د سوداګرو په جامه کې لاړل. د دوی خبر د مصر او اسکندریې حاکم عیسی نوشي ته ورغی. هغه په دوی پسې څو تنه سپاره واستول. هغو سپرو دوی رالاندې کړل خو په بدله جامه کې یې و نه پېژندل، ځکه خو دوی د مغرب لور ته لاړل. معتضد په قیروان کې د افریقا د اغالبه امیرانو او د بني قدرار سچلماسه امیرانو ته اشاره وکړه چې د هېواد ګوټ ګوټ پسې چاڼ کړي او هغوی لاس تړلي ور واستوي. بلاخره له بني مدرانو څخه د سچلماسه حاکم الیشع ته هغه ځای چې دوی پکې پټ وو معلوم شو. هغه د خلیفه د خوشاله کولو لپاره هغوی دواړه ونیول. په داسې حال کې چې د شیعہ تحریک په قیروان کې د اغالبه تر غوږو نه و رسېدلی. تر دې وروسته یې په مغرب او افریقا کې تحریک زور ونیو. بیا یې په یمن کې، وروسته اسکندریې او بیا مصر، شام او حجاز ته دغه تحریک خپور شو او هلته چې څه پېښ شول ټولو ته معلومه ده، هغوی د عباسي خلافت نیمايي هېوادونه ونیول، داسې ښکاریده چې دغه شیعہ گان به د هغوی په کورونو ورننوخې، اړ دوږ به جوړ کړي او حکومت به ختم کړي.

په بغداد او عراق کې د دوی د تحریک پیلوونکي امیر بساسیري و چې نوموړی د دیلم آزاد کړای شوی غلام و. بني دیلم پر عباسي خلیفه گانو مسلط وو او د هغوی او د عجمو امیرانو ترمنځ خپګان راغلی و. له همدې لامله هغوی دغه تحریک پیل کړی و او بشپړ تر یوه کاله د هغوی په نومونو خطبه ویل کېدله. بني عباس چې د شیعہ گانو د حکومت زور او برلاسي ولیده له زړونو یې وینې خوټېدې. تر سمندرونو پورې غاړه بني امیه هغوی ته د جګړې چلینج ورکاوه او پر دوی غوسه وو. لږ فکر وکړئ دغسې بریاوې لاسته راوړل او د چاپېریال

برابردل د نسب دروغ دعوه دار ته څه ډول برابرېدای شي؟

د دروغجنو راز زر افشا کېږي

د قرمطي حالت پرتله کړئ څرنگه چې هغه په دروغو د نسب دعوه کړې، ځکه يې تحريك زر ختم شو. پيروان يې تيت او پرک شول او خلک په لږ موده کې د دوی په خباثونو خبر شول. بيا يې پای ډېر خراب و او د خپلو ناوړو کړنو وپال يې تر غاړې شو. که د عبیدین معامله همدغسې وای نو پایله به يې هم هماغسې وه که څه هم اوږده موده وروسته به پېژندل شوي وو.

و مهما یکن عند امری من خلیفه

و ان خالها تخفی علی الناس تعلم

"(او چې په انسان کې کوم څه وي، دی گومان کوي چې له خلکو به پټ وي خو هغوی پرې خبرېږي.)"

یانې هېڅ خبره پټه نه پاتې کېږي. یو وخت افشا کېږي. دا چې د دوی حکومت نږدې ۲۷۰ کاله دوام درلود او هغوی پر مکه معظمه او مدینه منوره هم واک درلود. غرض دا چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم وطن، د هغه صلی الله علیه وسلم د خاورو ته سپارل کېدو ځای، د حاجیانو د اوسېدو ځای (عرفات) او د پرېښتو د راکوزېدو ځای د دوی تر واک لاندې وو. بيا يې پر حکومت زوال راغی په دې ټوله موده کې شيعه گانو د دوی اطاعت کاوه. بلکې د دوی د حکومت له ختمېدو وروسته چې د دوی نښې او اثار هم له منځه لاړل هغوی څو څو ځله د خپل تحريك د غورېدا لپاره د هغوی د زمانو په نوم بغاوتونه وکړل. ځکه چې دوی پوهېدل چې د خلافت حقداران همغوی (عباسيان) دي. د خپلو لومړنیو امامانو له وصیت سره سم يې هغوی د خلافت لپاره نومول. که دوی د هغوی په نسب کې د یوې ذرې شک درلودای نو د هغوی سره به يې په مرسته ځانونه په خطر کې نه وو غورځولي. ځکه چې د نوي تحريك پیلونکي خپل تحريك شکمن نه پرېږدي او نه دوی پخپله په خپل تحريك شک کوي او چې څوک کومه نوې لاره غوره کړي دوی هغه غلطه گڼي.

قاضي ابوبکر باقلاني عبیدیان سیدان نه مني

قاضي ابوبکر باقلاني چې له متکلمینو سره د مناظرې امام او سردار دی د حیرانۍ خبره ده چې د هغه دغه جرحه شوي او ضعیف روایت ته څنگه پام شو او ولې يې منلی. که د دې لامل دا وبلل شي چې هغه بې دینه او سرتمبه رافضي و نو دغه خبره د تحريك په پیل کې د هغه نسب باطل کوونکی نه دی. که دی د سم نسب خاوند وي او په کفر کې مړ شي نو نسب به يې په کار را نشي. الله تعالی نوح علیه السلام ته د هغه د زوی په اړه وفرمایل: «ان لیس من اهلك...» هغه ستا له کورنۍ نه، نه دی ځکه چې کړه وړه يې ناوړه دي. ځکه خو د داسې څه غوښتنه مه کوه چې علم يې درسره نشته. حضرت رحمة للعالمین، حضرت فاطمې بي بي ته نصیحت وفرمایه: فاطمې! نېک عمل وکړه ځکه چې زه د الله تعالی له عذاب څخه ستا په کار نشم درتلاي. که څوک په

کومه خبره پوه وي او پر هغو يې باور وي نو دا پرې لازمه ده هغه ووايي. الله تعالى حق خبرې فرمايي او هغه تعالى سمه لاره ښيي.

د شيعه گانو د پټېدو سبب

شيعه (آل فاطمه) هغه مهال په ډېرو ستونزو کې رابښکېل وو، ځکه چې خلافتونو له دوی نه کرکه کوله او دوی د ياغيانو او لنډغرو په لاس کې وو، ځکه چې د بني عباس پلويان ډېر وو او د هېواد هر گوټ ته تیت شوي وو. تر څو په هېواد کې د دوی تحريک پياوړی شي. له همدې لامله يې بيا بيا بغاوتونه کول. په دغسې وضعه کې که شيعه گان پټ شوي نه وای نو وژل شوي به وو. بلاخره هغوی ځانونه پټ کړل او داسې تري تم شول چې د درک لگول يې گران وو.

فلو تسال الايام ما اسمی ما درت

و این مکانی ما عرفن مکانیا

«که ته له زمانې وپوښتې چې زما نوم څه دی نو د هغو هم زما نوم نه دی زده او که دا ترې وپوښتې چې چېرته اوسېرم هغه زما پر ځای خبره نه ده.»

تر دې چې د عبید الله مهدي د نیکه امام محمد بن اسماعیل لقب مکتوم (پټ شوی) شو، هغه ته يې پيروانو دغه لقب ورکړ ځکه چې ټول د هغه پر پټېدو متفق وو. دا ځکه چې د حکومتونو له لوري هغه ته خطر و. له همدې لامله د بني عباس پلويانو د دوی د واکمنۍ پر مهال د هغوی پټېدل د دوی د نسب د پېغور او کنځلو لپاره پلمه کړه. پر دې يې کمزوريو خليفه گانو ته ځانونه نژدې کړل. پر دې د دوی هغه دوستان او د حکومت اميران هم ډېر خوښ شول چې له دښمنانو سره په جگړه کې ښکېل وو. څرنګه چې پر دوی په شام، حجاز او مصر کې برلاسي شوي وو او د عبیدین پلويان او د هغوی د تحريک فعال غړي وو. په کسات او دفاع کې د ناکامۍ د داغ د لرې کولو لپاره يې آن د بغداد له قاضيانو څخه د هغوی د نسب د انکار فتوا واخيسته او د عزتمندو شريفانو يوې ډلې چې په هغو کې شريف رضي، د هغه ورو مرتضیٰ او ابن بطحاوي، له علماو څخه ابو حامد اسفراينی، قدوري، ضمیري، ابن اکفائي، ابوردي او ابو عبدالله نعمان د شيعه و فقهي شامل دي. په عامه ګڼه ګونه کې يې د هغوی پر دروغجنۍ شاهدي ورکړه. دغه پېښه پر ۴۶۰ هجري کال وه چې د قادر بالله د حکومت زمانه وه، د دغو ښاغلو شهادت د اورېدو پر بنسټ و. ځکه چې د بغداد په خلکو کې دغه عامه آوازه وه چې د هغوی نسب له اهل بيت سره ثابت نه دی. د بغداد زیاتره خلک د بني عباس پلويان وو او د هغوی نسب يې نه مانه. مؤرخينو هم چې خبره څنګه واورېده هماغسې يې وليکله او د خپلو يادښتونو سره سمه يې روايت کړه، که نه حقيقت د دې پر خلاف دی.

د عبيدالله د رښتيني نسب په اړه شاهدي
 معتضد چې د عبيدالله په باره کې په قیروان کې ابن اغلب او سچلماسه کې ابن اقدار ته کوم لیکونه لیکلي هغه دده د نسب په رښتینولۍ ډېر رښتیا شاهد او د لمر په څېر روښانه دلیل دی.

د حکومت له لوري د اهل بیتو سره د نسب نښلول منع وو
 معتضد هر سړی له دې نه منع کړی و چې خپل نسب له اهل بیتو (د پیغمبر له کورنۍ) سره ونښلوي. حاکم او پاچا نړۍ ته د بازار مثال لري، چې هلته علوم او صنعتونه له هر لوري راټولېږي. دلته پټ حکمتونه لټول کېږي او همدلته د روایتونو او خبرونو اسونه ځغلي. که په پاچاهانو کې دغه شیان وچلېږي نو په عامو خلکو کې هم چلېږي. که حکومت له کوروالي، ملاتړ، ناپوهۍ او ناراستۍ څخه پاک وي او په سیده لاره روان وي او یوې او بلې خوا ته نه کېږي نو د هغو په بازارونو کې سوچه زر چلېږي. د دې پر خلاف که غرضي وي او د حسد جذبه پکې زیاته وي او په هغو کې یاغي او خپلسري سوداگر ورننوتلي وي نو کوټه سکې به هم پکې چلېږي، خو د هوښیارانو نظر ښه محک دی او د عدالت او نیاو ترازو ده چې سم له ناسمو څخه بېلوي او پېژني یې.

د ادریس د نسب پیغور

دې ته ورته بلکې تر دې هم ډېر د عقل خلاف ادریس بن ادریس بن عبدالله بن حسن بن حسن بن علي بن ابي طالب (چې له خپل پلار وروسته د مغرب اقصی امام شو) په نسب کې د مؤرخینو پیغور دی، هغه هم داسې پیغور چې له حدودو وتلی دی. ځکه چې د دوی په اند د کشر ادریس نطفه د مشر ادریس څخه نه ده، بلکې د مشر ادریس د غلام راشد څخه ده.

الله ج دې دوی برباد کړي جهالت هم حد لري، آیا دوی پر دې خبر نه دي چې ادریس اکبر له بربریانو څخه واده کړی و او کله چې هغه مغرب ته ننوت تر مرگه بیا پر ساریي او اطرافي ژوند ټینګ ؤ، او په دغسې پېښو کې چې د کلیوالو کوم حالت وي هغه له چانه پټ نه دی، د هغه ژوند ټولو ته معلوم ؤ چې په هغو کې د یوې ذرې هومره د شک ځای نشته.

د هغه د مېرمنو حالت دده گاونډیانو ته ښه معلوم ؤ او هغوی ښه ترې خبر وو. ځکه چې دېوالونه یې ورسره گه وو او کورونه یې څنګ تر څنګ وو چې همدغه یو دېوال یې تر منځ ؤ، راشد د خپل بادار تر مرگ وروسته د هغه د مېرمنو پر خدمت گومارلی ؤ. او د پیغمبر د کورنۍ د پلویانو او خواخوږو په مخ کې ؤ او دا خدمتونه یې ټول د هغوی تر حکم لاندې تر سره کول. بیا د ادریس اکبر نه وروسته ټولو بربریانو له ادریس اصغر (د هغه زوی) سره پر بیعت اتفاق درلود، ټولو په خوښۍ او لهوالتیا له هغه سره معامله وکړه، که د دوی په زړونو کې دغسې څه شک وای او یا یې دغسې کومه خبره غوږو ته رسېدلې وای که دوی دا د خپلو د سر د دښمنانو او

بدگومانه منافقینو له خوا اورېدلې وای هم نو (ادریس اصغر) ته به نژدې هم نه وو ورغلي، که ټولو دا کار نه وای کړی نو یوې ډلې به خامخا کاوه.

د ادریس په نسب کې د پېغور سبب

د الله ج پر ذات سوگند چې دغه خبرې دښمنانو خپرې کړې دي، چې د عباسیانو څخه دي او په افریقا کې د هغوی ټاکل شویو اغلیانو او حکومتي ارکانو لخوا خپرې شوې. ځکه چې کله ادریس اکبر د بلخ له پېښې څخه وروسته مغرب ته راوتښتېد نو هادي اغلیانو ته اشاره وکړه چې ادریس ته په کمین کې اوسي او د هغو د نیولو لپاره څړي ورپسې وگوماري. خو اغلیان پر دې بریالي نه شول چې هغه ونیسي، نوموړی روغ رمت مغرب ته ورسېد، غورځنگ یې زور ونيو او د واک په ترلاسه کولو یې بری وموند. تر دې وروسته رشید خبر شو چې د ده غلام واضح چې د اسکندریې حاکم دی د علویانو پټ ملاتړ کوي او د همدغه په تدبیرونو ادریس روغ رمت المغرب ته ورسېد، ځکه خو هغه خپل غلام وواژه او د پلار له غلامانو څخه یې یو تن شماخ په پټه واستاوه چې په څه پلمه ادریس ووژني او بېرته راشي. شماخ ادریس ته ورغی او له خپلو بادارانو (عباسیانو) څخه یې کرکه او بېزاري وښودله او وې غوښتل چې د ادریس په پیروانو کې شامل شي. ادریس هغه په خپله ډله کې شاملوي او له هغه سره راشه درشه زیاتوي. چې شماخ کله فرصت وموند ادریس ته یې زهر ورکړل او ویې واژه، کله چې د ادریس د وژل کېدو خبر عباسیانو ته رسېږي نو هغه ډېر خوشاله کېږي، ځکه چې دوی گومان کاوه چې نور به په مغرب کې د علویانو غورځنگ ختم شي، رینې به یې وچې او زړې به یې وسوځي. خو چې بیا د ادریس د نطفې له پرېښودو خبر شول نو دا آوازې یې واچولې چې دا د ادریس نطفه نشي کېدای بلکې د ده د پلار د غلام راشد نطفه ده، تر څو دوی په دې ډول د غورځنگ د راپورته کېدو خطر له منځه یوسي. کله چې غورځنگ زور واخیست او په مغرب کې شیعې گان را پورته شول او د دوی حکومت د ادریس بن ادریس په سبب راژوندی شو نو د عباسیانو زړونه پر دې سخت تپي او سوري شول. دغه مهال د عباسیانو په حکومت کې دومره کمزوري او ناتواني مسلطه شوې وه چې پر مغرب یې د برید توان نه درلود.

د مشر ادریس وژل او د غورځنگ د له منځه وړو هڅې

څرنگه چې لوی ادریس په مغرب کې واک لاسته راوړی ؤ او بربریانو د هغه په ملاتړ خپل ټټرونه سپر گرځولي وو، نو د رشید ځواک همدومره ؤ چې په کومه طریقه ادریس ووژني، تر دې چې هغه ته یې زهر ورکړل او له منځه یې یووړ، بیا چې دغه غورځنگ په مغرب کې د اصغر ادریس په نوم بیا زور ونيو نو هغو یې ووېرول او په مغرب کې یې خپلو اغلیانو دوستانو ته ولیکل چې د دې درز د بندولو لپاره چې څومره کولای شي هڅه وکړي. او دغه ناروغي چې د ده حکومت ترې په خطر کې دی وداعی له منځه یې یوسي. او پخوا تر دې چې رینې ونیسي له بیخه یې وباسي او ایسته یې وغورځوي.

پر خلافت د عجميانو برلاسي او د خليفه بي وسي

مامون او پر هغه پسې عباسي خليفه گانو اغليان دې ته پارول، خو د مغرب اقصی اغليان پخپله د بربريانو په مخکې بې وسه او نا چاره وو او د خپلو پاچاهانو په پرته هغوی ته ډېر اړوو.

خرنگه چې پر خلافت عجميان مسلط شوي وو او د دوی پر ورمېرو ورسپاره شوي وو، نور همغوی د خلافت د سرو او سپينو مالکان او واکداران وو، چې څه يې زړه غوښتل تصرف يې کاوه او د حکومت ټولې ادارې د دوی تر حکم لاندې وې، د خزاني مالکان، همدوی د حل او عقد د پرېکړو واکمن وو او همدوی نور چارواکي گومارل لکه چې يوه شاعر ويلي دي:

«خليفه د وصيف او بغا په منځ کې په پنجره کې ايسار دی او د طوطي په څېر هغه څه وايي چې دغه دوه يې وايي»

په همدې دليل د اغليانو اميرانو په غير ارادي ډول د چغلگرو له خولې څخه خطر احساس کړ او عذرونه او بې وسي يې وښودله. کله به يې ويل چې دغه مغريان دي زموږ نظر هېڅ ارزښت ورته نه لري، کله به يې له ياغي ادریس او د هغه له ځايناستو څخه هغوی وېرول او ويل به يې چې دغه خلک د خپل هېواد له حدودو څخه هم وړاندې تېر شوي دي او ډېر ځواک يې پيدا کړی دی. او په خپلو سوغاتونو او ډاليو کې يې د خپل خراج له مالونو څخه د ادریس سکې هم ور استولې تر څو هغوی خبر کړي چې ادریس ډېر زورور شوی او ځواک يې تر خطرناک حده رسېدلی دی. او مور د شاهي آدابو پوره رعايت کوو شاهي غوښتنې بشپړې پوره کوو او پر خپل ټاکلي وخت خراج او ماليه بشپړه درته استوو. خو که مور مجبور شو نو د ادریس له تحریک سره به ملگري شو.

کله به يې بيا د ادریس د شان او دبدبې د وړوکي کولو لپاره د هغو په نسب کې خو را ايستله او دغه ډول به يې دروغ نخرې کولې چې پاس يې يادونه وشوه، د دروغو او رښتيا په کيسه کې نه وو ځکه چې پوهېدل چې عباسيان دومره لرې واټن نشي وهلی او دلته نشي راتلای او په هغو هلکانو کې چې د عباسيانو د تخت ځايناستي وو د دې رښتيا او دروغو د توپير عقل او هوښياري نه وه. هغوی خو د هر چا خبره مني او هرې غوغا ته يې غوږ نيولی وي. په هر صورت همدغه حالت دوام درلود تر دې چې د اغليانو زوال راغی او د خلکو غوږونو ته له شرمه ډکې خبرې رسېدلې. بيا تر هغوی وروسته ځينې پېغور ورکوونکيو د جگړې پر مهال د خپلې بريا لپاره د هغو شرمناکو خبرو آوازې خپرې کړې او خبرې يې کولې.

الله دې هغوی هلاک کړي پر دوی څه وشول د شريعت له موخې څخه واوښتل د باوري او دروغ خبرو تر منځ يې توپير نه کاوه، ادریس د خپل پلار په کور کې وزېږېد او د شريعت له مخې اولاد همدې ته وايي چې د چا په کور کې وزېږېږي.

پر دې سربېره د مسلمانانو دا عقیده ده چې د پيغمبر کورنۍ له داسې خبرو نه مبرا او پاکه ده، ځکه چې الله ج له دوی څخه پليدي لرې کړې ده، دوی يې سپېڅلي، پاک او د عفت خاوندان گرځولي دي. ځکه خو د

ادريس مېرمن د قرآن په حکم له پلیدی او ناوړه چټلیو څخه پاکه ده، که څوک د دې پر خلاف عقیده ولري نو گناهکارېږي او د کفر له دروازې به کفر ته ننوزي.

د دروغو آوازو د خپرولو سبب

ما د دې ډول آوازو په تردید تفصیلي رڼا واچوله، یوازې د دې لپاره چې د شک او بدگومانی دروازې وتړل شي، او د رخه کوونکیو پر ټټر سوکونه ور حواله شي. ځکه چې ما پخپله له یوه ظالم رخه کوونکي څخه داسې خبرې اورېدلې دي چې په دروغو تورونو یې د هغه په نسب کې عیبونه لټول، هغو له یوه مغربي تاریخ لیکونکي څخه چې د پیغمبر د کورنۍ مخالف ؤ او هغه د هغوی د مشرانو په ایمان شک درلود رانقل کاوه. سره له دې چې دغه ځای د داسې خبرو نه بلکل پاک او بې عیب دی، او دغه ډول معصوم ځای چې هلته نیمگړتیا گرانه وي د عیب او نیمگړتیا نفیې هم عیب دی، خو ما په نړۍ کې په دې تمه د پیغمبر د اولادې له لوري دغه تردید وکړ او جگړه مې وکړه چې هغوی به د قیامت په ورځ زما له لوري لانجې او مقابله وکړي، په دې دلیل مې هم دا کار وکړ چې لوستونکي وپوهېږي چې دغه پېغور ورکوونکي زیاتره هغه څوک دي چې د رخې او کینې په اور کې سوځېږي. دوی د هغه ادريس له اولادې سره رخه کوي چې دوی پخپله هم د پیغمبر له کورنۍ سره تړاو لري، یا هغه څوک چې د پیغمبر په کورنۍ کې ورننوتلي دي، ځکه چې دغه شرافت او عزت لرونکي نسب دعوه د نړۍ په قومونو او مذاهبو کې د یوه ستر شرافت او نېکمرغۍ ضمانت گڼل کېږي، ځکه خو پر دوی ډېر بډر ویل کېږي او زیاتره تورونه ورپورې کېږي.

د ادريسيانو د نسب شهرت

د هغو ادريسيانو نسب د دوی په وطن فاس او د مغرب په ټولو هېوادونو کې دومره شهرت موندلی چې بل کوم نسب او قوم نه دی لیدلی، نه بل کوم نسب دومره ستر شهرت ته د رسېدو هیله کولای شي. ځکه چې ټوله ډله او بشپړ نسب له بلې ډلې او نسل څخه نقل کوي او همدغسې هر څه له یو نسل څخه بل ته را لېږدېږي دي، چې له څو پښتونو څخه همدغه لړۍ را روانه وه، کور یې په یوه محله کې ؤ، جومات یې د محلې تر څنګ ؤ، د نوموړي توره د محلې پر یوه لویه مناره لوڅه راڅرېدلې وه پر دې سربېره د دوی نور اثار او نښې هم وې چې نسل په نسل خلکو ته رسېدلې او په تواتر کې تر مشاهدې پورې رسېدلې.

کله چې نورو دغه د شرافت خاوندان ولیدل چې الله ج دوی ته د نبوي کورنۍ پر شرافت سربېره په مغرب کې دومره شاهي دبدبه هم وربښلې ده، ځانونه یې له هغو فضایلو څخه محروم ولیدل او دا یې هم ولیدل چې گواکي زموږ یو څوک د هغوی نیمايي عزت ته هم ونه رسېدل، دغه عزت او شان د دوی د کینې او رخې احساس ډېر راوپاراوه، ځکه یې په زړونو کې دغه ارادې را پورته شوې چې د دې کورنۍ پر خلاف د تورونو او بهتان خبرې راپورته کړي، تر دې چې پاس یاد شوي شرمناک تورونه یې ولگول او دروغ خبرې یې جوړې کړې، د دوی

موخه دا وه چې پر دې به يې زړونه يو څه تسلي شي. خو نه يې دې تورونو ځای ونيو نه دوی د مقام او مرتبې خاوندان شول او نه يې د ادريسيانو مقام او عزت ته زيان ورسولی شو. مور ته دا معلومه شوه چې په مغرب کې د دغه کورنۍ د نسب او عزت په باب د يوې ذرې هومره شک نشته. دغه صفا نسب چې د حسن له اولادې څخه دی، اوس مهال يې مشران د عمران د کورنۍ څه دي چې له فاس څخه دی او د يحيى حوطي بن يحيى العوام بن قاسم بن ادريس بن اولادې څخه دي. چې په فاس کې د پيغمبر د کورنۍ سردار او مشر دی، او د خپل نيکه ادريس په وطن کې استوگنه لري، هغوی د ټول مغرب سرداران دي چې مور به د ادريسيانو په برخه کې رڼا پرې واچوو. ان شالله

پر امام مهدي بد ويل

لږ د امام مهدي شخصيت ته څير شئ چې د هغه شان د علماؤ له شان سره مختلف ؤ، او د نوموړي حالت د هغوی له عقيدې څخه بالکل ممتاز ؤ، هغه د يوه ځواکمن حکومت مقابله وکړه، او نوموړي په بېساري اجتهاد له علماؤ سره مقابله وکړه نوموړي پر قوم د آزادۍ لپاره غږ وکړ چې په جهاد کې ورسره ودرېږي. او بيا يې د يوه پياوړي حکومت سره چې وسلې يې درلودې کلکه مقابله وکړه او د هغو ريښې يې له بيخه را وايستلې او تس نس يې کړ.

په دې جهاد کې چې د نوموړي څومره پيروان شهيدان شول شمېر يې الله ج ته معلوم دی، دې پيروانو يې له ده سره په مرگ بيعت کړی ؤ او د نوموړي د ساتنې او دفاع په لار کې يې خپل سرونه قربان کړل، او د توحيد د بلنې د خپرېدو او پرمختگ لپاره يې يوازې د لوی الله ج د رضا په لار کې ځانونه قربان کړل، د هغې کليمې په پلوی يې سرونه نذرانه کړل چې راپورته شي او پر ټولو کليمو اوچته شي، او د نړۍ تر دواړو څنډو پورې همدغه کليمه واکمنه او اوچته شي. بلاخره همداسې وشول

الله ج دوی ته بری ورکړ، نوموړي ساده گي خوښوله، له مصيبتونو سره په صبر او زغم عادت ؤ، له دنيا نه يې گوښه ژوند غوره کړی ؤ او له دنياوي خوندونو څخه يې ځان لرې ساتلی ؤ، تر دې چې الله ج خپل لوري ته وروباله.

په هر صورت هغه له کوم دنياوي راحت، خوند او آرام څخه گټه وانه خيسته او د تقوا او سادگۍ ژوند يې وکړ، تر دې چې له خپل زوی څخه هم بېل اوسېده چې هر سړی يې په طبعي توگه د يو ځای ژوند هيله لري، او د اولادو لپاره د الله ج په لار کې د شاندارو کارنامو په ترسره کولو کې زړه نازړه وي. که له دې بېلتون نه د نوموړي موخه د الله ج رضا نه وي نو څه به وي؟ د مطالعې خاوندان دې پخپله قضاوت وکړي. نوموړي له دنياوي نعمتونو څخه لږ گټه هم وانه خيسته، نو که فرض کړو چې که د نوموړي نيت ښه نه ؤ او دنياوي تمې ورسره وای نو غورځنگ به يې نه ؤ بريالی شوی او حکومت به يې ډېر زر له منځه تللی وای. ځکه چې په خلکو کې د الله ج همدغه طريقه روانه ده.

د امام مهدي د نسب له اړخه سپيناوی

پاتې شوه دا چې ځينې د نوموړي له نسبه انکار کوي چې د پيغمبر له کورنۍ څخه نه دی، په دې کې له هغوی سره هېڅ دليل نشته، دا چې د هغه نسب له پيغمبري کورنۍ سره غلط ثابت کړي داسې دليل شته؟ ټول خلک د پيغمبر د کورنۍ سره د هغه پر نسبي تړاو لري.

د يوه شک ځواب

پر يوه قوم د بل قوم کوم څوک حکومت نشي کولای، لکه چې دغه اصول مور هم صحيح بللي دي او د دې کتاب په لومړي فصل کې مو پر دې وضاحت کړی دی چې درانه لوستونکي به يې ان شالله ولولي، او نوموړی د ټولو قبيلو مشر او سردار دی، د نوموړي د قبيلې او ډلې اطاعت همدغه قبيلې هم کاوه تر دې چې د دوی غورځنگ پياوړی شو او پرمختگ يې وکړ.

د دې اصلي لامل دا دی چې د نوموړي بلنه يوازې تر فاطمي نسب پورې محدوده نه وه او نه يوازې د دې نسب خلکو د هغه اطاعت کاوه، بلکې د هرغه او مضموديه قبيلو د پلوي توب په سبب خلکو د دوی اطاعت وکړ، پر هغو خلکو د نوموړي ډېر اغېز پروت ؤ او له دوی سره يې کورنۍ اړيکې درلودې فاطمي نسب هېر شوی ؤ او د خلکو په زړو کې د هغو خيال هم نه ؤ، داسې ډېر مثالونه شته چې خلکو ته د چا د لومړي نسب معلومات نه وي او هغه ترې پټ وي، د بجيله رياست په باره کې د عرفچه او جرير پر پېښو غور کړئ، عرفچه قبيله د ازد وه او هغو د بجيله پرده پر ځان راغورولې وه تر دې چې د حضرت عمر «رض» په مخکې يې له جرير سره د رياست په باب شخړه هم راغله له دې نه به تاسو د رښتيا خبرې په پوهاوي کې مرسته وشي، او الله د سمې خبرې لوري ته لارښوونکی دی.

د بد گومانو وضاحت اړين ؤ

په غالب گومان پر دغو بدگومانو له مفصلې رڼا اچولو سره مور د کتاب له اصلي موضوع څخه ووتو. خو دلته وضاحت اړين ؤ ځکه چې په دې ځای کې ډېر د باور وړ علما مؤرخين او حافظان تېرېدلي دي. داسې خبرې يې په ذهنونو کې ناستې دي او کمزوري نظرونه او اټکلونه يې ليکلي دي، په داسې حال کې چې دوی ته هم له پلټنې او تحقيق پرته دغه نظريات رسېدلي دي او د دوی د معلوماتو په زېرمه کې راټول شوي دي، تر دې چې د تاريخ فن يو پخوانی فن او هنر وگرځېد او هر څه پکې گډوډ شول چې لوستونکی په شکونو او بدگومانو کې پېرېږدي.

تاریخ د خواصو فن دی د عامو خلکو نه دی

د دې خبرې مفهوم دا راوړي چې تاریخ د عامو خلکو فن گڼل شوی دی، په داسې حال کې چې یو مؤرخ د سیاست پر قواعدو او د معبوداتو پر طبیعت خبروي، په عادتونو او اخلاقو کې، په قولونو او مذهبونو، خصلتونو او سیرتونو کې، د بېلابېلو قومونو بېلابېلو مقامونو او بېلابېلو زمانو خیال وساتي او دا ډېر اړین دي. دا هم اړینه ده چې خپل معلومات له پخوانیو سره پرتله کړي او د هغو ورته والی وپلټي، چې آیا په دواړو کې یووالی دی او که اختلاف. او د همدې اختلاف او یووالي لاملونه او نښې هم معلومې کړي. د هېوادونو او مذهبونو اصول او د هغو د ظهور او حدوث مېداوې او لاملونه، د هغو د شتون حرکتونه او د هغو د پیروانو او منونکیو حالت او وضعه هم باید ورته معلومه وي، تر څو مؤرخ د هرې پېښې او خبر په لاملونو او سببونو برلاسی شي، تر څو نقل شوی روایت د خپلو اصولو او قواعدو له مخې وړاندې کړي، وگوري چې که د هغو اصولو او قواعدو سره برابر وي نو صحیح دی او که نه غلط، بیا دې د هغو په ښکاره تردید وکړي او د دې پروا دې نه لري چې پخوانیو په دې تړاو تاریخ مهم بللی دی، تر دې چې طبري او بخاري او تر هغه مخکې ابن اسحاق او نورو تاریخ خپل فن بللی دی، له دې حکمت څخه ډېر خلک ناخبره دي آن چې تاریخ ته د فن او هنر نسبت جهالت او ناپوهي بولي. او عام خلک او هغه کسان چې ژوره مطالعه نه لري د تاریخ علم معمولي او بې ارزښته بولي او فکر کوي چې زده کول یې کومه ډېره گټه نه لري او په دې کې وخت لگول هسې د وخت ضایع کول دي. پایله دا چې په دې کې رښتیا، دروغ، ښه او بد او کره نا کره هر څه سره گډ دي. د ټولو چارو پای د الله ج په واک کې دی.

یوه لا شعوري غلطي

یوه غیر شعوري غلطي چې په تاریخ کې کېږي دا ده چې د وخت او زمانې له بدلون سره د خلکو او ولسونو د وضعیت بدلون ته پام نه کېږي. دا وژونکې پټه ناروغي ده چې لږ خلک یې پېژني. دا چې دغه ناروغي ډېره موده وروسته راپیدا کېږي ځکه خو یوازې د گوتو په شمار د عقل خاوندان پرې پوهېږي.

په هره زمانه کې د قومونو وضعه بدله وي

دا په یاد ولرئ له زمانې سره د نړۍ د قومونو وضعیت هم بدلېږي او د هغوی اخلاق، عادتونه، د ژوند ژواک ښه او کلتور او تمدن په یوه حالت او یوه لاره نه پاتې کېږي بلکې له وخت سره بدلون پکې راځي. په کوم ډول چې دغه بدلونونه په خلکو کې، په بېلابېلو وختونو او ښارونو کې راڅرگندېږي. همدغسې د نړۍ په هر گوټ، هره دوره او هره واکمنۍ کې هم راڅرگندېږي. دا د الله ج یوه طریقه ده چې د هغه په بندگانو کې همدغسې را روانه ده او دوام کوي.

تاسو وگورئ په پخوا زمانو کې پارسیان، سریانیان، نبطیان، یمینان، اسرائیلیان او قبطني قومونه ابادوو او په حکومت، هېواد، سیاست، صنعت او کسب، ژبه اصطلاحاتو او نړیوالو شریکو مسایلو کې دوی خپل خپل ځانگړی مقام درلود، په نړۍ کې د دوی پر ټولنیز حالت د دوی اثار شاهدي وايي.

بیا په هغوی پسې پارسیان، رومیان او عرب راځي، خامخا په لومړیو حالاتو کې بدلون راځي او له دې سره په عادتونو او اخلاقو کې هم بدلون راځي. چې بیا له پخوا سره ورته یو شان عادتونه زېږي یا بلکل بېل عادتونه هغوی رابنکېل کوي.

بیا چې اسلام او د مضر قبیلې حکومت راځي او وضعه یو مخ په بل لوري لټ خوري او نور حکومت له ځان سره نور رنگ او بڼه راوړي، نن چې مور کومه وضعه گورو دا له اسلامي انقلاب سره راغلې ده چې اولادونو له خپلو پلرونو او نیکونو څخه په پیروي ترننه را رسولې ده. وروسته بیا اسلامي حکومت هم له زوال سره مخ کېږي او له منځه ځي او د هغو د پسرلي تاندوالی د مني د موسم ښکار کېږي او د مشرانو او نیکونو وخت تېرېږي چې په خپلو قربانیو او هڅو یې د اسلام عزت لوړ او پیاوړی کړی ؤ، د حکومت او هېواد حدود یې پراخ کړي وو او واک او اقتدار یې اوج ته رسېدلی ؤ.

دغه مهال خلافت د عجمیانو لاسونو ته ورغی، په ختیځ کې د ترکانو په لاس او په مغرب کې د بربریانو او په شمال کې د فرنگیانو په لاس کې لوېږي. په دې ډول د عربو له ختمېدو سره دغه قومونه هم له منځه ځي او د خلکو په عادتونو او وضعه کې هم بدلون راځي او لومړي عادتونه او وضعیت له خلکو هېرېږي او په مازغو کې یې د هغو هېڅ نښه هم نه پاتې کېږي.

د وضعې او عادتونو د بدلون سببونه

د حالاتو او وضعې د بدلون عام سبب دا دی چې خلک د خپلو واکمنو او پاچاهانو په خوی او خصلت ژوند کوي. لکه دغه د حکمت نه ډکه مقوله مشهوره ده چې «الْأَناسُ عَلَى دینِ مُلُوكِهِمْ» یانې خلک د خپل پاچا په دین وي. د بل هېواد واکمن که کوم هېواد فتحه کړي نو د لومړنیو قومونو عادتونه خپلوي او زیات عادتونه له هغوی څخه را اخلې.

له دې سره دوی د خپل قوم عادتونه هم نه هېروي، ځکه خو د حکومت اوسنی کلتور د لومړني قوم له کلتور سره یو څه اختلاف لري بیا بل حکومت راځي او هغه هم یو څه اختلافونه ورسره راوړي خو له تر ټولو مخکې حکومت سره یې اختلافونه نور هم ډېر وي، په دې ډول د بېلابېلو بې شمېره حکومتونو له بدلېدو سره بلکل یو نوی کلتور رامنځته کېږي، څومره چې حکومتونه بدلېږي په وضعیت کې بدلونونه ورسره جوخت روان وي.

په قیاس او نقل کې د تېروتنې امکان

قیاس او نقل انساني فطرت دی چې له غلطی څخه خوندي نه دی، انسان هېرول او غفلت له خپلو موخو څخه لرې کوي، او هغه له خپل اصلي هدف څخه کېږي.

زیاتره وختونه اورېدونکي د پخوا وختونو خبرونه اوري خو د وضعې د بدلون رابدلون په باب فکر نه کوي او سمدستي د معلوماتو او مشاهدې له مخې اټکلونه کوي، په داسې حال کې چې د اوس او هغه مهال تر منځ توپیر وي بلاخره د غلطۍ په خټو کې نښلي.

د قیاس د تېروتنې یو ساری

په دې برخه کې مؤرخین د حجاج په تړاو یوه کیسه لري، چې د حجاج پلار استاذ ؤ. پر دې سربېره زموږ په اوسني زمانه کې علم یو صنعتي مسلک ګرځېدلی دی، دا یو کاروبار دی چې د یوه شریف خاندان د عزت او لوړوالي پر خلاف ګڼل کېږي. بېچاره استاذ کمزوری او محتاج وي چې رینښې یې غوڅې شوې وي او هېڅ قدر او عزت یې نه وي، زیاتره له ټیټې طبقې کمزوریو خلکو څخه د دې مقام د ترلاسه کولو لپاره په تمه وي، چې هغوی د دې حقدار نه وي خو ترلاسه کول یې ورته آسانه ښکاري، او همدغه تمه یې دې لوري ته راولي، کله کله یې د تمې پرې له لاسونو څخه وزی هم او دوی د مرګ او تباهی په خطرناکه کنده کې ورلوېږي. خو دغه مقام ترلاسه کول د ځان لپاره سخت نه ګڼي او نه پر دې پوهېږي چې دی کسبګر او مسلکي حیثیت لري.

د اسلام په پیل کې د علم حیثیت

د اسلام په پیل کې او د امویانو او عباسیانو په دورو کې د علم حیثیت داسې نه ؤ، ځکه چې په عام ډول علم ته چا د صنعت او کسب په سترګه نه کتل، بلکې علم یوازې د شرعي روایتونو نقل کول وو او قرآن او حدیث له تبلیغي اړخه خلکو زده کول، ځکه خو شریفو او د عزت خاوندانو چې د دین او قوم خادمان وو له تبلیغي نظره د قرآن او سنتو تعلیم ورکاوه، د صنعت او کسب له نظره نه. دا چې قرآن د دوی کتاب ؤ چې د دوی پر پیغمبر صلی الله علیه وسلم له آسمانونو رانازل شوی ؤ او په هغو کې د همدغه نور وړانګې خپرې وې او اسلام د دوی غوره کړی د خوښې دین ؤ چې د هغو د ساتنې لپاره یې خپل سرونه او ځانونه ترې څارول او مخالفین یې وژل. مسلمانان د نړۍ په ولسونو کې د همدغه قرآن په سبب سر لوړي او د عزت خاوندان شول. ځکه خو د دوی په زړونو کې د قرآن د تبلیغ او پوهې جذبه څپانده وه، له هغو څخه نه دنیاوي مقام دوی راګرځولای شوی او نه یې کوم شرم او عار له هغو مخه اړولای شوی.

د رسول الله صلی الله علیه وسلم له لوري عربو ته د پلاویو په توګه د لویو صحابه کرامو استول چې هغوی ته دین وروښيي د دې ښکاره دلیل دی رسول الله صلی الله علیه وسلم لس تنه لوی اصحابان چې د جنت زیری پرې شوی ؤ واستول، له دوی سره یې نور اصحابان هم واستول.

بیا چې اسلام پیاوړی او رینښې یې ټینګې شوې، تر دې چې د مسلمانانو هممهاله د نړۍ نورو قومونو اسلام زده کړ او د یوې مودې له تېرېدو وروسته د دې قوم په حالت او وضعه کې بدلون راغی او د ډېرو زیاتو پېښو د پېښېدو په سبب له قرآن څخه د شرعي احکامو د راییستلو اړتیا پېښه شوه، نو د دې لپاره د داسې قانون د جوړېدو اړتیا شوه چې د نورو صنعتونو په څېر دا هم په یوه مسلک او صنعت بدل شو.

چې بیان به یې د علم او تعلیم په فصل کې راشي.

اوس نو خانداني شریف او د عزت خاوندان د هېواد او حکومت د ادارې په چارو کې بوخت شول او علم یې نورو خلکو ته چې پکې بوخت وو پرېښود او دا بیا د کاروبار لپاره یو مسلک او کسب وگرځېد، چې شتمنو او واکمنو ته نور د هغو زده کړه شرم ښکارېدو، او د تیت پارکي کمزوریو خلکو ته یې زده کړه پاتې شوه، د لویو کورنیو شریفو خلکو ته نور دا حقیر او سپک ښکارېدو، د حجاج پلار د بني ثقیف قبیلې له سردارانو او عزتمنو خلکو څخه ؤ او د عربي عصبيت او قریشي عزت له مخې یې چې کوم مقام درلود هغه تاسو ته معلوم دی ځکه خو هغه مهال که هغه استاذ ؤ د تعلیم او زده کړې دومره سپکاوی نه ؤ چې اوس دی، بلکې علم زده کول او نورو ته ورښودل د عزت او شرافت نښه او سبب ؤ. اوس خو تعلیم یو مسلک او کسب دی.

دوهم مثال

په همدې تړاو د تاریخي کتابونو لوستونکي یو بل گومان هم کوي چې دوی ته د قاضي مقام ورکړای شي، کله چې دوی د قاضیانو حقیقت مطالعه کوي او د دوی شان او دبدبه گوري چې په جگړو کې د لښکر قوماندانان وو او پوځونه به د دوی تر قوماندې لاندې وو نو د دوی په زړونو کې هم دغه هیلې راوتوکېږي چې دوی هم دومره لوړو مقامونو ته رسېدای شي او پرې پوهېږي چې نن د قضا د مقام کوم شان او شوکت دی، په هغه زمانه کې به هم همداسې و. خو چې کله دا واورې چې ابن ابي عامر چې د هشام ملگری او د ټولو واکونو خاوند وو او ابن د عباس پلار چې قاضي و د اشبیلیه قومونو له پاچاهانو څخه و، نو فکر کوي چې د اوس وخت په څېر قاضي به وي او پر دې نه پوهېږي چې د قضا په منصب کې څومره انقلاب راغلی دی او د هغو په وضعه کې ډېر بدلون راغلی چې مور به یې په لومړي کتاب کې د قضا په څپرکي کې بیان کړو.

ابن عامر او ابن عباد له هغو عربي کورنیو څخه وو چې په اندلس کې یې د امویانو حکومت ټینګ کړی وو. د دغه حکومت چلوونکي د عصبيت خاوندان وو د دوی مرتبه او مقام په حکومت کې لوړ وو او ټولو ته معلومه وه چې په دې هېواد او حکومت کې چې دوی کوم لوړ مقام تر لاسه کړ هغه نن ورځ د قضا د مقام تر احسان لاندې نه دی. بلکې په پخوانیو وختونو کې د قضا مقام نږدې خپلوانو او غلامانو ته سپارل کېدو لکه نن چې په مغرب کې د وزارت دنده ده. فکر وکړئ قاضي به لوی لښکر په ډلو ډلو کې راویست او لویې دندې به یې پر اوږو وې، دغه دندې د داسې چا پر غاړه وراچول کېدې چې د پلویتوب له اړخه به یې د تر سره کولو وړتیا ورسره وه، د تاریخ لوستونکي چې دې ځای ته راشي لاره ورکه کړي او د پېښو په تړاو د واقعیتونو پر خلاف اټکل کوي.

د اندلس د خلکو لنډ پاري

په هغه زمانه کې د اندلس اوسېدونکيو چې بصیرت یې کمزوری او تنګ نظري وو دغه غلطي کوي ځکه چې د دوی په هېواد کې د ملي ملاتړ نوم او نښه نشته، کله چې په اندلس کې د عربو حکومت ختم شو او له هغه

ځايه عربان له منځه يوړل شول او بربريان چې د عصبيت خاوندان وو له هېواده ووتل نو د هغوی عربي نصب خوندي پاتې شو او د عزت او برلاسی وسيله چې ملاتړ او مرسته وه له منځه لاړه. هغه عربان چې پرون پاچاهان وو نن د عامو خلکو په څېر ذليل او بې وسه دي او پرديو واکمنو غلامان کړي دي او ذلت يې په غاړو کې وړلوېدلی دی. دوی په همدې گومان کې وي چې دوی يو وخت پاچاهان وو، ځکه خو به يې نسب دوی بيا واکمنی او حکومت ته راوړي، همدغه وضعه د کسبگرو او صنعت کارو هم ده او په دې لاره کې هغوی زيار هم گالي چې پخوانی کاروبار بېرته ترلاسه کړي. کوم کسان چې د قبایلو د ملاتړ او مرستې په سبب د هغوی له حکومتونو څخه خبر دي او پر دې هم پوهېږي چې قبیلې او قومونه څه ډول پر يو بل برلاسي مومي له هغوی څخه په دې خبرو کې غلطی نه کېږي او هغوی غلط اټکلونه نه کوي.

درېيم مثال

د همدې لړۍ يوه کړۍ دا هم ده چې مؤرخ د حکومتونو او د هغو پاچاهانو د نظم او ترتيب د بيانولو پر مهال د دوی نومونه، د نسب شجره يې، د دوی د پلار او مور نومونه، د دوی د مېرمنو نومونه، القاب يې، د هغوی گوتې، د دوی قاضي، د دروازې پېره دار او د هغوی وزيران ټول يادوي، د بني اميه او بني عباس مؤرخين تقليد کوي، او د هغوی موخې او اهداف يې له دې چې فکر پرې وکړي ټول يادوي.

په داسې حال کې چې هغه مهال مؤرخينو تاريخونه، حکومت او د هغوی اولادونو ته يوازې د دې لپاره ليکل چې هغوی د خپلو نيکونو خويونه غوره کړي او د هغوی له حاجته خبر وي تر څو خپل ژوند هماغسې عيار کړي او د هغوی پر پله لاړ شي. آن که دوی په اولادونو کې کوم وړ څوک وي نو مقام ورکړي او د کوم لايت او يا ښار حاکم يې کړي چې د همدوی لاره غوره کړي او ورسره مرستندوی شي.

په لومړيو وختونو کې قضا چا ته سپارل کېدله؟

په هغه مهال کې به قاضي هم د مملکت پلوي او له وزيرانو څخه په شمېرل کېدو، لکه چې مخکې مو يادونه وکړه، ځکه خو مؤرخينو دغه ټولې خبرې بيان کړې دي.

د اوسنيو مؤرخينو موخې او اهداف

اوس چې د حکومتونو بڼې او وضعې بدلې شوې دي او په زمانه کې ډېر واټن راغلی دی، د مؤرخينو موخې يوازې پر دې راټولې شوې چې يوازې د پاچاهانو له وضعې څخه خبر وي، د حکومتونو برلاسي او اقتدار ورته معلوم وي او د قومونو له لوړتيا څوړتيا څخه خبر وي. چې څه ډول جوړ شول او څه ډول وشړېدل. نو په دې زمانه کې يوه مؤرخ ته د پاچا د زامنو، د هغه مېرمنو د گوتيو نقشونو، لقبونو د قاضيانو، وزيرانو او ساتونکيو د يادونې اړتيا پاتې نه شوه ځکه چې نن پخواني اصول، نسبونه او مقامونه پاتې نه شول، البته د نن مؤرخين د پخوانيو مؤرخينو د وچ تقليد او د هغوی له موخو او اهدافو څخه غفلت او بې پرې والي دې غلطيو ته چمتو

کوي البته د هغو وزیرانو پېښې چې د هغوی د اثارو عظمت تر دې بریده لوړ شو چې د پاچاهانو د ژوند حالات یې پر وړاندې ختم شول او خبرونه یې پیکه شول لکه حجاج، مهلب، بني نو بخت، کافور اخشیدی، ابن ابي عامر او نور د هغو د پلرونو او نیکونو د پېښو په بیان کې ستونزه نشته ځکه چې دوی په شاهانو کې شمېرل کېږي.

یوه مهمه گټه

اوس د یوې گټې یادول اړین دي چې پر همدې به دغه فصل ختم کړو. هغه دا چې تاریخ د یوه وخت او یا قوم خاصو خبرونو ته ویل کېږي. خو د ټولو وختونو او د ټولو قومونو د عامې وضعې بیانولو ته هم اړتیا ده چې مؤرخین یې باید یاد کړي او دا د بنسټ حیثیت لري، چې پر دې د هغوی د موخو او اهدافو ودانۍ جوړېږي. او د دغو پېښو د بیان وضاحت هم زیات کېږي. خلکو پر دې ځانگړي کتابونه لیکلي دي. لکه مسعودي چې په مروج الذهب کې د خپلې زمانې (۲۳۰ هجري) د ختیځ او لوېدیځو او د نړۍ هر گوټ بیان کړی دی، د هغوی د مذهب او اخلاقو په باب یې خبرې کړې دي، د بنارونو، غرونو، سمندرونو، هېوادونو او حکومتونو پر وضعه یې رڼا اچولې ده. د عربي او عجمي کورنیو تر منځ یې توپيرونه روښانه کړي دي، ځکه خو مسعودي د مؤرخینو پېشا او امام بلل کېږي. ټولو مؤرخینو همدې لور ته مخه کړې ده او د زیاترو تاریخي مسئلو په څېړنه کې همدی د سند په توگه مني. تر مسعودي وروسته د تکبري مهال راځي، هغه هم په ملکونو او هېوادونو کې د مسعودي تگلاره غوره کړې ده. څرنگه چې د هغه پر مهال په قومونو او قبیلو کې ډېر بدلونونه نه دي راغلي ځکه هغه د هغو ورځو پېښې پرېښې دي.

د اتمې پېړۍ په پای کې د مغرب په وضعه کې بدلون

د اتمې پېړۍ په پای کې د مغرب په وضعه په بل لټ واوښته چې مورې یې گورو نو وضعه ټوله بدله شوې ده. د بربریانو پخوانی حالت پاتې نه شو ځکه چې دوی ته د عربانو د راتلو مهال له پنځمې پېړۍ څخه پیلېږي، عربانو د دوی شان او ددبده له منځه یوړه او پرې برلاسي شوي وو، د دوی نه یې هېوادونه ونيول او کومه سیمه چې د دوی په لاس کې پاتې شوه په هغو کې هم عربان ورسره شریک وو.

د اتمې پېړۍ په نیمايي کې وژونکې وبا

د اتمې پېړۍ په نیمايي کې په ختیځو او لوېدیځو ولسونو کې وژونکې وبا خپره شوه چې قومونه یې برباد کړل او ډېرې کورنۍ یې د مرگ کومي ته ورتهېل وهلې. د ولسونو کلتور ښېگڼې او پرمختگونه یې تر پښو لاندې کړل او هغوی یې د ژوند له ډگره ورک او برباد کړل. پر حکومتونو دغه اسماني ټکه په بوډا توب کې راپرېوتله. په داسې حال کې چې دوی د ژوند وروستیو شپو او ورځو ته رسېدلي وو، دې وبا یې سیوری ورتهول کړ. د هغو ځواک یې له منځه یووړ او واک یې کمزوری کړ. د هغوی سره مال پاتې نه شو او بې وسي او کنگال شول، وبا

خلک ووژل، آبادي يې وړانې او بناړونه يې ړنگ کړل. کارخانې يې ويجاړې کړې، لارې او دلارو نښې له منځه لاړې، کورونه له خلکو تش شول او قبيلې او هېوادونه کمزوري شول او څوک چې پاتې شول هغه ډېر بدل شول. په ختيځ کې هم د لوېديز په څېر د آبادۍ په پرتله همدغه وبا خپره شوه. لکه چې «تقدیر» د نړۍ د بربادۍ او تباھۍ «اعلان» وکړ سمدستي دنيا د دې اعلان په مخکې خپل سر تپت کړ. ځکه چې الله ج د ځمکې او د ځمکې د اوسېدونکيو وارث دی.

د نړۍ په وضعه کې له انقلاب سره په خلکو کې بدلون راځي

چې کله د ټولې نړۍ وضعه بدلېږي گواکې د نړۍ ټول خلک بدلېږي او ټول کاینات په يوه نوي رنګ او بڼه راڅرگندېږي. داسې لکه چې دا نوی مخلوق وي او دوی د ژوند بڼه بدله کړې وي او په يوه نوې نړۍ کې وي. ځکه خو د دې مهال لپاره داسې مؤرخينو ته اړتيا وي چې د نړۍ د گوت گوت، د نړۍ قومونو او بېلابېلو مذهبونو وضعه وليکي. چې په نويو نويو څېرو راڅرگند شوي دي. او کومه طريقه چې مسعودي په خپل مهال کې غوره کړې وه، هماغه غوره کړي، تر څو راتلونکي تاريخ ليکونکي د دوی پيروي وکړي او دوی هغو ته د اصل سرچينه شي.

د کتاب موضوع

زه به خپل کتاب کې تر ممکن حده د مغربي قطر یادونه وکړم، که په وضاحت وي، او که د پېښو خبرونه او که په اشارو ځکه چې زما د کتاب ځانگړې موضوع مغرب دی او د مغرب کورنۍ او قومونه دي، د مغرب حکومتونو او هېوادونو د وضعې بيان زما ځانگړې موخه ده، د نورو قطرونو وضعه نه ده، ځکه چې ما ته د ختيځ وضعه او د هېوادونو حالات معلوم نه دي او يوازې په مطالعه چې زه له وضعې خبرېږم هغه زما د موخو رښتینولي بشپړولای نه شي.

مسعودي يو سېلانی وو

مسعودي چې د ټولې نړۍ په وضعه کتاب ليکلی دی سبب يې دا دی چې هغه سېلانی و، هغه بېلابېل هېوادونه ليدلي وو، لکه چې پخپله يې په خپل کتاب کې ليکلي دي. پردې سربېره يې هم د مغرب په باب چې څه ليکلي دي، د بشپړې وضعې له بيان نه ناتوانه دی. پر ټولو د علم خاوندانو الله ج ډېر عالم دی، انسان عاجز او مجبور دی او الله ج پر هر څه عالم او خبر دی. انسان بې وسه او ناتوانه دی او ليکوالانو ته پر دې اعتراف لازم دی چې کمزوري او ناتوانه دي. خو الله ج چې د چا مرستندوی شي د هغه پر مخ د علم او پوهې دروازې پرانيزي او هڅې يې بلاخره ثمر ته رسېږي او برياوې يې پښې ښکلوي. زه هم په دې کتاب کې د خپلو موخو د بيانولو لپاره له الله ج څخه مرسته غواړم، الله ج د سمې لارې ښوونکی دی او پر هغه مو ايمان دی. تر ټولو مخکې پر

ما فرض ده چې د توريو د بڼې پر کیفیت چې په عربي ژبه نه دي يوه سریزه وليکم. ځکه چې په ضمني ډول زموږ په دې کتاب کې ليکل شوي ده.

د عجمي ژبو د هجا توريو بيان

په ياد ولړئ هغه حروف چې په ويناو کې کارېږي د هغو غبرونو حالت دی چې له حنجري راوځي. دغه حالتونه هغه مهال پيدا کېږي چې غبرونه پر تالو يا غاسونو يا سپرمو، يا د ژبې له سرونو يا له شونډو سره لگېږي. بيا چې له دې لگېدو سره څه ډول بدلون راځي هماغسې د غبرونو په حالت کې هم بدلون راځي، او بېلابېل توري د غبرونو له پرو سره لگېږي او يو له بله په توپير اورېدل کېږي. له همدې توريو کليمې جوړېږي چې د زړونو خيالونه روښانوي.

د نړۍ ولسونه د توريو په ادا کولو کې يو شان نه دي

د نړۍ ټول قومونه د دې توريو په ادا کولو کې يو شان نه دي، ځکه چې د ځينو قومونو په ژبو کې داسې توري هم دي چې د نورو قومونو په ژبو کې نشته، د عربي ژبې د هجا توري ٢٨ دي، په عبراني ژبه کې ځينې داسې توري دي چې زموږ په ژبه کې نشته او زموږ د ژبې ځينې توري په عبراني ژبه کې نشته، له دې نه د انگرېزي، ترکي، بربري او نورو ژبو اټکل وکړئ.

په عربي کې ٢٨ توري دي

عربي کاتبانو د اورېدونکو توريو د دلالت لپاره د هر يوه توري لپاره يوه ځانگړې علامه جوړه کړې، چې ٢٨ علامې دي، هره علامه له بلې څخه بېله ده د ٢٨ عربي توريو علامې لوستونکو ته معلومې دي.

د غير عربي ژبو کليمه څه ډول وليکل شي؟

کله چې د ليکلو پر مهال داسې توري مخې ته راشي چې په عربي ژبه کې نه وي د هغو لپاره عربي ليکونکو ځانگړې بڼه نه ده ښودلې او هغه يې بې مانا پرېښي او په اړه يې څه نه دي ويلې، ځينې ليکونکو هغه توري د خپلې ژبې د هممخرج توري په بڼه ليکلي، خو د عجمي ژبې د توريو لپاره دغه طريقه کافي نه ده، بلکې توري بايد د اصلي حالت نه واړول شي.

ما عجمي توري څه ډول ليکلي؟

دا چې زموږ په دې کتاب کې د بربريانو او د يو لړ عجميانو يادونې او خبرونه دي، د هغوی په نومونو او يا په ځينو کليمو کې داسې توري راځي چې زموږ د ژبې په ليکلو کې دود نه دي، نه زموږ په ژبه کې د هغو کومه

علامه جوړه شوې ده، ځکه ما ته د هغو په لیکلو کې ستونزې جوړې شوې، خو ما یوازې د هغو د مخرج په لفظ اکتفا ونه کړه. ځکه زما په اند دا د دلالت لپاره کافي نه ده لکه چې یادونه مې یې وکړه، ځکه خو ما د داسې توریو لپاره په دې کتاب کې داسې اصطلاح پیدا کړه چې زه داسې عربي توري د داسې دوو توریو تر منځ راوړم چې د دواړو په منځ کې د هغه توري تلفظ وي، تر څو لوستونکي هغه د دغو دوو توریو په منځ کې ولولي چې مخرج یې ادا شي. دغه اصطلاح ما د قرآن کریم له لیکونکیو نه د اشمام له لیکدود نه را واخیسته، لکه د لومړیو قاریانو په تلاوت کې چې د صراط لفظ دی، څرنگه چې د صاد مخرج په عجمي لهجه کې د صاد او زا تر منځ دی، ځکه خو د قرآن لیکونکیو صاد ولیکه او دننه یې د زا علامه ولیکله چې دا ترې څرگنده شوه چې دغه توري به د دواړو توریو تر منځ لوستل کېږي. په همدې ډول ما هر عجمي توری د خپلې ژبې د دواړو ژبو تر منځ ولیکه تر څو د دواړو تر منځ تلفظ شي، د ساري په توګه په بربري ژبه کې کاف «گاف» دی. مور په خپله ژبه کې د کاف یا جیم او یا ق په منځ کې لیکلی لکه «بگین» یو نوم دی، ما دا داسې لیکلی دی بکین، تر څو معلومه شي چې دغه توری د کاف او جیم او یا کاف او قاف تر منځ لوستل کېږي. دغه توری په بربري ژبه کې ډېر کارول کېږي. پر دې سربېره چې کوم توري په دې ډول راغلي مور په همدې طریقه لیکلی او تلفظ کول مو یې معلوم کړي دي، تر څو درنو لوستونکیو ته معلومه شي چې دا په منځ منځ کې لوستل کېږي. که مور دا د هغو دوو توریو تر منځ چې دغه توری دی په کوم یوه توري لیکلی نو دا به مو له خپل مخرج نه رايستلو او د خپلې ژبې مخرج ته به مو راوړو او د عجمي ژبې دغه توری به مو بدلوه ځکه خو دې ته پام کوئ. الله ج په خپل فضل او کرم سره د رښتینې لارې ښودونکی دی.

لومړی کتاب

د نړۍ د نفوسو طبیعت، پر هغو اغېزمن اثرات مثلاً کلیوالتوب او ښاریتوب، غلبه او برلاسی، کسب او کار، علوم او صنعتونه او د هغو لاملونه او اسباب

د تاریخ حقیقت

فکر وکړئ چې د تاریخ رښتینولي دا ده چې دوی له انساني ټولني (د نړۍ له نفوسو) خبر درکوي او د هغو حالاتو چې پر دې وگړو په طبیعي ډول راځي، لکه پخپلو کې جگړې او ترینگلټیا، یو له بله راشه درشه، د حکومتونو مرتبې او درجې، د کورنیو غیرت او لور، ډول ډول خپلمنځي غوسې او برلاسی او له هغو نه را پیدا شوې اغېزې راته شرحه کوي. لکه د هېوادونو فتحه کول، د حکومتونو جوړېدل، د حکومتونو مرتبې او درجې او هغه تگلارې چې انسان یې په خپلو کړو وړو او هڅو کې غوره کوي، د ژوند ژواک کار، علم او فن، صنعت او کسب او هغه ټول حالات چې د نړۍ له انساني ټولني سره تړاو لري.

په تاریخ کې د دروغ، رښتیا او غلطیو احتمال

څرنگه چې په خبرونو کې د دروغو او رښتیا امکان شته ځکه خو په تاریخ کې هم د دروغو او رښتیا امکان دی.

په تاریخ کې د غلطیو سببونه

۱. بېلابېلې نظریې او مذهبونه دي، ځکه کله چې ذهن په اعتدال کې وي او کومه خبره اوري نو د هغو ارزونه کوي او له غور او فکر څخه کار اخلي، تر دې چې دا ورته معلومه شي چې دغه خبره رښتیا ده او که دروغ. کله چې ذهن په کومه نظریه او یا مذهب کې ډوب شي نو سمدستي هغه خبره مني چې د ده، د رایې او مذهب سره موافقه وي، ځکه چې د ده په عقل د پلوي توب پټی تړلې وي چې دی له پلټنې او څېړنې څخه منع کوي. دی غلط خبر مني او د غلطۍ ښکار کېږي او همدغه دروغ خبر بیا له فکر او غور پرته نقلوي.

۲. پر نقل کوونکیو باور دی چې د ده په گومان هغه رښتیني دي، او دروغ ویل د هغو له شان سره نه لگېږي، د جرح او تعدیل پر اصولو د هغو حالات نه ارزوي.

۳. له موخو سره بې پروایي او بې نیازی ده، چې روایت کوونکي د خپله لیدلي او اورېدلي خبرونو له موخو څخه ناخبره وي او خیالي روایتونه راوړي ځکه خو په غلطیو کې لوېږي.

۴. د رښتیاو وهم (گومان) دی، دغه سبب ډېر عام او زیات دی او په ډېرو ډولونو پیدا کېږي، زیاتره داسې پیدا کېږي چې پر روایت کوونکیو باور کول، کله داسې پیدا کېږي چې خبرونه له د باندې وضعې سره نه پرتله کېږي چې له وضعې سره یې مطابقت راشي. ځکه خو د مطابقت د نه شتون په سبب جعلی او دروغ خبرې وده

کوي او د رښتيا او غلطو خبرو تر منځ توپير ورکېږي. اورېدونکی يې کټ مټ داسې نقلوي، په داسې حال کې چې هغه جعلي وي او له حقايقو څخه په مايلونو واټن لري.

۵. د عزتمندو او لويو خلکو ستاينې کوي، غواړي هغه خوشاله کړي او موخه يې هغو ته نېردي کېدل وي، زياتره غوره مالان د لويو خلکو خبرو ته ښکلې بڼه ورکړي او هغو ته رشوت ورکوي، په دې ډول دروغ خبرې په نړۍ کې مشهورېږي، دا چې پر انسان باندې په فطري توگه خپله ستاينه بڼه لگېږي او خلک د نړۍ د نورو اسبابو لکه (شتمني او مقام) ډېره تمه لري او زياتره يې فضيلتونه او د هغه خاوندان نه غواړي.

۶. تر پاسنيو ټولو موادو مهم د ټولني له عامې وضعې څخه بې خبري ده ځکه چې د وخت د هرې پېښې لپاره که ذات دی يا فعل، ذات ته د ورپېښ حالت لپاره ځانگړی طبيعت دی که د خبر اورېدونکی د رامنځته شويو پېښو او وضعې د ځانگړي طبيعت او ځانگړيو غوښتنو نه خبر وي نو همدغه خبرتيا د هغو په ارزونه کې ورسره مرسته کوي.

د خبرونو ارزولو يوه معياري قاعده

د خبرونو د ارزولو لپاره دغه قاعده معياري حيثيت لري چې د هغو له مخې يې کره او کوته معلوم کړي. د خبرونو د څېړنې لپاره دغه قاعده تر بلې هرې يوې غوره او ښه کار ورکوي.

ډېر ناممکن او سخت خبرونه منل کېږي

ځينې وختونه خلک سخت او ناشوني خبرونه مني او باور پرې کوي او له نورو يې روايت هم کوي او خلک بيا له دوی نه روايت کوي او همدغه خبرونه نقلوي.

د اسکندريې په اړه يو ناممکن خبر

لکه چې مسعودي له سکندر نه روايت کوي چې کله هغه د اسکندريې ښار جوړولو هوډ وکړ او سمندر يې په لاره کې خنډ شو، نو هغه د لرگيو يو تابوت جوړ کړ د هغه په منځ کې يې د ښيښې يو صندوق کېښود په هغه کې کېناست او د سمندر تل ته لاړ، د هغو سمندري شيطاني ځناورو تصورونه يې وکښل چې د سمندر په تل يې ليدلي وو، له اوسپنې څخه يې د هغو مجسمې جوړې کړې او د اسکندريې د تاداوونو په مخکې يې هغه پر ځمکه ښخې کړې. کله چې د شپې له لوري دغه څاروي راووتل او هغه يې وليدې ووېرېدل او وتښتېدل او د ښار جوړول بشپړ شول، دا اوږده کيسه ده چې له بېځايه اوتو بوتو ډکه ده او په څو دلايلو ناشونې ده. لومړی دا چې د ښيښې صندوق د سمندر له څپو سره لگېږي توتو توتو کېږي. دوهم دا چې پاچا ځان په دغه ډول خطرناک او وژونکي ځای ته نه ورغورځوی، که کوم پاچا داسې وکړي مانا دا چې سنډا (راشه ما مړ کړه) معامله به وي. او صفا دا اعلاني چې زه له تاج او تخته لاس پر سر يم او خلک بل پاچا ځان ته غوره کوي ځکه چې په دې ډول به هغه حتمي وژل کېږي او خلک به يې د بېرته راستنېدو يوه شېبه هم انتظار ونه کړي. دوی پر دې

باوري وي چې له دې دوکې نه د هغه د ژغورنې امکان نه شته. درېيم دا چې د پېريانو خاصې بڼې او خېرې نه وي، البته هغوی په هره بڼه ځانونه اړولای شي، دا چې خلک وايي چې پېريان څو سرونه لري مانا يې کت مټ دانه ده، بلکې په دې مانا چې هغوی وپروونکې خېرې لري. په لاندې څلورو دلايلو دغه کيسه ناممکنه ثابتېږي. او د هغو د ناممکن ثابتولو لپاره همدا کافي ده چې په اوبو کې د مړه کېدونکي لپاره که په صندوق کې وي هم ساه نه شي اخیستی او همدا يې د مرگ لپاره بس ده. ځکه چې د طبيعي ساه اخیستلو لپاره به هوا نه وي او د هغو نشتون به يې اروا توده کړي، چې سره هوا ور و نه رسېږي چې زړه او سږي يې پرې تازه شي او اعتدال ته راشي نو په آسانه به په خپل ځای مړ شي.

په حمام کې لمبېدونکيو او په ژورو کانونو کې د نوتونکيو د مرگ سبب

په حمام کې د لمبېدونکيو د مرگ سبب دا دی چې دوی ته د سږې هوا کلکه مخه نيول کېږي او په ځاگانو او ژورو غارونو او کانونو کې چې دننه خلک وي د بد بوی له سببه چې سره او تازه هوا نه ور رسېږي نو څوک چې هلته ورننوځي سمدستي مړه کېږي. په همدې ډول کله چې کب له اوبو راوويستل شي مړ کېږي، ځکه چې هوا د کب د سږو د متعادل پاتې کېدو لپاره کافي نه وي، دا ځکه چې کب ډېر گرم دی او اوبه يې په اعتدال کې ساتي سوږوالي او يخې هوا ته چې ووځي د دغه گرم مزاجه حيوان پر اروا غلبه کوي او هغه د مرگ کندی ته غورځوي.

د برېښنا په جټکه د مرگ سبب

د همدغه اصولو له مخې هغه څوک مري چې برېښنا پرې لوېږي.

د مسعودي بل د عقل خلاف روايت

د مسعودي عقل خلاف د يو بل روايت بيان د مينا د يوه بت په تړاو دی، چې په رومه کې دی چې د کال په يوه ټاکلې ورځ ډېرې ميناگانې په مېنوکو کې زيتون اخلي او راټولېږي چې له هغو نه د رومه خلک غوړي وباسي. تاسو فکر وکړئ چې د زيتون غوړيو د تر لاسه کولو دغه طريقه له طبيعي طريقې سره څومره د عقل خلاف ده.

د بکري يو د عقل خلاف روايت

دغسې بکري هم يو د عقل خلاف روايت بيان کړی دی چې د ذات الابواب ښار د جوړولو په باب دی چې د دغه ښار ساحه تر دېرش پړاوه هم زياته پراخه وه او لس زره دروازې يې درلودې په داسې حال کې چې ښار د ځانونو د خوندي کولو او امن کولو لپاره جوړېږي. موربه پر دې تفصيلي خبرې وکړو، کوم ښار چې دومره

پراخ وي د هغو ساتنه او خونديتوب ناشونی دی ځکه چې پر هغو د دېوال راگرځول ناشونی دي، ځکه خو د داسې ښار کلا او برجونه جوړول ډېر گران دي.

د مسعودي درېيم د عقل خلاف داستان

دغه ډول مسعودي بيانوي چې د سجالماسه په دښته کې د مدينه الخاص په نامه يو ښار آباد شوی و چې ټول کورونه له اوسپنو او مسو جوړ وو کله چې موسی بن نصير المغرب فتحه کړ نو دغه ښار يې هم ونيو، د ښار ټولې دروازې تړلې وې، که به څوک پر دېوال ور وختل او دننه به يې ور وکتل نو لاسونه به يې وپړکول، بې خوده او بې واکه به شول او دننه به يې ټوپ کړل چې تر قيامته به بيا نه راوتل، يانې مړ به شو. دغه کيسه کونکي ښاغلي په خرافاتو بوخت دي د عادت په اعتبار دا محال دي، شهسوارانو او لار موندونکيو د سجالماسه دښته تر پښو چاڼ کړه خو د دې ښار نښه يې ونه موندله، بيا کومې خبرې چې هغو د دې ښار په باب بيان کړې هغه ټولې د معمول له لحاظه ناشونې او د فطري وضعې خلاف دي، ځکه چې د ښار ټول کورونه له اوسپنو نه جوړېږي، نه يې دېوالونه له اوسپنو جوړېږي، څومره فلزات چې په نړۍ کې شته هغه د کور د لوبڼو او وسايلو لپاره کافي نه دي، دا خو پرېږده چې د ښار دېوالونه او کورونه دې ترې جوړ شي، دغه خبره عقل نه مني، په تاريخ کې داسې ډېر مثالونه شته، د خبرونو ارزول د وگړو او ټولني پر طبيعتونو پوهېدو پورې تړاو لري د ارزونې دغه طريقه ډېره غوره او د اعتبار وړ ده، چې له هغو د رښتياو او دروغو خبرونو تر منځ توپير کېږي، که څه هم د خبرونو رښتینولي د روايت کونکيو له عدالت څخه هم معلومېږي خو عدالت دوهمه درجه لري. او د ټولنو د طبيعي حالاتو د څېړنې طريقه لومړۍ ده، د روايت کونکيو د عدالت څېړنه هغه مهال کېږي چې د خبر د رښتيا والي امکان وي، خو چې ظاهراً خبر ناشونی او د عقل خلاف وي د جرح او تعديل گټه څه ده؟

د خبرونو د صحت کچه

د دې لپاره پوهو د عقل خاوندانو د خبر په لړ کې دا هم يو سبب ښودلی چې له الفاظو څخه د ناممکن مانا واخلي او يا يې له عقله لرې تاويل وکړای شي. هوکې په شرعي خبرونو او اثارو کې د روايت کونکيو ارزونه او پلټنه اړينه ده چې لږ تر لږه د هغو پر رښتینولي د برلاسي خيال خو وي، ځکه چې احاديث د احکامو او عبادتونو په اړه دي چې خلک پرې مکلف دي او شرعې پر هغو عمل واجب گرځولی دی. د خيال د رښتيا توب لاره د عدالت او ثبت په لحاظ د روايت کونکيو ارزول دي، ځکه خو پر داسې خبرونو کې د هغو د پېښېدو پر امکان فکر کول اړين دي او د هغو د روايت کونکيو عدالت مهم او لومړيتوب همدغه امکان دی. کله چې دغه خبره منل شوې نو د صحيح او غلط خبرونو تر منځ د توپير لپاره همدغه قاعده ټاکل شوې ده چې په ټولنه کې د هغو د پېښېدو او نه پېښېدو په باب فکر وشي. د ټولني ذاتي او طبيعي حالات او د نه اټکل کېدونکيو تصادفي پېښو او غير طبيعي حالاتو تر منځ توپير وکړای شي. که مور پېښې او خبرونه پر دې اصولو ارزو نو په هغو کې د حق او باطل او رښتيا او غلطو تر منځ توپير کېږي. مور به داسې قانون ومومو چې د دلايلو له لارې

د خبرونو پر حقایقو رڼا اچوي او په هغو کې به شک پاتې نه شي. بیا چې مور په ټولنه کې د واقعیت سره سم کومه پېښه او روڼو راته معلومه به شي چې کوم خبر د منلو وړ دی او کوم نه دی، یو سم معیار به مو لاسته راشي چې مؤرخ د هغو په واسطه صحیح او غلط پېژني.

د لومړي کتاب موخه او هدف

زموږ د دغه لومړي کتاب موخه او مقصد همدغه دی چې بشپړه موضوع یې ټولنه او بشري اجماع ده او مستقل مسائل په کې راځي، یانې هغه پېښې او حالات چې یو پر بل پسې راځي، د هر علم که وضعي وي او که عقلي همدغه حال وي.

د تاریخ د یوې نوې موخې او مقصد موندل

په یاد ولرئ چې د تاریخ په دې موخه خبرې بلکل نوې او د یوه ځانگړي فکر لرونکې دي. په دې کې ډېره گټه هم ده او له ډېر فکر او غور وروسته یې درک موندل شوی دی. دغه بحث د خطابت په علم کې هم شامل نه دی ځکه چې د خطابت او وینا قولونه یوازې منعه کوونکي وي چې عامو خلکو پام د کوم نظر په لور وراړوي او یا یې د هغوی د ایسارولو لپاره گټور وي. نه دا د ښار د سیاست او ادارې په علم کې شامل دی ځکه چې مدني سیاست د کورني او یا ښاري نظم جوړولو ته وايي چې د اخلاقو او حکمت له غوښتنو سره سم واجبهري، تر څو د عامو خلکو لپاره داسې لاره پرانيزي چې د بشریت خونديتوب او بقا پکې وي. ځکه د دې موضوع له هغو دوو نورو علمونو له موضوع نه بېله ده، البته کله کله دغه دواړه د دې په څېر کېږي. دغه علم بلکل نوی ایجاد شوی دی، پر الله ج سوگند ما ته په نړۍ کې داسې څوک معلوم نه دی چې پر دې علم یې ډېره رڼا اچولې وي.

ما ته یوازې د یوه قوم علوم په لاس راغلي

معلومه نه ده چې له دوی نه بې پروايي شوې ده، د علماوو په شان کې خو داسې تصور هم نشي کېدای، کېدای شي علماوو پر دې څه لیکلي وي بلکې بشپړ وضاحت به یې کړی وي خو ما ته به نه وي رسېدلي، ځکه علمونه ډېر دي او د انسانانو په پرگنو کې د حکمت خاوندان ډېر دي. او هغه علوم چې تر مور نه وي رارسېدلي د هغو په پرتله چې رارسېدلي دي ډېر زیات دي، فارسي علوم چېرته دي چې د ایران تر فتحې وروسته، د حضرت عمر فاروق اعظم «رض» په حکم له منځه یوړل شول؟ او د کلدانیانو، سریانیانو او بابلیانو علوم چېرته دي؟ ټول د پېښو ښکار شول، مور ته یوازې د یوه قام (یونانیانو) علوم رارسېدلي دي، ځکه چې له مامون سره د دغو علومو د ژباړې مینه وه او هغه زیات ژباړن پر دې کار وگومارل، په دې لار کې یې ډېر مال ولگاوه، مور د نورو قومونو د یوه علم نه هم خبر نه یو.

هر حقيقت د مستقل علم حيثيت غوره کولای شي

کله چې په هر کار کې يو حقيقت دی او هغه له خاص طبيعت سره مينه لري، نو د هغو په ذاتي عوارضو رڼا اچول کېدای شي او هر مفهوم او حقيقت د يوه خپلواک، خاص او نوي علم په بڼه راتللاى شي. کېدای شي حکيمانو دې ته پام اړولى وي او مفصله او ثابته رڼا يې پرې اچولې وي خو مور يوازې د خبرونو د سمون د حيثيت له مخې په تفصيل راوړي. لکه چې درانه لوستونکي پوهېږي که څه هم د دې علم مسایل ذاتي او د ټيټې درجې دي، خو موخه يې د پېښو پلټنه او خبرونو معمولي شيان دي. ښايي علماوو هغه پرېښی وي او يا الله ج پوهېږي انسان ډېر لږ پوهه لري. بشپړ علم او بصيرت له الله ج سره دی.

د دې علم له ځينو مسایلو څخه پوهان په علومو کې استدلال کوي

عالمان له دغه علم څخه چې پرې غږېږو د زياترو علومو د مسئلو په دلايلو کې کار اخلي، چې د دې وړ دي چې د علم د موضوع او موخې له مسئلو سره يو شان وي. د ساري په توگه عالمان او حکيمان د نبوت د اړتيا پر اثبات ليکل کوي چې انسان د خپل ژوند او شتون د دوام لپاره د يو بل مرستې ته اړتيا لري ځکه خو دوی حاکم او له مناسبو کارونو څخه را ايساروونکي شارع ته سخته اړتيا لري. په دې ډول د فقهي اصولو لپاره د ژبې د اړتيا ثابولو لپاره علما ليکي څرنگه چې انسانان يو بل ته اړتيا او په ټولنيز ژوندانه کې په طبيعي ډول اړ دي. د همدې لپاره د خپل زړه د خيالونو د څرگندولو لپاره جملو ته اړتيا لري او په جملو کې د خپل زړه د خيالونو بيانول او ترجماني ډېر اسانه دي، ځکه خو هغه ژبې ته اړتيا لري. په دې ډول د دې اثبات لپاره چې شرعي مسایل ځانگړې موخې لري، د فقهي پوهانو ليکلي چې له زنا څخه نسب گډوډېږي او سوچه نه پاتې کېږي او دا د انسان نسل خرابوي. وژنې هم د انسان پرگنې بېلارې کوي، ظلم آباد ښارونه په کنډوالو بدلوي او په انسانانو کې بدگنې راپيدا کوي، غرض دا چې د شريعت ټول احکام پر خپل خپل ځای يوه ځانگړې موخه لري او د وگړو تکيه د وگړو په خونديتوب ده، چې په ټولنه کې کوم ډول فساد او په کوم گوت کې کومه خرابي پيدا نشي، گواکې په دې علومو کې د ټولنې پر عوارضو بحث کېږي لکه چې له وړاندې شويو مثالونو څخه معلومېږي.

د دې علم د علماوو په بېلابېلو جملو کې يو څه مسئلې

دغه ډول مور ته د دې علم ځينې مسئلې د حکيمانو په ځينو جملو کې هم تر نظره راځي، خو هغوی ټول په يوه ځای کې نه دي بيان کړي، لکه مسعودي چې د کونگ په نکل کې د موبدان بهرام بن بهرام خبره رانقلوي چې کونگ وايي چې ای پاچا! د هېواد عزت په شريعت د عمل او د الله ج به اطاعت او د اوامرو او نواهيو په حدودو کې اوسېدو سره څلور چنده زياتېږي او د هغه عزت او شان ورځ تر بلې زياتېږي او له حکومت پرته شريعت د شتون جامه نشي اغوستلی. د حکومت عزت د ښو خلکو څخه وي او د خلکو ژوند له مال او شتمنی

څخه تر لاسه کېږي، ابادي عدالت ته اړتيا لري، «عدل» يوه تله ده چې په دنيا کې خښه شوې ده او دا الله ج خښه کړې ده، د دې لپاره يې يو سمبالوونکی او څاروونکی غوره کړی دی چې «پاچا» ورته ويل کېږي. په همدې مضمون د نوشېروان کټ مټ خبره ده چې هېواد په پوځ ولاړ وي، پوځ پر مال او شتو، مال په خراج او ماليه، خراج په ولس ولاړ دی، ولس له عدالت سره تړلی عدل له سمو حاکمانو سره تړاو لري او سم حاکمان د وزيرانو له غوره چلند سره، د دې ټولو څوکه او سر پاچا دی چې د خپل ولس پالنه کوي او د دوی د روزلو او اصلاح ځواک ورسره دی تر څو دی د رعيت خاوند پاتې شي او رعيت د ده مالکان نشي، پاچا په دې طريقه پر ولس غالب پاتې کېږي که نه رعيت او ولس به پر هغه غلبه وکړي.

د سياست په موضوع د ارسطو يو کتاب

د سياست پر موضوع د ارسطو يو کتاب يادېږي، هغه په لوړه کچه په عامو خلکو کې لوستل کېږي خو په دې کتاب کې د دې هغه ټول مسايل نه دي راغلي او نورې خبرې هم ورسره گډې شوې دي، د دلایلو هم بشپړ حق نه دی ادا شوی، په دې کتاب کې هم هغه جملې چې له موبدان او نوشېروان نه رانقل شوې د پوهې او ادراک وړ اشارې شته، د پام وړ قول دا دی چې «نړۍ» يو «چمن» دی چې «کښت» يې «حکومت» دی، حکومت يو «ځواک» دی چې طريقه له هغو څخه ژوندی اوسېږي، «طريقه» په يوه بڼه «سياست» دی چې پاچا يې سمبالوي، پاچا يو «نظام» دی چې پوځ ځواک ورکوي، پوځ د مرستندويانو يوه ډله ده چې کفالت يې شتمني کوي، مال له روزی څخه دی چې وگړي يې راټولوي. رعيت هغه تر لاس لاندې خلک دي چې عدالت سيوری پرې غوړوي او عدل غوره او مينه ناک عادت دی چې له هغه څخه د نړۍ بقا تضمین ده. پر اتمه جمله دايره پای مومي، دا له حکومت او سياست څخه ډکې اته جملې دي چې يو له بل سره تړلې او يو ځای شوې دي. لومړۍ جمله د هرې وروستۍ جملې له لومړۍ برخې سره نښتې ده او دغه اته جملې د دايرې اته ټکي دي چې گرده دايره ترې جوړه ده چې څنډه يې ټاکل شوې نه ده، ارسطو پر دې ذهني ايجاد وياړي او وايي چې د دې سترې سترې گټې دي.

د ارسطو اته ټکي او د ابن مقفع سياسي مسايل زموږ په کتاب کې مدلل دي

که لوستونکي د حکومتونو او پاچا په فصل کې زموږ بيان ولولي او هغه په پوره پوهه او غور ولولي نو په دې کې به د دې جملې بشپړ تفسير او د هغو اجمالي تفصيل بشپړ له څرگندو دلایلو سره ومومي او په هر گوټ به رڼا اچوي. الله ج د ارسطو له تعليم او موبدان او نورو له لارښوونو پرته دغه جملې زموږ په زړه کې ځای کړې دي. په دې ډول د ابن مقفع د وينا او د هغه له دلایلو پرته عامې سياسي رسالې په دې کتاب کې مو له دلایلو سره راوړې، چې هغه مو د بلاغت او انشا له اصولو سره په بڼه بڼه راوړې دي.

پر سراج الملوك نيوکه

په دې ډول قاضي ابوبکر طرطوشي په خپل کتاب سراج الملوك کې پر دې راڅرخي د دې کتاب پر بابونو وېشل هم زموږ د کتاب په شاوخوا کې دي او مسایل يې هم، خو د هغه غشی پر نښه نه دی لگېدلی، نه يې سمه لاره غوره کړې ده نه يې مسایل بشپړ بيان کړي دي او نه يې د دلایلو وضاحت کړی دی. هغه يوازې د يوې مسئلې باب پرانیستی زیات حدیثونه او روایات يې رانقل کړي دي. د پارس حکیمانو لکه بزر جمهر، موبدان او نورو د هندي حکیمانو او د دانیال هرمس او نورو د نړۍ لویانو بېلابېلې سوچه خبرې او جملې يې راټولې کړې دي، د پلټنې او ارزونې په واسطه يې د هغو له خبرې پر دې نه دي پورته کړې او په طبعي ډول يې د هغوی له مخ نه پلو نه دی لرې کړی، هغه يوازې ساده روایت او ترکیب دی او تر ډېره وعظ او نصیحت ته ورته دي. هغه د موخې شاوخوا ته راڅرخي خو له بيان يې عاجز دی او خپلې ارادې ته يې د عمل جامې اغوستلو توان نه لري او نه د ټولو مسایلو پر بيان برلاسی دی. زموږ په زړه کې الله ج دغه پوهه واچوله او موږ ته يې داسې علم راوښود چې هر څه مو واضح کړل. بیا مو چې ټول مسایل له لاملونو سره بيان کړل د هغو ډېر اړخونه مو د ټولو علمونو نه بېل کړل او حدود مو يې وټاکل، دا ټول د الله ج د توفیق او لارښوونې احسان دی که کومه مسئله پاتې وي يا له بلې مسئلې سره گډه شوې وي نو درانه څېړونکي دې هغه اصلاح کړي. زما لپاره دا نېکمرغي ډېره ده چې ما دوی ته يوه لاره پرانیستله او هغه مې روښانه او څرگنده کړه، الله ج چې چا ته وغواړي رڼا ته يې راوړي، اوس به موږ په دې کتاب کې د ټولنې هغه حالات بيان کړو چې انسانان د هېواد، کسب، علمونو، صنعتونو په لړ کې په خپل عام ژوند کې په عام ډول ورسره مخ کېږي، دا له دلایلو سره په داسې انداز بيان شي چې له هغو څخه د عام او خاصو معلوماتو ارزونه په روښانه توگه د درنو لوستونکیو مخې ته راشي او شکونه او وهمونه به لرې شي، راځئ ويې گورئ:

بشري خصلتونه چې انسان له حیوان نه اوچتوي

څرنگه چې انسان له نورو حیواناتو نه د څو ځانگړتیاو له لامله لوړ دی، چې په هغو کې علوم او صنعتونه هم دي چې د انساني فکرونو پایلې او حاصل دی، «فکر» د انسان داسې ځانگړتیا ده چې په همدې سبب هغه له حیواناتو څخه اوچت او په ټولو مخلوقاتو کې افضل دی.

د انسان یوه ځانگړتیا دا هم ده چې هغه یو «حاکم» ته اړتیا لري چې له بدیو او جرمونو څخه يې را ایسار کړي او ځواکمن پاچا ته يې هم اړتیا ده چې له دې دواړو پرته د انسان شتون محال دی، البته د نورو حیواناتو شتون ممکن دی خو د شاتو مچيو او مېړیانو په باب ویل کېږي چې له منظم نظام سره د پاچا اطاعت کوي او ژوند ته دوام وکوي، که چېرته دا خبره رښتیا وي نو د دوی دغه اړتیا يې د دوی په زړونو کې اچولې ده د فکر او نظر اړتیا نشته. یوه ځانگړتیا دا هم ده چې انسان د روزی په لټه کې زیار گالي او له همدې لارو د هغو د لاسته راوړو او د هغو د وسایلو د لاسته راوړو لپاره بوخت وي. ځکه چې د ژوند د دوام لپاره دوی خوږو ته اړتیا لري او الله ج د روزی د لټولو لارې چارې ورپېرزو کړې دي او د ژوند ژواک وسیلې يې وربښودلې دي. فرمایي: (ژباړه:

الله ج هر شی پیدا کړي او بیا یې لاره ورنښودلې) او د هغو یوه ځانگړتیا مینه او د اړتیاوو تر لاسه کولو په لړ کې یو له بل سره د شریکو هڅو او اوسېدو تلوسه هم ده، چې موږ ورته ټولنه وایو. که دغه ټولنه په ښار کې وي او که په کلي کې، دا چې انسان په طبیعي ډول یو د بل مرستې ته اړ دی چې وروسته به یې بیان کړو.

د ټولني ډولونه

ټولني دوه ډوله دي. د کلي اوسېدونکي، دغه ټولني د ښارونو شاوخوا ته په غرونو کې، د اوبو او څړ ځایونو شاوخوا ته په وړو وړو کلیو کې، چې د خاورینو میدانونو شاوخوا ته وي اوسېږي. دوهم یې ښاري اوسېدونکي دي چې په لویو او وړو ښارونو او ښارگوټیو او لویو کلیو کې په گډه ژوند کوي، د دې ټولني خلک په خامو او یا پخو کورونو کې ژوند کوي چې د هغو کلاو په دېوالونو کې دننه خوندي وي.

په ټولنه کې انسان ته شپږ ستونزې پېښېږي

په هر صورت په هر ډول ټولنه کې په ټوله کې ځینې خبرې په ذاتي ډول مخې ته راځي ځکه خو په دې کتاب کې په شپږو فصلونو بحث پرې راټولوو. په لومړي فصل کې د عامو خلکو ژوند، د هغو ډولونه او د هغو د نفوسو د له منځه تلو بیان دی. په دوهم فصل کې د کلیو د خلکو ژوند د دوی د کلیو حدود او د نفوسو حدود دي، د قبیلو او ځنگلي قومونو بیان دی. په درېیم فصل کې پر حکومتونو، خلافتونو او امامتونو، هېوادونو او د پاچا پر مقام بحث دی. په څلورم فصل کې ښاري نفوس او د لویو او وړو کلیو ښارونو په باب بحث دی. په پنځم فصل کې، صنعت، ژوند ژواک، کسبونه او د هغو وسایل تر بحث لاندې نیول شوي وي، شپږم فصل علم او نورو ته په زده کړو او د زده کړو په تر لاسه کولو ځانگړی شوی دی. د کلي آبادی ته د دې لپاره لومړی اشاره شوې چې اصلي آبادي همدغه ده چې وروسته به رڼا پرې واچوو. په ښارونو کې پاچا ته لومړیتوب ورکړل شوی. ژوند ژواک ته مو په علم ځکه لومړیتوب ورکړی چې دا طبیعي او اړین شی دی، او علم د کمالی او له لومړنیو اړتیاوو وروسته اړتیا ده ځکه چې له هغو څخه کمال او هنر پیدا کېږي او دا د ژوند لپاره لومړی اړتیا نه ده. ښکاره ده چې لومړنی اړتیا او ضرورت پر کمالی اړتیا مقدم بلل کېږي. ما د تولیدي کار لپاره یو ځای صنعت اېښی دی، ځکه چې صنعت د ځینو دلایلو له مخې او د ټولني له لحاظه په کسب کې راځي. پر مسایلو سم پوهېدل د الله ج په توفیق او مرسته کې دي.

د لومړي کتاب لومړی فصل

په لنډ ډول د انساني نفوس یادونه، درې سريزې (لومړۍ سريزه) د ابادۍ او ټولني اړتيا

د انساني ژوند لپاره ټولني ته اړتيا ده

انساني ټولنه اړين څه دي، حکيمان يې د اړتيا تعبير په دې جمله کې کوي چې په انسان کې په فطري ډول ټولنيز خصلت دی يانې د انسان لپاره ټولنه ضروري ده، دې ته پوهان مدينه يا ښار وايي، زموږ په محاوره کې د (ولس او ټولني څخه) همدغه موخه ده.

د ټولني په اړه نور وضاحت

که زيات تفصيل غواړې نو واوره! الله ج انسان پيدا کړ، هغه ته يې داسې بڼه ورکړه او ده ته يې ژوند تېرول او دوام له خوړو پرته ناشونی کړ، په طبيعي ډول يې د خوراک د لټون لارې چارې ور وښودلې، او داسې ځواک يې ور وبانښه چې روزي پرې پيدا کړي، خو په يوازې توگه له ډوډۍ پيدا کولو ناتوانه دی او له نورو خلکو پرته يوازې ژوند نه شي تېرولی، د ساري په توگه د يوې ورځې خوراک لپاره فرض کړئ که انسان وغواړي چې ډوډۍ وخورې نو له ډېرو کارونو پرته يې نه شي خوړلی. لومړی به اوږه کوي بيا اوږه اغړي، بيا به ډوډۍ پخوي، وروسته به ډوډۍ لاسته ورځي. بيا دا درې واړه چارې مرستندويو او وسايلو ته اړتيا لري او ډېر خواري کښان لکه پښ، ترکان، کلال نور کسبگر په کار دي. ښه فرض کوو چې انسان له زحمت پرته يوازې د غلې دانې نينې وخورې او خپته ډکه کړي، خو هغه د غلې تر لاسه کولو لپاره ډېرو نورو کارونو ته اړتيا لري چې له يادو کارونو څخه ډېر زحمت غواړي لکه د تخم کرل، د هغو ربېل، غوبل کول، او بادول چې دانې يې له وښو جلا شي، غرض دا چې دا ټولې چارې دېرې وسيلې او ماشينونه غواړي چې له لومړنيو کارونو څخه هم ډېر دي او دا ناشونې ده چې يوازې يو انسان دې دغه ټول او يا يوه برخه کارونه تر سره کړای شي. ځکه خو هغه د نورو انسانانو ډېرو ځواکونو ته اړتيا لري تر څو ده او نورو انسانانو ته ډوډۍ ورسپري. ځکه خو له يوبل سره په مرسته ډوډۍ پيدا کېږي او د ډېرو انسانانو د خوراک اړتيا پوره کېږي. همدغسې هر انسان د ځان د خونديتوب او عافيت لپاره نورو ته اړتيا لري، څرنگه چې الله ج حيواناتو ته ځانگړې طبيعت ور په برخه کړی او په هغوی کې يې ځواکونه وپشلي دي نو زياتو حيواناتو ته يې تر انسان زيات ځواک ورکړی، د ساري په توگه اس تر انسان زيات ځواکمن دی، همدارنگه په خره کې، په غوايي کې، په فيل کې او په نورو ... کې تر انسان زيات ځواک دی په داسې حال کې چې د حيواناتو په فطرت کې دا فطري زياتوالی دی، ځکه چې هر حيوان ته يې داسې يو غړی ورپه برخه کړی چې د نورو حيواناتو له بریدونو ځان پرې وساتلای شي، د دې ټولو په بدل کې يې انسان ته «فکري ځواک» وربښلی دی او لاسونه يې هم ورکړي دي، صنعتونه انسان ته هغه وسايل برابروي چې د ټولو حيواناتو د دفاعي غړو دنده تر سره کوي. د ساري په توگه؛ نيزې د ښکرو ځای نيسي تورې د خونړيو

پنجو کار ورکوي او له ډالونو د کلکو او پنډو پوستکو کار اخیستل کېږي، همدغسې نور وسایل هم در واخلي. جالینوس د منافع الاعضا په نامه یو کتاب لیکلی دی، په هغو کې د هغو ټولو خبرو تفصیل راغلی ځکه خو یو سپری یوازې د خپل ځواک پر مټ له یوه ځناور سره هم مقابله نشي کولای، په ځانگړې توگه د څپروونکیو ځناورو سره خو له وسلې پرته هېڅ هم نه شي کولای، دغسې هغه پر وسله جوړوونکي هم برلاسی نه دی تر څو د نورو مرسته ورسره نه وي او له مرستې پرته تیاره وسله هم نه شي کارولای، لنډه دا چې یو د بل له مرستې پرته نه روزي تر لاسه کولای شي او نه ژوند کولای شي ځکه چې د ژوند د دوام لپاره خوراک ضروري دی او د خوراک د پیدا کولو لپاره مرستې ته اړتیا ده همدغسې د ساتنې لپاره وسله اړینه ده او د وسلې د جوړولو لپاره مرستې ته اړتیا ده، که یو له بله مرسته او ملاتړ نه وي انسانان به ځناور وڅیړي او و به یې خوري او ټول انسانان به د مرگ کندی ته پرېوزي او ورک به شي.

د مرستې ارزښت

د مرستې په برکت خواږه او اذوقه تر لاسه کېږي او د ساتنې لپاره وسله هم او د انسان د بقا لپاره د الله ج حکمت بشپړېږي. له دې وینا څخه دا پایله اخلو چې د ټولو انسانانو لپاره ټولنه او گډ ژوند اړین دی که نه د انسانانو د ژوند دوام او د نفوسو خپرېدل او د انساني ژوندانه د دوام موخه نه بشپړېږي. د عمران او آبادۍ مانا همدغه ده چې موږ د دې علم موضوع غوره کړې ده. زموږ له دې وینا څخه یو ډول ثبوت هم راوځي که څه هم د فن خاوندانو ته د موضوع ثابتول اړین نه دي، ځکه چې دا د منطق منل شوې مسئله ده چې د پوهې خاوند ته د موضوع اثبات واجب نه ده، خو منع هم نه ده بلکې تر خوبنې پورې اړونده ده او د موضوع بیانول ښه خبره ده.

د ټولني لپاره د پنځو شیانو کېدل اړین دي

کله چې انسانان سره راټولېږي او له دې څخه د نړۍ نفوس بشپړېږي نو دوی ته د یوه حاکم اړتیا هم ده تر څو دوی د ظالمانو له ظلم او زیاتي څخه وژغوري ځکه چې په حیواني خصلتونو کې ظلم او زور شته او کومې وسلې چې د څپروونکیو ځناورو نه د ساتنې لپاره جوړې شوې دي هغه له ظلم او تېري څخه د انسانانو د را ایسارولو لپاره بس نه دي، ځکه چې وسلې له هر چا سره نه وي ځکه پر وسلې سربېره له ظلم څخه د انسانانو د را ایسارولو لپاره یو چا ته هم اړتیا ده او دغه څوک له انسانانو څخه باید وي له نورو څخه نه شي کېدای. ځکه چې حیوانات ټول له عقل او الهام څخه بې برخې دي. خامخا به داسې څوک له انسانانو څخه یو وي چې پر دوی برلاسی او واکمن وي او له هغه سره بشپړ ځواک وي تر څو یو څوک پر نورو ظلم او زیاتۍ ونه کړي. دې حاکم ته موږ پاچا یا سلطان وایو.

پاچاهي انساني ځانگړتيا ده

له دې څخه دا هم معلومېږي چې د انسان لپاره د پاچا درلودل د هغه په فطري خصلتونو کې شامل دی او له پاچا پرته هېڅ چاره نه لري.

په ځينو حيواناتو کې هم پاچا وي

د پوهانو د قول له مخې په ځينو حيواناتو کې هم پاچا وي، لکه د شاتو په مچيو کې، په مېريانو او ملخانو کې، له څېړنو څخه معلومه شوې چې په هغو کې کوم حيوان چې تر نورو لوی او اوږد وي هماغه يې پاچا او حاکم وي او نور ټول يې د حکم او امر اطاعت کوي. خو په انسانانو کې د پاچا کېدلو لپاره «فکر» او «سياست» په کار دی، او د ځناورو بيا «عادت» او «طبيعت». الله ج هر څه پيدا کړي او هغوی ته يې لاره ښودلې ده.

د نبوت يو عقلي دليل

په دې دليل فيلسوفان په عقلي دليل د نبوت د ثابتولو لپاره زياتوي چې د انسان لپاره واکمن ته اړتيا ده او دغه حاکم په يوه شريعت پورې تړاو لري چې خاص له الله ج څخه به يې راوړي او هغه يو انسان راوړي. او هغه انسان چې پيغمبر وي نو دا صفتونه بايد پکې وي چې تر نورو لوړ وي، الله ج خپل خاص بنده گان د لارښوونې لپاره غوره کوي او را استوي يې تر څو خلک د هغه خبرو ته سروته ټيټ کړي او د هغه خبره ومني، تر څو له نه او نو پرته د الله ج حکم په دوی کې جاري شي او هغه پرې واکمن کړي.

د پيغمبرۍ د عقلي دليل رد

که فکر پرې وکړئ دا به درته معلومه شي چې د پوهانو دغه خبره بې دليله ده ځکه چې انساني ژوند پر هغو اصولو او قواعدو هم جوړېږي چې حاکم يې پخپله جوړوي او د خپلو پلويانو په زور يې پر نورو خلکو عملي کوي او هغوی په خپلو جوړو شويو قوانينو لارې ته راولي. ځکه چې په نړۍ کې يهود او نصارا او د پيغمبرانو منونکي لږ دي، او مشرکان چې کتاب نه لري ډېر دي. له دې سره د هغو لويې امپراتورۍ هم دي او لوی لوی اثار يې د ژوند او شتون يادونه کوي. اوسمهال په شمال او سوېل کې د دوی حکومتونه شته دي، په داسې حال کې چې دوی له نبوت نه منکر او آزاد دي او کوم پيغمبر نه مني او هغوی ممتنع گني، له دې نه ښه ښکاري چې د نبوت پر وجوب د علماوو دغه عقلي دليل سم نه دی، ځکه چې د عقل له مخې دغه دليل د نبوت غوښتونکی نه دی، ځکه خو د نبوت لپاره دليل يوازې شرعي دی لکه چې د سلفو علماوو نظر دی.

دوهمه مقدمه د نفوسو څېړنه او د ابادۍ د ځينو ونو، سيندونو او اقليمونو لور ته

اشاره

ځمکه گرده (کروي ده)

وگورئ د نړۍ پر وضعه د فکر او غور کوونکيو پوهانو په کتابونو کې دغه خبره روښانه ده چې ځمکه کروي (گرده) ده، او د اوبو په عنصر کې رابښکېل ده او لکه د انگور يوه دانه په اوبو کې لامبو وهي. کله چې الله ج وغوښتل پردې حيوان پيدا کړي او انسان يې چې پر ټولو حيواناتو د خلافت ښکمرغي ورپه برخه ده، پيدا کړ

نو له ځينو ځنډو نه يې اوبه ور ټولې کړې. له دې نه دا شک پيدا کېږي چې اوبه د ځمکې لاندې دي چې دا سمه نه ده ځکه چې د ځمکې لاندې د هغو مرکز دی او د ځمکې اړخونه د مرکز د جاذبې د ثقل په سبب د مرکز په لور ور مايل دی او هغه اوبه چې ځمکه پکې را ايساره ده هغه د ځمکې پر مخ دي، البته په يوه حساب تر ځمکې لاندې هم دي.

د ځمکې نيمايي برخه پرانيستې ده

د ځمکې هغه برخه چې په اوبو بېله شوې ده نيمايي ده او له څلورو خواوو په اوبو کې را ايساره ده، دې ته محيط سمندر وايو، عجميان لبلابه اوقيانوس ورته وايي، دې ته توره اوسره بحيره هم وايي.

د ځمکې څومره برخه اباده ده

د ځمکې هغه نيمه کره چې اوبه ترې لرې شوې دي اباده هم ده او شاړه هم ده. شاړه يې تر ابادې زياته ده، جنوبي برخه يې تر شمالي هغې زياته شاړه او غير اباده ده. د ځمکې په کره کې اباده برخه په شمالي برخه کې ډېره ده چې د کروي سطحې په بڼه ده. سويل لوری د استوا پر کرښه ختمېږي او شمالي لوری په شمالي کرښه پای مومي. چې شاته يې غر دی چې د هغو او اوقيانوس سمندر تر منځ ولاړ دی. د هغو په منځ کې ياجوج او ماجوج دېوال هم موندل کېږي. دغه غر د ختيځ لور ته غځېدلی دی او له ختيځ او لوېديځ دواړو لوريو راځي تر محيط سمندر پورې رسېږي، خلک د ځمکې د پرانيستې په اړه وايي چې د کرې نيمايي بلکې ترې کمه ده، او د دې پرانيستې برخې ۱/۴ برخه اباده ده.

د څلورمې برخې اووه برخې يا اقليمونه

دغه څلورمه برخه د اوسېدو وړ چې اباده ده په اوو اقليمونو وېشل شوې ده.

د استوا کرښه، د البروج سيمه او معدل النهار

د استوا کرښه ځمکه له ختيځه تر لوېديځه په دوو برخو وېشي، دې ته د ځمکې اوږدوالي وايي، د ځمکې پر مخ دا تر ټولو لويه فرضي کرښه ده، لکه په اسمان کې چې تر ټولو لويه کرښه د البروج سيمه يا معدل النهار دی. البروج سيمه په ۳۶۰ درجو وېشل شوې ده، يوه درجه يې د ځمکې پر مخ د مزله په کچه ۲۵ فرسخه ده، هر فرسخ ۱۲ زره گزه دی (يو ميل څلور زره گزه دی) په دې حساب يو فرسخ درې ميله او پنځه سوه گزه راځي، پر گز ۱۲۴ انگل او يو انگل له اوو ورېشو سره مساوي دی چې په اوږدو يو له بل سره څوکه په څوکه کېښودل شي، له معدل النهار دايرې نه چې د ځمکې د استوا کرښې په مقابل کې ده او اسمان په دوو برخو وېشي او د دواړو قطبونو تر منځ ۹۰ درجې واټن دی، خو په شمال کې نفوس د استوا کرښې تر ۶۴ درجې پورې دی اونوره برخه يې شاړه ده ځکه چې هلته ډېره يخني ده او اوبه کنگل دي، لکه په جنوب کې چې د ډېرې تودوخې په

سبب بلکل استوگنه نه شته، مور به انشالله دغه ټولې خبرې په تفصیل یادې کړو. بیا به د دې ابادې برخې څلور خواوې، او په هغو کې چې څومره لوی او واړه بناړونه، غرونه، سیندونه، ویالې، ځنگلونه او دښتې دي، (لکه بطليموس چې د جغرافیې په اثر کې او وروسته د زخار کتاب لیکوال بیان کړي دي) هغه یې په اوو برخو وېشلې چې اووه اقلیمه ورته وایي. دغه برخې د ختیځ او لوېدیځ تر منځ په فرضي کرښو په نښه شوې دي چې په سور کې یو شان دي خو په اوږدوالي کې توپیر لري. لومړی حصه له دوهمې لویه ده او دوهمه تر درېمې چې وروسته بیا وړې کېږي او اوومه برخه تر ټولو وړوکه ده، ځکه چې دا د دې دایرې غوښتنه ده چې د ځمکې له کرښې څخه د اوبو د لرې کېدو په سبب په ځمکه کې پیدا شوې ده.

هره برخه لس ټوټې ده

د جغرافیې پوهانو په اند هره برخه له ختیځه تر لوېدیزه پورې په لسو لسو ټوټو وېشل شوې ده، او د هرې ټوټې او په هغو کې د شته نفوسو په باب خبرې لیکل شوې دي.

د روم سمندرگی یا بحیره

د جغرافیې پوهان وایي د محیط سمندر په څلورمه برخه کې لوېدیز لوري ته د روم بحیره راوتلې ده، او د ۱۲ میلو په شاوخوا کې د یوه تنگ خلیج په بڼه د طنجه او طریف په منځ کې پیلېږي. دې ته زقاق هم وایي او بیا وړاندې درومي او پراخېږي تر دې چې شپږ سوه مایله سوروره شي او د څلورمې برخې د څلورمې ټوټې په پای کې له پيله ۱۱۶۰ فرسخه لاره وهي او ختمېږي. د دې پر څنډو شام، سوریه او عراق پراته دي، او جنوب لور ته یې لوېدیځې څنډې دي، لومړۍ څنډه یې طنجه ده چې د زقاق خلیج ته نږدې ده، بیا تر اسکندریې پورې د برقه ساحل دی، په همدې ډول یې شمالي لوري ته د قسطنطنیې څنډې دي چې تر خلیج وړاندې دي، بیا بنادقه، بیا روما او وروسته فرنگستان. بیا د اندلس څنډه تر طریف پورې غځېدلې او له طنجه نه وړاندې زقاق ته نږدې شته ده، دې ته د روم سمندرگی او د شام بحیره هم وایي، په دې کې لوی لوی ټاپوگان لکه اقریطش (کرېټ، قبرص، سایپرس یا یونان) صقلیه (سلسی) هیورقه او سردانیه اباد دي.

د قسطنطنیې خلیج

د جغرافیې پوهان وایي چې د محیط سمندر شمال لوري ته له دوو سمندرونو دوه نور خلیجونه راوځي، یو د قسطنطنیې خلیج د مدیترانې په سمندرګي کې چې له یو فرلانګ تنګ سور څخه پیلېږي (چې غېشي یې له یوې څنډې بلې څنډې ته رسېږي) او د درې سمندرونو تر څنګ تېرېږي او قسطنطنیې له خلیج سره یو ځای کېږي، دغه مهال یې سور شپږ میلو ته رسېږي او تر ۶۰ میلو پورې بهېږي، دې ته د قسطنطنیې خلیج وایي، بیا د دې له خولې څخه یو بل سمندر راووځي چې سور یې شپږ میله دی دا په نیطش سمندر کې دوام کوي دغه

سمندر دلته د ختيځ لور ته لاره بدلوي له هرقله سيمې نه تېرېږي او د خزريه (قزوين) تر ښارونو پورې رسېږي او ختمېږي، له پيله يې اوږدوالي ۱۳ سوه ميله دی او پر څنډو يې رومي، ترکي، برجان او روس اباد دي.

بنادقه خليج

د روم بحيرې له دوهم خليج نه د ونيز (بنادقه) دوهم سمندر د روم شمال لوري ته وتلی او غرونو ته چې ورسېږي د لوېديځ لوري ته د بنادقه ښارونو په لور راگرځي او له پيله يوولس ساعته مزل کوي، د انگلايه ښارونو ته له رسېدو سره پای مومي. د دې دواړو غاړو ته د بنادقه او رومي قومونه اوسېږي او د بنادقه (ونيز) خليج ورته وايي.

د چين سمندر، د هند سمندر او د حبشي سمندر

د جغرافيه پوهان وايي د محيط سمندر له ختيځ لوري نه د استوا کرښې شمال لور ته ۱۳ درجې وړاندې يو ډېر لوی او پراخ سمندر وځي او يو څه جنوب لوري ته چې لاړ شي لومړي اقليم ته رسېږي، بيا له همدې ځايه د لوېديز لوري ته گرځي چې د همدې ساحې په پنځمه برخه کې د حبشيانو او زنگيانو د باب المنډ په ښارونو کې د پيل له خولې څخه څلور زره فرسخه لاره وهي او پای مومي، دې ته د چين سمندر، د هند سمندر او د حبشي سمندر وايي او جنوب لور ته يې د بربريانو او زنگيانو ښارونه دي چې امرالقيس يې په خپلو شعرونو کې يادونه کړې، دغه بربريان هغه نه دي چې مغربي قبيلې ورته ويل کېږي. بيا موغاديشو ښار دی بيا سفاله ښار او د ووقاق سيمه ده او نور قومونه هم شته، وروسته بيا ابادي نشته او پاتې سيمه شاړه او له اوسېدونکيو تشه ده. او بيا د دې سمندر شمال لوري ته له خولې څخه پاس د چين هېواد دی، بيا هند دی، بيا سند دی او ورپسې احقاف، زبيده او نور د يمن غاړې دي چې د هغو له پايته رسېدو وروسته د زنگيانو سيمه ده.

د قلمز سمندر او د سويز کانال

وايي چې د حبشي سمندر نه دوه نور سمندرونه وتلي دي، يو يې په وروستي سر کې چې باب المنډ ته نېرېدې دی وتلی دی چې پيل يې له وړوکي خليج نه شوی دی. وروسته کرار کرار په لوی سمندر بدلېږي، دا د شمال لوېديز لور ته وځي تر دې چې له پيله تر ۱۴ سوه ميله واټن وهلو وروسته د دوهمې برخې په پنځمه ټوټه کې قلمز ته نېرېدې پای مومي، دې ته د قلمز او سويز سمندر (کانال) وايي. د دې او مصر د فسطاط تر منځ درې پړاوه دي. د همدې ختيځ اړخ ته د يمن څنډې دي، بيا حجاز او جده دي او په وروستي برخه کې يې مدين، آمله او فاران دي، لوېديځ لوري ته د صعيد، عيذاب، سواکن او زيلع څنډې دي او له پيل سره يې د حبشيانو ښار دی، د دې د شا لوري غاړه قلمز ته نېرېدې د روم سمندر هغې برخې ته چې عريش ته نېرېدې ده مخامخ ده، د دواړو تر منځ نېرېدې شپږ پړاوه واټن دی د اسلام پاچاهانو او تر دوی وړاندې پاچاهانو د دغو دوو سمندرونو تر منځ و چې ځمکې د کيندلو او د دواړو د يو ځای کولو ارادې درلودې چې تر اوسه دغه خوب رښتيا نه شو. (اوس د سويز کانال کيندل شوی دی او د نړۍ له مشهورو کانالونو او سوداگريزو لارو څخه دی. پښتو ژباړن)

سور خلیج یا د فارس سمندر

له حبشي سمندر نه راوتلی بل سمندر چې اخضر خلیج ورته وایي د سند او د یمن د څنډو تر منځ لاره باسي او شمال لوري ته لږ لوېدیځ اړخ ته وځي ابله ته چې د بصري له څنډو څخه ده د دوهمې برخې په شپږمه ټوټه کې د پیل له خولې څخه تر څلور سوه څلوېښت فرسخه واټن وهلو وروسته پای مومي دا د فارس سمندر په نامه یادوي. د دې ختیځ لوري سند، مکران، کرمان، فارس او ابله څنډې دي او لوېدیځ لوري ته یې په وروستی برخه بحرین، یمامه، عمان، شحر (حضرالموت) اباد دي په پیل کې یې یمني احقاف دي.

د عربو ټاپو وزمه

د عربو ټاپو وزمه د قلم سمندر او فارس سمندر تر منځ ده، چېرته چې سمندر د وچې لور ته ننوتلی دی د هغو په جنوب کې د هند سمندر، لوېدیځ ته یې د قلم سمندر او ختیځ ته یې د فارس سمندر دی.

د عربو ټاپو وزمې پراخوالی

د عربو ټاپو وزمې پراخوالی د شام او بصري له منځه تر عراقه ۱۵ سوه میله دی، په دې کې کوفه، قادسیه، بغداد، د کسرا ماڼۍ او حیره شته دي، پر دې سر بېره عجمي قومونه دي لکه ترکان، خزر او نور په عربو کې د حجاز سیمه لوېدیځ لوري ته ده او یمامه، بحرین او عمان ختیځ لوري ته ده او د یمن سیمه او څنډې یې سهیل لوري ته د حبشي سمندر ته دي.

د جرجان او طبرستان سمندر

وايي چې په دې ډک جهان کې په شمالي کونج کې د دیلم په سیمه کې له ټولو سمندرونو څخه بیل یو بل سمندر هم شته چې د جرجان او طبرستان سمندر ورته وایي سور یې شپږ سوه میله او اړوده یې زر میله دي، د هغو لوېدیځ لوري ته اذربایجان، دیلم او ختیځ ته یې ترکیه او د خوارزم سیمه ده سهیل لوري ته یې طبرستان او شمال ته یې خزر دلان سیمه ده، دا هغه مشهور سمندرونه دي چې د جغرافیې پوهان یې یادونه کوي.

د ابادې نړۍ سیندونه

وايي چې د ابادې نړۍ په برخه کې زیات سیندونه دي، نیل، فرات، دجله او جیحون یانې د بلخ سیندونه د استوا له کرښې ۱۶ درجې لرې د لومړۍ برخې د څلورمې ټوټې د قمر غره په نامه له یوه لوی غره نه سرچینه اخلي، په ټوله ځمکه کې تر دې جگ غر نشته، ډېر سیندونه ترې بهیري په ځایي جهیلونو کې ور توپيري او ځینې له نورو سمندرونو سره یو ځای کېږي، چې بیا له هغو سمندرونو څخه ډېر سیندونه بهیري او ټول د استوا کرښې سره له غره نه لس پړاوه شا ته په یوه سمندرګي کې ورتوپيري.

د نیل سیند

بیا له دې سمندر نه دوه سیندونه روانېږي یو د شمال لور ته بهېږي او بیا د مصر له ښارونو تېرېږي او په څو څانگو وېشل کېږي، هرې څانگې ته یې خلیج وايي دا ټولې څانگې بیا د روم په سمندرگي کې د اسکندریې سره ورلوېږي دې ته نیل دریا ب وايي.

د دې ختیځ لوري ته صعید او لوېدیځ لوري ته یې الواحات اباد دي، دوهم سیند د لوېدیځ په لور درومي او په همغه لور بهېږي او محیط سمندر ته ورلوېږي هغه ته د سوډان دریا ب وايي، ټول سوډاني قومونه د دې دریا ب دواړو غاړو ته مېشت دي.

د فرات سیند

د فرات سیند د پنځم اقلیم په شپږمه برخه کې د ارمنیا له ښارونو راوځي په سهیل کې د روم او ملتیه له سیمو څخه تر منهج پورې بهېږي، له صفین نه رقی ته، بیا له کوفې تېرېږي او د بصرې او واسط په منځ کې د بطحا په ډبرینه سیمه کې پای مومي او د حبشې له سیند سره یو ځای کېږي. په لاره کې زیاتره مرستیال سیندونه ورسره یو ځای کېږي او له دې نه بیا واړه واړه سیندونه جلا کېږي چې دجلې ته ننوزي.

د دجلې سیند

دجله اصلاً یو سیند دی چې د ارمنیا په سیمه کې دی، دا سهیل لوري ته له موصل، اذربایجان او بغداد نه تېرېږي او په څو څانگو وېشل کېږي، چې د بصرې له سمندرگي سره یو ځای کېږي او بیا د فارس خلیج ته لوېږي. د فارس سمندر (خلیج) د ختیځ لور ته د فرات سیند ښي لور ته دی. په دې کې ډېر مرستندوی خوړونه له هر لوري راځي او ورسره یو ځای کېږي.

د دجلې او فرات په منځ کې موصل ښار دی، که هغو ته د فرات له دواړو غاړو ور وگورې نو مخامخ شام (سوریه) دی، که د دجلې له ساحله ورته وگورې نو مخامخ اذربایجان دی.

جیحون سیند

جیحون سیند د درېیم اقلیم په اتمه برخه کې په بلخ کې له ډېرو چینو څخه سرچینه اخلي، له دې سره لوی لوی مرستیال سیندونه ملگري کېږي. دغه سیند له سهیل لوري څخه د شمال لوري ته له خراسان نه وځي او د خوارزم پنځم اقلیم اتمې برخې ته رسېږي او بیا د جرجانیه (اورال) په بحیره کې توپېږي. د جرجانېې سمندرگي د جرجان ښار نه لاندې د یوې میاشتي مزله په واټن پروت دی.

په دې سیند کې د فرغاني سیند او د شاش سیند لوېږي چې له ترکستان نه راوځي د جیحون سیند لوېدیځ لوري ته د خراسان او خوارزم سیمه ده، ختیځ لوري ته یې بخارا، ترمذ او سمرقند دي، شا ته یې ترکستان او فرغانه او خزلجیه او نور عجمي قامونه مېشت دي. دغه ټوله جغرافیه بطليموس په خپل کتاب کې او شریف په زخار

کتاب کې بیان کړې ده. هغوی په نقشه کې د ابادې نړۍ ټول غرونه، ښارونه او دښتې ښودلې دي چې له هره حیثه بشپړ دی چې د بحث د اوږدوالي له وېرې یې دلته د راوړلو اړتیا نه وینو. پر دې سربېره زموږ موضوع مغرب دی چې د بربریانو هېواد دی او په ختیځ کې یوازې د عربو ټاټوبي زموږ د بحث موضوع ده.

د دوهمې مقدمې پایله

د ځمکې شمالي څلورمه برخه د سهيلي څلورمې برخې په پرتله ولې ډېره اباده ده؟ د دې د سببونو او لاملونو یادونه

په لومړۍ او دوهمه برخه کې ابادي ډېره لږه ده

مور ته له لیدو او پرله پسې خبرونو څخه معلومېږي چې په لومړۍ او دوهمه برخه کې د نورو په پرتله اوسېدونکي ډېر لږ دي. دوهم دا چې په هغو ځمکو کې ځنگلونه، دښتې او شگلنې سیمې هم ډېرې دي او د هغو دواړو ختیځ ته د هند سمندر هم پروت دی، د هغو دوو برخو قومونه او نفوس ډېر زیات نه دی او لوی او واړه ښارونه یې هم لږ دي، خو درېیمه، څلورمه او ورپسې نورې برخې د هغو په څېر نه دي، په هغو کې شاپې او د ریګونو سیمې ډېرې لږې دي چې د نشت په حساب دي او په هغو کې ډېر ولسونه اباد دي، د وګړو شمېر یې ډېر دی، لوی او واړه ښارونه یې بې شمېره دي، له درېیمې تر شپږمې برخې پورې پرلپسې ابادی دي.

جنوبي برخه شاړه ده

سهيلي برخه بشپړه له ابادۍ تشه ده، ډېرو پوهانو د دې سبب د هغه ځای له زغمه وتلې تودوخه بللې ده. لمر تقریباً پر تندي ولاړ وي، چې لږ کور شي هم بس په اوږو کې د مالګې هومره. راحی دا په یوه دلیل کې تشریح کړو. په دې دلیل کې به پر دې هم وپوهېږو چې د شمال تر درېیمې برخې پورې د وګړو شمېر ولې زیات دی؟ وګورئ جنوبي او شمالي قطبونه چې پر خپل افق وي، نو په اسمان کې یې یوه تر ټولو لویه فرضي دایره (د نصف النهار دایره) منلې ده دغه دایره اسمان په دوو مساوي برخو وېشي. پر اسمان چې له ختیځه تر لوېدیځه څومره دایرې فرض کړای شوې، په هغو ټولو کې نصف النهار دایره ستره ده او نورې ټولې ترې وړې دي، د فزیک د علم زده کوونکي پوهېږي چې تر ټولو اوچت اسمان (مدار) په ۲۴ ساعتونو کې له ختیځه د لوېدیځ په لور خوځېږي او یو ځل دوره بشپړوي، له دې سره جوخت دننه نور اسمانونه هم ګرځي او دورې وې، د اسمان د ۲۴ ساعتونو حرکت لیدل کېدای شي، همدارنګه د فزیک علم ثابتوي چې نورې سیارې هم په خپل خپل مدار (اسمان) کې حرکت کوي، خو د دوی حرکت د لومړني اسمان د حرکت پر خلاف دی، په دې مانا چې له لوېدیځ لوري څخه د ختیځ په لور دی. بیا د حرکت د ګړندیوالي او ورو والي په اعتبار د ستوریو په دورو کې توپیر دی. په خپل خپل اسمان کې د دې ستوریو د حرکت خپل مدارونه دي. چې د فلک البروج په دایره کې دي. دغه دایره په ۱۲ برخو وېشل شوې ده، او د نصف النهار دایره یې په دوو مخامخ نقطو کې

غوڅه کړې او ترې تېرېږي. دغه دوه ټکي د حمل او میزان په لومړيو کې دي. داسې وگنځي چې نصف النهار دایره د فلک البروج دایره په دوو مساوي برخو وېشي، یوه برخه یې د نصف النهار شمال لوري ته ده او بله برخه یې له تلې (میزان) څخه د کب (حوت) تر پایه سهيلي لور ته ده، کله چې د ځمکې په ټولو گوتونو کې دواړه قطبونه په اسمان کې وي نو د ځمکې پر مخ د نصف النهار دایرې په میدان کې یوه گرده کرښه فرض کړئ، دغه کرښه له لوېديز څخه د ختيځ په لور فرض کېږي، دې ته د استوا کرښه وايي، د جغرافې پوهان وايي چې د رصدخانو له مخې دغه کرښه د لومړي اقليم له پيل څخه پیلېږي. دغه ډول چې د کرښې شمال لوري ته په کوم لحاظ وگړي زیات دي په هماغه کچه شمالي قطب ته پورته کېږي تر دې چې تر ٦٤ درجو پورې پورته درومي، دا د اوومې برخې وروستی برخه ده. او دلته ابادي ختمېږي او کله چې لمر په ٩٠ درجو ودرېږي یانې پر نصف النهار ودرېږي، شپږ شمالي برجونه د ځمکې له مخ نه پاس وي او شپږ جنوبي یې د ځمکې له مخ نه لاندې وي.

د ٦٤ او ٩٠ درجو تر منځ ابادي نشته

د ٦٤ او ٩٠ درجو تر منځ ژوند ناشونی دی ځکه چې د دغو درجو تر منځ د تودوخې او یخنی تر منځ یوه اوږده موده ده، ځکه چې لمر د حمل او تلې سرته ور داخل شي نو هغه د استوا پر کرښه او هلته د خلکو د تنديو پر سر وي، بیا له دې ځایه د چنگاښ او مرغومي تر سرونو پورې رسېږي د دې وروستی حد واټن د نصف النهار ٢٤ درجې ده، بیا چې څومره له شمالي قطب نه لمر لرې کېږي همدومره د نصف النهار دایره له تندي نه د جنوب په لور درومي، په همدې انډول د چنگاښ تر میاشتې پورې شمالي برج د سر لوري ته درومي او په همدې تناسب تر مرغومي پورې لاندې درومي ځکه چې دواړه ډوله میاشتې د استوا پر کرښه د سر لوري ته شته دي، د لمر د شمال لور ته تر چنگاښ میاشتې پورې تر وروستي حده د تندي سر ته راځي، په کومو ځایونو کې چې عرض البلد ٢٤ درجې دي لکه حجاز او نور دلته همداسې وي، او که د شمالي قطب تر ٢٤ درجو زیات اوچت شي نو لمر د تندي سر ته نه راځي بلکې جنوبي لوري ته ورختمېږي او تر ٦٤ درجو پورې هماغسې تېټېږي، دلته نو د ډېرې یخنی په سبب او تر اوږدې مودې پورې د تودوخي نشتوالي په سبب د حیواناتو د شتون امکان نشته. بیا لمر چې نېغ د تندي سر ته راځي او وړانگې یې عمودي لوېږي او په نورو وختونو کې یې کږې په یوه زاویه وړانگې لوېږي چې منفرجه او یا حاده زاویه راځي کله چې د رڼا وړانگې سیده لوېږي رڼا زیاته وي او ښه خپرېږي او چې په کږه کرښه لوېږي، څومره چې دغه کرښه کږه وي همدومره د رڼا وړانگې کمېږي او لږ خپرېږي، ځکه خو کله چې لمر ښي اړخ ته وي نو تودوخه زیاتېږي او چې څومره له تندي لرې کېږي تودوخه ورو ورو کمېږي ځکه چې رڼا د تودوخي او یخنی سبب ده، په کال کې دوه ځله لمر د استوا پر کرښه درېږي چې دا د وري (حمل) او تلې (میزان) په میاشتو کې وي. او چې له تندي نه لرې کېږي نو ډېر نه لرې کېږي، خو چې کله د چنگاښ (سرطان) او مرغومي سر ته ورداخلېږي چې د مېلان وروستی حد یې دی، نو تودوخه لا متعده نه وي چې بیا د تندي په لور ور پورته کېږي، ځکه خو پر افق وړانگې نېغې

لوپري او دغه موده اوږده وي، ځكه خو په هغو سيمو كې تل ډېره تودوخه وي او هوا ډېره گرمه وي چې د نصف النهار شمال لور ته تر ۲۴ درجو پورې سيمې دي، ځكه د دې سيمو وضعه د استوا د كرنېې د سيمو په څېر ده، د دوی د تندي سر ته دوه ځله لمر راځي او د تودوخې له زياتوالي سره هوا هم وچه او ډېره توده شي چې له امله يې د حيواناتو زېږېدل ودرېږي. دا چې په ډېره تودوخه كې اوبه وچېږي او نم ختم شي، ځكه چې د هغوی زېږون او راټوكېدل په اوبو پورې تړلي دي. وروسته چې لمر له چنگاښ نه د ۲۵ درجو عرض البلد لور ته لاړ شي نو لمر زر لوپري او تودوخه معتدله يا اعتدال ته نږدې شي چې د ژونديو د زېږون لپاره چاپېريال برابر شي. بيا چې څومره عرض البلد زياتېږي يخني ورسره زياتېږي ځكه چې وړانگې پر ځمكه كېږي لوپري او د ژونديو په پيدا كېدو كې بيا خرابي راځي. په هر صورت د ډېرې تودوخې او ډېرې يخني دواړو كې د زېږون لړۍ درېږي، خو ډېره تودوخه تر ډېرې يخني په دې تړاو ډېره اغېزمنه ده، ځكه چې په تودوخه كې رطوبت او لنده بل ډېر گړندی وچېږي. خو يخني بيا دومره په گړنديتوب لنده بل كنگل كوي نه، په همدې دليل په لومړۍ او دوهمه برخه كې ژوند ژواک ډېر نه دی، په درېيم، څلورم او پنځم اقليم كې په منځنۍ كچه دی، ځكه چې د رڼا د كمۍ په سبب تودوخه معتدله ده په شپږمه او اوومه برخه كې ابادي زياته ده ځكه چې په دې كې هسې په نوم تودوخه ده او يخني د تودوخې په څېر په پيل كې د زېږون او ژوند په لړ كې اغېز نه لري، چې د پيدا كېدو ماده كنگل كړي، خو هغه مهال بيا اغېزه لري چې د ژونديو شيانو په پيدا كېدو كې خنډ كېږي. دغه حالت تر اوومې برخې پورته واقع كېږي. له همدې لامله په شمالي څلورمه برخه كې ابادي زياته ده ځكه چې تودوخه په «تخليق» كې ډېر گړندی اغېز لري، ځكه خو علما وايي چې له استوا نه لږې په جنوبي لوريو كې ابادي نشته او هغه شاړې دي. په داسې حال كې چې دغه خبره شكمنه ده. ځكه چې د پرلپسې معلوماتو او مشاهدې نه داسې ښكاري چې دلته هم ابادي نشته بلكې د هغوی له دليل نه ښكاري چې د ډېرې تودوخې له امله هلته د ژوند لړۍ له ستونزو او خرابيو سره مخ وي. ځكه خو عقل وايي چې هلته به ابادي بلکل نه وي او يا به وي خو ډېره لږه. عيني واقعيتونه هم دا وايي چې د استوا پر كرنه او هغو ته په نږدې سيمو كې ابادي شته خو ډېره لږه ده. د ابن رشد نظر دا دی چې د استوا سيمې معتدلې دي او د هغو جنوبي لوري ته د شمالي لوري په څېر ابادي نشته، د نسل د زياتوالي د فساد له اړخه د ابن رشد قول ناشونی نه دی، خو د استوا كرنېې په جنوبي لوري كې ځكه ابادي نشته چې هلته د ځمكې مخ اوبو نيولی دی او په شمالي برخه كې چې څومره ابادي ده د هغو معادل په جنوبي لوري كې ځمكه تر اوبو لاندې ده، بيا هغه معتدله برخه چې نه ډېره توده او نه سره ده په اوبو كې د ډوبېدو په سبب د ژوند وړ نه ده. هغه سيمه چې معتدله نه ده هغه په لومړۍ درجه د ژوند وړ نه ده. دا ځكه چې آبادي او نفوس په كراړه زياتېږي، د حاصلاتو زياتېدل منع نه دي، يانې ژوند له نشت نه پيلېږي چې لومړی هېڅ هم نه وي او بيا يو ځل نفوس زيات شي. د استوا پر كرنه د ژوند د نشتوالي نظر سم نه دی، ځكه چې له پرلپسې خبرونو څخه دغه خبره ردېږي. له دې خبرو وروسته راځئ د «زخار» كتاب د ليكوال د نظرياتو له مخې د جغرافيه نقشه درته وښيو، او بيا د دې نقشې پر هر گوټ رڼا واچوو:

په ياده جغرافيه بشپړه تبصره

لومړی اقليم

وگورئ علماوو اباده نړۍ له شمال نه سهيل لوري ته په اوو برخو وېشلې ده چې هرې برخې ته يې اقليم وايي. د هر اقليم اوږدوالی له ختيځه تر لوېديځه دی. لومړۍ برخه له لوېديځه تر ختيځه د استوا له کرښې سره موازي په خپل حد کې سهيل لوري ته درومي او تر هغو ورهاخوا له شاپرو ويرانو پرته هېڅ هم نشته، که فرضاً هلته ابادي هم وي نو له نشت سره برابره ده، بيا د لومړۍ برخې شمال لوري ته دوهمه، بيا درېيمه ورپسې څلورمه، بيا پنځمه، بيا شپږمه او بيا اوومه برخه ده په اوومه برخه کې وروستۍ ابادي ده. له اوومې برخې وروسته تر محيط سمندر پورې غير اباد ځنگلونه دي، لکه له لوړې برخې وروسته چې ځنگلونه او دښتې دي، خو د جنوب په پرتله په شمال لوري کې شاړه سيمه لږه ده، بيا په دې برخو کې له نصف النهار نه د لمر د لرې کېدو په سبب او د شمالي قطب د اسمان د لوړوالي په سبب په شپه او ورځ کې توپير وي. ځکه چې د شپې او ورځې په قوسونو کې کم والی او زياتوالی راځي؛ د لومړۍ برخې په وروستيو کې شپه ډېره اوږده وي. ځکه خو کله چې لمر د مرغومي مياشتې ته داخل شي نو تر ټولو اوږده شپه ديارلس ساعته وي. او کله چې د چنگاښ مياشت راد بره شي نو تر ټولو اوږده ورځ ۱۳ ساعته شي.

دوهم اقليم

همدغسې کله چې په دوهمه برخه کې لمر د سرطان مياشتې ته داخلېږي نو تر ټولو اوږده ورځ ديارلس نیم ساعته شي، دې ته د تودوخي موسم بدلېدل وايي. او کله چې لمر د مرغومي مياشتې ته داخلېږي نو تر ټولو اوږده شپه ديارلس نیم ساعته وي چې د يخنۍ د موسم د بدلېدو په مانا ده، کله چې ورځ ديارلس نیم ساعته وي نو شپه لس نیم ساعته شي. کله چې شپه ديارلس نیم ساعته شي نو ورځ بيا لس نیم ساعته کېږي، ځکه چې د شپې او ورځې ټول ټال مزل ۲۴ ساعته دی. په کوم حساب چې ورځ لويېږي په هماغه کچه شپه لنډېږي او څومره چې شپه اوږدېږي په هماغه اندازه ورځ لنډېږي. دغه ۲۴ ساعته پر محور د بشپړې دورې مزل دی تر ټولو جگ اسمان په ۲۴ ساعتونو کې پر دنيا يو ځل راڅرخي. مانا دا چې ځمکه او نورې سياري د لمر پر محور راڅرخي.

درېيم اقليم

همدغسې د درېيمې برخې په وروستيو کې شپه او ورځ څوارلس څوارلس ساعته کېږي، د څلورمې برخې په وروستيو کې شپه او ورځ هر يو څوارلس نیم ساعته او د پنځمې برخې په پای کې ۱۵، ۱۵ ساعته شپه او ورځ وي، د شپږمې برخې په وروستيو کې پنځلس نیم ساعته، شپه او ورځ وي او د اوومې برخې په پای کې بيا ۱۶ ساعته شپه او ورځ شي چې تر هغو وړاندې ابادي پای ته رسېږي او تر اوومې برخې وړاندې نه ده خپره شوې،

ځکه خو د شپې او ورځې د مخکنۍ برخې له نسبتې برخې سره نیم نیم ساعت کېږي. او د هرې برخې په مقامونو کې هم له استوا کرښې نه د لرې والي په سبب د دقیقو توپیر پاتې کېږي.

د عرض البلد تعریف

په هر اقلیم کې د هغو د ښار له عرض البلد څخه موخه هغه واټن دی چې د دې ښار د نصف النهار او موقعیت تر منځ ده. د نصف النهار کرښه د استوا د کرښې د اوسېدونکيو سمت داسې موقعیت دی، د دې فاصلې مطابق د ښار له افق نه په جنوبي قطب کې پیدا کېږي او په شمالي قطب کې لوړوالی وي دغه درې واړه واټنونه یو له بل سره یوه اندازه وي او همدې ته عرض البلد وايي لکه چې پاس یې یادونه وشوه.

پوهانو هر اقلیم له لوېدیځه تر ختیځ پورې په لسو برخو وېشلی دی، هره برخه کې چې څو لوی او واړه ښارونه، غرونه او سیندونه دي هغه بیانوي او د هغوی تر منځ واټن ښايي مور به یې په لنډون د هر اقلیم مشهور ښارونه، غرونه او سیندونه بیان او هغوی تر منځ واټن به هم بیان کړو، دا به په هماغه ډول منظم کړو چې په زهت المشتاق کې لیکل شوي دي. دغه کتاب علامه علوي او ليسي حمودي د سیسلي پاچا زخار بن زخار ته لیکلی و، هغه مهال نوموړی د سیسلي د پاچا مېلمه و او سیسلي د (مالټا) له حکومته وتلې وه. دغه کتاب د شپږمې پېړۍ په لومړیو کې لیکل شوی دی او پاچا هغه ته ډېر اثار لکه د مسعودي، ابن خردازويه، حوقلي قدری، منجم د ابن اسحاق او بطليموس او نور ورته راټول کړي وو مور دغه بیان له لومړۍ برخې پیلوو او درجه په درجه به په اووه واړو رڼا واچوو.

د لومړي اقلیم تفصیل

د دې اقلیم لوېدیځ ته د خالدا تاپوگان دي له همدې نه بطليموس د ښارونو د اوږدوالي اخیستلو پیل کړی دی. دغه تاپوگان د اقلیم په منځ کې نه دي، دا په محیط سمندر کې ډېر شمېر تاپوگان دي چې تر ټولو مشهور یې درې دي چې اباد هم دي. څرگنده شوې چې د دې پېړۍ په منځ کې د انگرېزانو څو پېړۍ له دې ځایه تېرې شوې، انگرېزانو له دوی سره جگړې وکړې او د غنیمت مالونه یې ترې لوټ کړل، ځینې خلک یې بنديان هم ترې راوستل چې له هغوی څخه یې ځینې د اقصی مغربي څنډو ته واستول بیا یې دوی د پاچا په خدمت کې حاضر کړل. کله چې هغوی عربي زده کړه نو د خپلو تاپوگانو په اړه یې ټول حالات ورته وویل دا یې هم ورته وویل چې هغوی پر ځمکې د کر لپاره له غویانو نه د ځمکې په اړولو کې کار اخلي. دا چې په هغو تاپوگانو کې اوسپنه نه موندل کېږي او د دوی ژوند او ژواک په وربشو پورې تړلی دی، او د شیدو وزې او نور څاروي ساتي په ډېرو جگړه کوي او هغه د شالوري ته غورځوي او د هغوی لمر ته عبادت او سجدې کوي، دوی کوم مذهب نه مني ځکه چې د کوم پیغمبر دعوت ورته نه دی راغلی. ناڅاپي انسانان هغو تاپوگانو ته ورځي که په نیت او اراده وغواړي ورشي بیا د هغوی درک لگول گران وي. ځکه چې په سمندر کې د کښتو سمت او لوری د شمال څپې ټاکی او پر دې لوري هم چې که هوا موافقه وي نو کښتۍ به په کومو ښارونو

تېرېري، او که شمال له مخالف لوري وي بيا د کښتۍ مانوگان باد بانونه پرانيزي چې کښتۍ دغه باد بانونه په موافق لوري باندي بوځي، په دې لړ کې مانوگان هم يو څه اصول لري چې په هغې کښتۍ چلوي چې ټول د ځنډو ښارونه په هغو کې ليکل شوي دي د شمال لوري هم د هغو د لوري بدلېدل هم په هغه نقشه کې ليکل شوي چې کمپاس ورته ويل کېږي. کښتۍ چلوونکي د کښتۍ په چلولو کې پر همدې باور کوي. په محيط سمندر کې پر ټولو خبرو عمل ډېر گران دی، ځکه په هغو کې لويې بېړۍ نه چلېږي، که کومه بېړۍ له ځنډې لادرکه شي بيا يې ځنډې ته راتلل ډېر گران دي. د محيط سمندر په هوا کې او د اوبو پر سر غبار او براس خپور وي چې کښتيو ته په تگ کې ستونزې جوړوي او د لمر وړانگې لاندې سطحې ته نه پرېږدي چې دغه براسونه له منځه يوسي ځکه خو د هغو ټاپوگانو لاره موندل گران دي او د هغو له وضعي خبرېدل ډېر سخت دي.

د لومړي اقليم لومړۍ برخه

په دې کې نيل له خپلې سرچينې څخه چې د استوا کرښې ته نږدې دی، بهېري او شمال لوري ته د روم تر سمندر گي پورې درومي، د نيل سرچينه قُمر غر دی، دغه غر د استوا له کرښې ۱۶ درجې پورته خواته را اوچت دی، دې ته قُمر د دې لپاره وايي چې د سپوږمۍ په څېر ډېر سپين او روښانه دی، خو د ياقوت په کتاب (المشترک) کې دغه لفظ د قاف په پېښ (قُمر) راغلی او (قُمر) يو هندي قوم دی، همدارنگه ابن سعيد ليکلي چې له دې غره نه چينې راوتلې او پنځه پنځه يې سره يو ځای شوې او سمندرونو ته ننوزي. چې شپږ ميله لرې دي او له هر سمندرگي نه د دې سيندونه راوتلي دي او يوه جهيل ته ورلوېږي، چې تر هغو لاندې يو پراخ غر دی چې په شمال کې دغه سيند په دوو برخو وېشي، لوېديځه څانگه يې د سوډان د ښارونو په لور لوېديځ لور ته بهېري او محيط سمندر ته ورلوېږي، د ختيځ ښاخ يې د حبشې او نوبه د سيمو په لوري د هغو منځنيو سيمو ته بهېري او د مصر پاسنۍ برخې ته رسېږي او بيا په څو څانگو وېشل کېږي، د هغو درې څانگې د اسکندريې، رشيد او د مياط سره د روم سمندرگي ته ورلوېږي. بل ښاخ يې د سور سمندرگي په لومړي اقليم په منځ کې بهېري او تر سمندر پورې تر رسېدو مخکې لوېږي. د همدغه نيل پر ځنډو د نوبه او حبشې ښارونه دي. او تر اسوان پورې ځينې درې او ځمکې هم دي. د نوبه پلازمينه د ونقله ښار هم چې د دې نيل لوېديځ لور ته دی، تر دې وروسته علوه او براق دي، تر دې دواړو وروسته له بلاق نه شپږ پړاوه لرې په شمال کې جناول غر دی چې په مصر کې لوړ وي خو په نوبه کې ټيټ شوی دی، د نيل سيند چې دې غره ته ننوزي مخ څوړې سيمې ته ورلوېږي او يوه وېروونکې ننداره جوړوي، په دې کې د لويو او وړو کښتيو چلېدل گران دي، بلکې سوډانيان له کښتيو مال کوزوي او په گاډيو کې يې باروي چې تر اسوانه يې ورسوي. اسوان د سعيد مرکزي برخه ده، بيا دغه سامان له سعيد نه تر جناول پورې رسول کېږي. د اسوان او جناول تر منځ ۱۲ پړاوه مزل دی، د نيل دره د درو لوېديځ لوري ته ده چې نن سبا شاړه ده خو د پخوانۍ آبادۍ نښې څرگندېږي.

د لومړي اقليم پنځمه برخه

د دې اقليم په منځ کې پنځمه برخه ده، په دغه میدان کې چې د استوا کرښې له شانې نه د نوبه تر سیمو پورې رسېږي د حبشيانو ښارونه دي، دغه میدان تر مصر پورې په لاندې سطحه کې تر بهدونکي نیل پورې رسېږي، په دې کې ډېرو عالمانو غلطې کړې ده او دوی دا د قمر د نیل یوه څانگه بولي، بطليموس هم په خپل الجغرافیه نومي کتاب کې ترې یادونه کړې ده او وايي چې دا د قمر د نیل خلیج نه دی، د دغه اقليم په منځ کې په پنځمه برخه کې د هند سمندر ختمېږي چې په هغو کې د چین له لوري ور داخل شوی دی او د هغو زیاته برخه پکې ډوبه شوې وي، ځکه خو له هغو ټاپوگانو پرته چې د سمندر دننه دي آبادي نشته، دغه ټاپوگان ډېر زیات دي، نږدې تر زرو پورې رسېږي، یو څه آبادي د هغو شمال لوري ته پر غاړو ده، په لومړۍ برخه کې د لوېدیځ لوري ته د چین او یمن لږه برخه هم ور داخله ده.

د لومړي اقليم شپږمه برخه

د لومړي اقليم شپږمه برخه د قلمز بحر او فارس بحر تر منځ دوآبه ده، دغه دواړه دریاونه د هند له سمندر نه پیلېږي او د هغو شمال لوري ته بهېږي، د هغو تر منځ د عربو ټاپوزمه ده چې ختیځ لوري ته د یمن او شحر سیمې چې د هند سمندر څنډو سره شاملې دي، د حجاز او یمامه سیمې هم په دې کې شاملې دي، چې مور به یې په نورو اقلیمونو کې بیان کړو، د هند سمندر پر لوېدیځې غاړې د زالعه (زیلع) ښار دی چې د حبشې سیمو په څنډو کې شامل دی، د حبشې شمال لوري ته د لجه ځنگلونه دي چې د صعید په پاسنۍ برخه کې د علاقې غره او قلمز دریا تر منځ بهېږي چې د هند سمندر نه لاندې لوري ته دي، د دې سیمې شمال او د زیلع له سیمې نه لاندې باب المندب دی، دلته لاندې لوېدونکي سمندر د مندب له غره سره د لگېدو په سبب تنگېږي، د مندب غر د هند په سمندر کې دی چې درې میله سور یې پاتې کېږي همدغه ځای ته باب المندب وايي، د یمن بېړۍ د سویز له لارې چې مصر ته ځي له باب المندب نه تیرېږي. تر باب المندب لاندې د سواکن ټاپو لوري ته د یمن میدانونه دي او پر څنډه یې د علي بن یعقوب ښار دی، جنوب ته یې په لوېدیځو څنډو د بربریانو پر لپسې کلي دي، چې د سهیل لوري ته گرځي او د شپږمې برخې تر وروستیو پورې غځېدلي دي، د دغو کلیو ختیځ لوري ته له دوی سره د نښتو زنجبون سیمې دي، بیا جنوب لور ته د سفاله او وقواق ښارونه دي، چې د دې اقليم د لسمې برخې تر پایه پورې پرلپسې یو له بل سره یو ځای او تر هغو ځایه پورې دوام لري چې دغه سمندر په محیط کې ورگډېږي.

د محیط سمندر ډېر ټاپوگان دي، تر ټولو ستر ټاپو یې سرانديپ دی چې گردی دی، دلته یو مشهور او جگ غر دی. ویل کېږي چې پر ځمکه تر دې جگ بل غر نشته، دغه غر اسفاله ته مخامخ دی بیا د قمر ټاپو دی چې د مستطیل په بڼه آباءه ده، دا د سفاله له سیمې نه پیلېږي د ختیځ په لوري مار ډوله کور او کین تر چین پاس ساحلونو پورې رسېږي. د دې ټاپو په سهیل کې د وقواق ټاپوگان او په ختیځ کې د سیلون او نور ډېر ټاپوگان دي چې په هغو کې بېلابېل خوږ بویه شیان او مسلې موندل کېږي، د جغرافیې پوهان وايي چې په دې

ټاپوگانو کې د سرو زرو او زمردو کانونه هم شته، د دې ځای اوسېدونکي د «اور» عبادت کوي او ډېر پاچاهان پرې حکومت کوي، د دې ټاپوگانو د اوسېدونکيو په باب عجیبي او حیرانوونکې خبرې دي چې جغرافیه پوهانو بیان کړي دي. د دې اقلیم د شپږمې برخې په شمالي څنډه ټوله د یمن سیمه خپره ده. ځکه خو د قلزم دریا له لوري د زبیده، مهجم، تهامه الیمن او تر هغو وروسته صعره ښار دی چې د زبیده امامت یو مرکزي ښار دی، صعه له سهيلي او ختيځ دواړو سمندرونو نه لرې دي، بیا د عدن ښار راځي، د هغو شمال لوري ته صفا آباد دی، تر دې دواړو وروسته د ختيځ لور ته د احقاف او ظفا ځمکه ده، بیا د حضرموت سیمه راځي، بیا د جنوبي او فارس سمندرګي تر منځ د شحر سیمه ده، د دې اقلیم په شپږمه برخه کې د ځمکې دغه برخه وچه ده، تر دې وروسته نهمه برخه هم لږ وچه ده، بیا تر نهمې برخې لسمه برخه زیاته وچه ده، په دې برخه کې د چین پاسنی برخه هم یو څه اندازه شامله ده چې د خانګو مشهور او نوماند ښار پکې دی او ختيځ لور ته یې مخامخ د سيلون ټاپوګان دي چې پاس یې یادونه وشوه.

دوهم اقلیم

د دوهم اقلیم لومړۍ او دوهمه برخه

دغه اقلیم له لومړي سره د شمال په لوري کې یوځای کېږي، د محیط سمندر په لوېدیځ کې د خالداټو ټاپوگانو څخه دوه ټاپوګان شته دي، د دې اقلیم په لومړۍ او دوهمه برخه کې پورته لوري ته د قنوریه ځمکه او تر هغه وروسته ختيځ ته د غانه د ځمکې پاسنی برخه ده، بیا د سوډاني تور پوستي قام زغاده ځنګل دی او له دې دوو سیمو نه لاندې لوري ته د نستر میدان دی چې له لوېدیځه د ختيځ په لور غځېدلی، په دې کې ځنګلونه دي د مغرب او سوډان د تور پوستانو تر منځ سوډاګر له همدې سیمې څخه تېرېږي. په همدغه هوار میدان کې د صنهاجه د مخ پټيو قومونو ځایونه دي، د هغو ډېرې خانګې دي چې کزوله، لمتونه، مسراقه لمپهنه او وریکه پکې اوسېږي.

د دوهم اقلیم درېیمه او څلورمه برخه

د دې ځنګلونو ختيځ لوري ته د فزان سیمه ده ورپسې د بربریانو د یوې تور پوستې قبیلې ارکار آبادی دي چې ختيځ لوري ته د درېیمې برخې تر پاسنی برخې پورې خپاره دي. بیا د دې درېیمې برخې په شمال کې د وذان څه سیمه ده او په ختيځ کې همدې لوري ته د سنتریه سیمه ده چې الواحات الداخلة ورته وايي، د څلورمې برخې نه پاس د باحویین پاتې سیمه ده، بیا د دې برخې په منځ کې په ساره کې د صعيد ښار دی چې د نیل پر غاړه آباد دی، چې په لومړي اقلیم کې له خپلې سرچینې راوړي د دوو غرونو (په لوېدیځ کې د داحات او ختيځ لور ته د مقطم غرونو) تر منځ تېرېږي او سمندر ته لوېږي. د هغو پاسني لوري ته د اسنا او ارمنت ښارونه ودان دي او په همدې ډول یې څنډې له اسيقوط او قوس سره یوځای کېږي، دغه غرونه بیا نیل دریا په دوو برخو وېشي، ښی خانګه یې په همدې برخه کې بشپړېږي او کین ښاخ یې په دلاص کې پای مومي.

د دوهم اقليم پنځمه برخه

د دغو دوو څانگو تر منځ د مصر پاسنی برخې دي، دلته د مقطم غر او د عيذاب هواري ځمکې دي، پنځمه برخه وړاندې په سوز کې په قلمز سمندر کې پای مومي چې په جنوب کې د هند له سمندر څخه راوتلی او د شمال په لور بهېري، په همدې برخه کې د قلمز په ختيځو څنډو د حجاز ځمکه ده چې د يللم له غرونو پيلېري او د يثرب تر ښارونو رسېري. د حجاز په منځ کې مکه معظمه ده، جده يې پر څنډه ده چې د عيذاب په هواره کې د هغه سمندر پر لوبديځه غاړه آباد دی.

د دوهم اقليم شپږمه برخه

د دې لوبديځ ته په شپږمه برخه کې د نجد سيمه ده، د نجد پاسنی برخه په سهيل کې ده او له تباله او جرش نه تر عكاظ پورې بيا په شمال لوري کې ده، په همدې ځای کې تر نجد لاندې د حجاز نورې برخې دي. ختيځ لوري ته بيا په همدې لوري د نجران او خيبر سيمې دي او په څوړو کې يې د يمامه ځمکې دي، د نجران ختيځ لوريو ته د سبا او مأرب سيمې دي، بيا د شحر سيمه ده چې د فارس تر سمندرگي پورې رسېري او پای ته رسېري. دا دوهم سمندر دی چې د هند له سمندر نه راوړي د شمال له لوري لوبديځ ته اوړي او د مثلث په څېر بڼه خپلوي، د دې په پاسنی برخه کې د کلهاټ ښار دی چې د شحر پر څنډو دی بيا په همدې غاړه په کوزنی برخه کې عمان دی او د همدې برخې په پای کې بحرین او هجر سيمې دي.

د دوهم اقليم اوومه برخه

د اوومې برخې په پاسنی برخه کې د فارس سمندر يوه څانگه ده، دا د سمندر په شپږمه برخه کې له بلې څانگې سره يوځای کېږي، د دې پاسنی برخه د هند په سمندر کې ډوبه ده، او پر همدې تر مکران پورې د سند سيمه پرته ده. مکران ته مخامخ د طوبران سيمه ده چې په سند کې شامله ده، ځمکه خو د دې برخې لوبديځ لوري ته د سند ټوله سيمه يوځای شوې ده. د سند او هند تر منځ ځمکې پر ځنگلونو پوښل شوې دي، په سند کې د سند سيند بهېري چې د هندوستان له سيمې رابېږي او په سهيل کې د هند سمندر ته لوېږي.

د دوهم اقليم نهمه او لسمه برخه

د هند د سمندر پر غاړه د هند لومړنی ښار ودان دی، د هغه ختيځ لوري ته بلهتر دی، تر هغه لاندې د کابل سيمه ده، تر هغو وروسته ختيځ لوري ته د دوهم اقليم په نهمه برخه کې د قنوج سيمه ده، چې د داخلي او بهرني کشمير تر منځ پرته ده، د دې لوبديځ لوري ته د هند نوره برخه ده چې ختيځ لوري ته د نهمې برخې نه تر لسمې پورې غځېدلې ده او تر ختيځه وړاندې درومي، د هغو شاته د چين ځينې سيمې دي چې په هغو کې شيغون ښار ودان دی، بيا لسمه برخه تر محيط سمندر پورې بشپړه د چين سيمه ده، الله ج ښه خبر دی.

درېيم اقليم

د درېيم اقليم لومړی برخه

دغه اقليم له دوهم سره په شمال کې يوځای شوی دی، د دې د لومړی برخې ^۱ برخه د درن (اطلس) غر دی، دغه غر محیط سمندر ته نږدې له لوېديځه تر ختيځه غځېدلی دی، په دې کې بې شمېره بربري قومونه مېشت دي چې وروسته به يې بيان کړو د دې غره او بل اقليم تر منځ د ځمکې يوه ټوټه ده چې د محیط سمندر په پاسنی برخه کې واقع ده، په دې کې رباط ماسه دی او په ختيځ کې له دې سره نښتي سوټس او نول سيمې دي، همدې لوري ته په ختيځ کې د ورعه او ورپسې د سچلماسه سيمې دي، بيا د نستر د میدان يوه کلا ده چې شاړه ده چې په دوهم اقليم کې مو يې يادونه کړې ده. د درن غر د دې برخې پر ټوله سيمه راخپور دی، لوېديځ لوري ته په دې کې درې او پيچومي ډېر لږ دي. تر دې چې د ملويه وادي ته مخامخ کېږي، بيا يې تر پايه درې او پيچومي ډېر زيات دي، دلته په ترتيب سره مصادرت، بيا هنتانه، بيا تيملک، بيا گرميوه، بيا مشکوره قومونه مېشت دي، د ټولو په پای کې مصاعده دي، بيا صنهاکه (صنهاجه) قبيلې دي او په پای کې د زناته ځينې قبيلې دي او د اوراس (کتابه) غر همدلته په منځ کې ور سره يوځای کېږي، تر دې وروسته د بربريانو نور قومونه مېشت دي چې په اړه به يې پر خپل ځای تفصيل راشي. دغه درن غر په لوېديځ کې د لوېديځ تر وروستيو څنډو پورې په ټولو ښارونو کې غځېدلی دی او د همدې غره د ننه دغه ښار ودان دی. ځکه خو د دې غره په سهيل کې د مراکش، اغمات او تادلا سيمې دي او په همدې برخه کې د محیط سمندر پر غاړه رباط اسفی او سلا ښارونه ودان دي. د مراکش په منځ کې د فاس سيمې مسکناسه، تازه او د کتابه ماڼۍ دي. دې ته مغرب اقصی (وروستی لوېديځ) وايي، د همدې برخې پر څنډو په محیط سمندر کې بلدان، اصيلا او عرايش پراته دي. چې پلازمينه يې تلمسان دی، د همدې پر ساحلي سيمو د روم په سمندرگي کې د حنين، د هران او نور ټاپوگان دي، دا چې د روم سمندر په لوېديځ کې په څلورم اقليم کې له محیط سمندر (طنجه خليج) نه وزي د ختيځ لور ته درومي او د شام په سيمه کې پای مومي، بيا چې له تنگ خليج نه را وزي لږ وړاندې درومي او په شمال کې پراخېږي په درېيم او پنځم اقليم کې ور گډېږي ځکه خو يې پر غاړه د درېيم اقليم ډېر ښارونه آباد دي، بيا ختيځ لوري ته د ټاپوگانو له ښارونو سره نښلي، د سمندر پر غاړه بجايه سيمه ده د هغو ختيځ لوري ته قسطنطينيه ده او د لومړی برخې په پای کې له سمندر نه يو پړاو لرې هغو ښارونو سهيل ته او د منځني مغرب په سهيل کې په لوړو کې استير، ور پسې مسيله او بيا زابن ودان دي، د مغرب پلازمېنه بسکره ده چې د غره او د هغو شا ته د درن غره سره يوځای شوی چې مخکې يې يادونه وشوه دا د دې برخې په پای کې ختيځ لوري ته پروت دی.

د درېيم اقليم دوهمه برخه

د دې اقليم دوهمه برخه د لومړۍ برخې په څېر ده. خو په سهيل کې يې ۱۰ برخه د درن (اطلس) غر پروت دی، چې له لوېديځه د ختيځ په لور غځېدلی او اقليم يې په دوو برخو وېشلی دی، شمالي برخه يې تر ډېره ځايه د روم په سمندرگي کې ډوبه ده او د سهيل لوري ټوله لوېديځه ساحه په ځنگلونو پټه ده. ختيځ لوري ته يې غدامس ښار دی او د هغو ختيځ له لوري ته د ودان په منځنۍ برخه او د روم سمندر تر منځ د اوزاس غر، تبسه او اوبس يې يادونه وشوه، په لوېديځ کې د ودان په منځنۍ برخه او د روم سمندر تر منځ د اوزاس غر، تبسه او اوبس دي، د سمندر پر غاړه د بونه ښار دی بيا د دې ښارونو ختيځ لوري ته د افريقا ځمکه ده. چې د سمندر پر غاړه لومړی تونس ورسې سوسه او بيا مجديه ودان دي، د دې ښارونو جنوب ته د ودان غره په لمنه کې جرید، توزر، قفصه او نفرزوه ښارونه دي، د دې ښارونو او ساحلي سيمو تر منځ قیروان، د وسلات غر او سيطله ښار ودان دی، د دې ټولو ښارونو ختيځ لوري ته د روم سمندرگي په غاړه د طرابلس ښار ودان دی جنوب لور ته بېدو طرابلس ته موازي ودر او نقره غرونه دي، په دې دواړو کې د هواره دوې قبيلې دي، دغه دواړه غرونه د درن له غره سره يوځای شوي دي، غدامس ته مخامخ دي چې يادونه يې د جنوبي برخې په وروستيو کې شوې ده. د دې برخې په پای کې ختيځ لوري ته د سمندر پر غاړه سويقه بن مشکوره پروت دی او په سهيل کې د ودان په سيمه کې د پوونده عربو د گرځېدو را گرځېدو سيمې دي.

د درېيم اقليم درېيمه برخه

د دې برخې له درېيمې برخې څخه هم د درن غر تير شوی دی خو په پای کې شمال لوري ته گرځېدلی او سيده وړاندې درومي او د روم سمندرگي ته رسېږي او په هغو وړ گډېږي. هلته د غرونو دغه لړۍ د اوسان په نامه بلل کېږي او يوه برخه يې په شمال کې د روم په سمندرگي کې ډوبه ده، تر دې چې د دې لړۍ او د روم سمندرگي د منځ برخه ډېره تنگ شوې، د درن د دغه غره شا ته په سهيل لوېديځ کې د ودان نوره برخه ده او د عربو د تگ را تگ سيمې دي. بيا زويله بن خطاب دی. بيا د ختيځ لوري ته د دې برخې تر پايه ريگي او شاره ساحه ده، لوېديځ ته يې د دې غره او سمندر په منځ کې د سمندر پر غاړه سرت ښار دی، بيا شاره هواره سيمه ده چې عربان پکې د کوچيانو په څېر گرځي را گرځي، بيا اجدايه ده ورسې برقه ده، دا دواړه د غره په ناو کې پراته دي، بيا هلته د سمندر پر غاړه طلسمه ده، بيا د غره په گرځندي کې ختيځ لوري ته د دې برخې تر پايه د هيب او رواته کلي دي.

ٲول ڪتاب ٧٨٥ صفحې ڊي
ڊ ٲول ڪتاب PDF ڪول مي ڊ ليڪونڪي ٻي
اجازي غوره ونه بلل.

ٲه ڊرنٻنت
عثمان غني

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**